4941

Ի ԻՆԳԻՐ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾԵՄՆ

Գրեց
ԵՐՈՒԱՆԴ ՄԵԼԻՔԵԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ՀՊԱՑԵՐՈՒՅԻ
ՊՈՍՔՈՆ
1926

17
Մ-64

29 JUL 2009

ԱՐՁԱԽԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
1931

Ի ԽՆԴԻՐ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԵԱՆ

Գրեց
ԵՐՈՒԱՆԴ ՄԵՍԻԱԵԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ «ՊԱՅՔԱՐ»Ի
ՊՈՍՏՈՆ
1926

JUN 2013

4991

Տ. Ա. ՏԻՐԻՃԵԱՆԻ

ՊԵՏ ԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос Библиотека
ZUUՈ-Арм.ССР
Ա. ՍՄԱՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
им. А. Мясникяна

36914-66

ՅԱՒՈՎ ՊԻՏԻ ԾՆԱՆԻՍ

Արեւելքցի իմաստուն մը իր ալեւոր ու մահամերձ թագաւորին՝ որ մեռնելէ առաջ կը բաղձար մարդոց ընդհանուր պատմութեան մասին գաղափար մ'ունենալ, կ'ըսէ· «Բոլոր մարդոց պատմութիւնն հետեւեալն է·— անոնք կը ծնին, կը տառապին եւ կը մեռնին»:

Այսպէս ըմբռնուած՝ կեանքը կը թուի ամուլ պայքար մը, որովհետեւ մինչ երջանկութեան պահերը ձմռուան սրեւին պէս վաղանցուկ կը մարին խաւարամոյն, տառապանքի տխրութիւնները կը լեցնեն կեանքի միջոցը՝ օրօրոցէն գերեզման:

Սակայն, կեանքի պայքարն ամուլ չէ: Վիշտն, ու ապրելու պայքարէն ծնած տառապանքն՝ իրենց մէջ պարունակած են ստեղծագործելու, սիրելու եւ կեանքի բարձրագոյն արժանիքները գտնելու խոստումը:

Ինչպէս «բարասանը պտղաբեր ծառի մը վէրքին մէջ», այնպէս ալ սէրը, գութը, խաղութիւնը, ուրախութիւնը, հերոսութիւններն ու առաքինութիւնները եւ ամէն ինչ որ բարի է, կը գտնուին ցաւին մէջ:

Որովհետեւ մարդիկ տառապած են, անոնք իրենց հոգին զօրացնելու եւ երջանկացնելու համար ստեղծած են կրօնքը, արուեստը, բանաստեղծութիւնը, իմաստասիրութիւնը, գիտութիւնը եւ սուտերուն մէջ այն միակ գեղեցիկ սուտը՝ զոր կը կոչենք ոսկեզօծ պատրանք:

Վշտով պիտի ծնանինք, եւ ի զուր չէ՛ որ բանաստեղծներն երգած են տառապանքին ստեղծագործող զօրութիւնը: Տառապանքը կ'արգասաւորէ իմացականութիւնները եւ սրտերու բջիջները կը լեցնէ իմաստութեան մեղրով· կեանքն անով կ'ստանայ վսեմութեան հարստութիւնը· հոգին՝ ցաւի բոցավառ հը-

նոցին մէջ՝ ինչպէս պողպատը կրակին մէջ՝ կը մաքրըւի, կը շէկնայ, կը դառնայ տոկուն, եւ ներուժ նկատգիր կազմած՝ մարդկային հանճարին դրոշմովը կը ճանդակէ ապրող եւ յուզիչ գեղեցկութիւններ: Վշտին նաշակը դառն է շրջունիներու վրայ, սակայն անոր բռնութիւնն ու զօրութիւնը կը նմանին կիզիչ նաւագայթներուն որոնք հասուն միրգերու երեսները չորցընելով անոնց մէջ կը պահպանեն խտացուած հաղցր հիւթը:

Ստեղծե՞լ կը նշանակէ տառապիլ· գործել՝ նիւթական երջանկութեան կամ իմացական հարստութեանց համար, կ'ենթադրէ պայքար· սիրել՝ մինչեւ գոհաբերութիւն՝ տառապանք մ'է որ ցաւի մէջ կ'ստեղծագործէ եւ մարդը բարձրացնելով իր կատարելութեան աւոր կը յայտնէ կեանքի մեծագոյն իրականութիւնը կամ գերագոյն նշմարտութիւնը:

«Եւ ո՞վ պիտի հանդուրժէ, կը գոչէ Համլէթ, ժամանակի ծաղրին, բռնապետին անարդարութեան, ֆամահրուած սիրոյ կատտումներուն, օրէնքի յապաղման· ո՞վ պիտի կրէ բեռներ եւ էրտնի յոգնեցուցիչ կեանքի մը տակ· մինչ աւելի ազնիւ չէ՞ վերջ մը տալ ծով մը նեղութեանց ֆաւ հանդուրժել անզուր բախտին սլաքներուն»:

Անտարակոյս, տառապանքը մարդիկ յուսահատութեան կը մղէ եւ վիշտն ա՛յն ատեն չի ցաւեցներ կեանքի ակն երբ կը ծնի իմաստութիւն, բայց հակառակ «ժոյ մը նեղութեանց» որոնց մէջ սիրտը կ'ընկղմի, բռնութենէ տառապող մարդը կը պայքարի թշուառութեան դէմ, կ'արիւնի ազատ ապրելու իրաւունքին համար, եւ կը դիմագրաւէ բնական ու մարդկային ուժերու ֆանդիչ հոսանքին: Անիկա՝ անտարբերութեան, հանգիստի, մարմնական հաճոյքներու եւ անխռով խաղաղութեան մէջ չէ՝ որ իր կոչումին եւ մեծ պարտաւորութեանց գիտակցութիւնը կը գտնէ, այլ տառապե-

լով է որ փորձառութեամբ հասունցած կեանքը կը վերածէ նշմարտութեան:

Մարդոց մեծագոյն տառապանքը նիւթական բաներու համար չէ արդէն, որֆան ալ այդպէս կարծեն ու ներկայացնեն չարիքին պատճառը միմիայն տնտեսական անարդարութեան եւ անհաւասարութեան մէջ տեսնողներ: Լաւագոյն մարդիկ միշտ մարտնչած են ի սէր բարոյական արժէքներու՝ ազատութեան, եղբայրութեան, արդարութեան, բարութեան եւ նշմարտութեան: Երբ Սոկրատ մոլեխինդ պիտի ըմպէր, Գրիթօ բարեկամը փորձեց զայն համոզել որ ապրի:

Ադաֆինի փիլիսոփան պատասխանեց թէ կեանքն անհանդուրժելի բեռ մը պիտի ըլլար ուսերուն վրայ աֆսորի եւ անարգանքի մէջ: Անիկա կը նախընտրէր մեռնիլ ֆան զոհել նշմարտութիւնն այն գերագոյն բարիին ու բարոյական պարտաւորութեանց՝ որոնց շնորհիւ ջանացած էր մարդիկ աւելի ադաֆինի դարձընել:

Կեանքը պէտք է ապրիլ, տոկալով ցաւին, այն գեղեցիկ բաներուն համար որոնք զայն ապրելու արժանի կ'ընծայեն եւ ըստ Սոկրատի՝ այդ բաներէն մէկն էր՝ հետապնդումը կատարեալ բարիին, կատարեալ ադաֆինութեան եւ բացարձակ նշմարտութեան:

Ցաւով տառապող եւ ապրողները որ նշմարտութիւնը կը փնտռեն եւ իրենց երկունքին մէջ կը խայտան, անոնք են որ մարդկային հանճարին ու հոգիին մէջ աստուածայինին գոյութիւնը կը յայտնեն եւ գեղեցիկ կատարելութեան մը յոյսը կ'արծարծեն՝ կեանքի գոհունակութենէն, տափակութենէն եւ մարդոց չարութենէն յուսահատած հոգիներուն մէջ: Արուեստագէտը որ գեղեցկութիւն կ'ստեղծէ· գիտնականը որ բնութեան գաղտնիքները կը խուզարկէ անոր թաֆուն ուժերն յայտնելով եւ գործածելով· երաժիշտը որ ջութակի մը պարզ լարերէն կը թրթռացնէ հոգեցունց նուագ մը՝

ներշնչիչ վեհ խոկումներու եւ ազնիւ յուզմանց· բանաստեղծը որ պարզ ու ներդաշնակ բառերու մոգական ազդեցութեամբ կեանքի էական նշմարտութիւնները կը յայտնէ· հնդիկը որ կեանքին իր աշխատութեան բաժինը բերած կը հաշուի իւրաքանչիւրութեան խորհրդաւոր խոկումներու մէջ, Նիրվանայի գոգին մէջ գըտնելու համար իր հոգիի լման կատարելութիւնը, եւ գիտութեան այն մարտիրոսն՝ որ բանականի ուժին տակ կը հիւծի ու կը զոհուի, բոլո՛ր, բոլո՛ր ցաւով երկնող էակները կը կրեն կեանքի բեռը՝ իմացական, գիտական եւ հոգեկան բարձրագոյն արժէքներով կեանքը հարստացնելու եւ գիտակցաբար լրացնելու համար Աստուծոյ յոյս մատուը գրուած իրենց վսեմ նպատակը:

* * *

Դիտուած է որ մարդկային հզօր յեղաշրջումներէ եւ ահարկու պատերազմներէ վերջ, ժողովուրդն իմքինքը կը յանձնէ հանոյքներու գինովութեան: Տառապանքի սաստկութիւնը կոտրած է նկարագիրներու ամուր զսպանակը: Բայց այս երեւոյթը խաբուսիկ է: Տառապանքը մարդը բերած է իր տկարութեան գիտակցութեանը եւ զայն խոնարհեցուցած իր անկախութեան եւ հպարտութեան մէջ: Գիտակցութիւնը լման մը զարթնած է իր պարտաւորութեանց ըմբռնումին եւ միտքն ու սիրտը յօժար են ահաւոր տառապանքէն ծընած իմաստութեամբը պատրաստելու նոր ապագայ մը: Մարդ կ'զգայ թէ չարիքը պէտք է արմատախիլ ընել· թէ՝ ատելութիւնը, բռնատիրութիւնը, նախանձը, այլամերժ ընչաքաղցութեան դաւերը, կազն ու կռիւը կը ծնին մարդկային յոռի բնազդներէն: Ցաւով ծնած իմաստութիւնը կ'ուսուցանէ թէ մարդիկ զիրենք ճնշող արտաքին բռնութիւնը կործանելէ առաջ պէտք է նախ խորտակեն իրենց կիրքերուն ներքին բռնութիւնը:

Այս իմաստութիւնը որ արիւնահեղ պայքարներու փորձառութենէն կը բխի, կը նմանի առողջ հունտին որ ներսուած է պարարտ հողին գոգը· անիկա պիտի ուռեանայ, արմատ պիտի ձեռէ ու ծիլ արձակէ՝ հակառակ սարէն փչող ցուրտ հողմերուն եւ հակառակ դաշտէն անցնող հեղեղներուն: Տառապանքէն ծնած կեանքի նշմարտութիւնները ալ այս տեսակ հունտեր են մարդկային հոգւոյն մէջ, եւ կեանքէն անցնող խօլական ազդեցութիւնները, հանոյքը, անտարբերութիւնը, զգայասիրութիւնը, բոլոր մոլեգին գինովութիւնները որ կը տանին թուլցած նկարագիրներու թեթեւ գլուխները, չեն կրնար արգիլել կեանքի նշմարտութեանց ուռեացումն ու արգասաբերութիւնը: Ժողովուրդներն ու զանգուածներն իրենք՝ ինչպէս մարդոց մէջ մեծ նպատակներով տոգորուածներն, յամրաբար, անգիտակցաբար բայց յարատեւ կը դիմեն՝ տառապանքներու ազդեցութեան տակ, իրենց զարգացման եւ կատարելութեան: Փաքի յառաջանան անոնք, այնքան յստակօրէն պիտի ըմբռնեն թէ կ'արժէ ծով մը նեղութեանց ալիքներուն դէմ մաքառիլ կեանքի իրաւունքները վերածելու համար իրենց նամբան լուսաւորող նշմարտութեանց:

Այսպէս, երբ մարդիկ իրենց զարգացման, իրենց վերելքին դէղեցիկ առնեն նշմարտութիւնը որ կեանքէն կը ծնի, անոնք հաւաքաբար պիտի հասնին առաջնորդներու մեծութեան, պիտի ըմբռնեն թէ կեանքը կ'արժէ ապրիլ՝ վսեմօրէն եւ նշմարտապէս ապրելու պայմանաւ· և թէ՝ կեանքի վերջնական նպատակն է կատարելութիւնը:

«Եղերուք դուք կատարեալք, որպէս եւ հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է»: Ահա՛ կեանքի վերջնական հանգրուանը: Եթէ ասիկա չէ նպատակը որուն մարդկութիւնը կ'առաջնորդեն բոլոր կրօնքները, գիտութիւնը, գեղարուեստը, դաստիարակութիւնը, խոհա-

լական ինչպէս ընկերական բարոյականը, պէտք է ընդունիլ եւ անվերապահօրէն յայտարարել՝ թէ այս բոլոր ազդակներն ալ տառապող մարդը մխիթարելու, զայն պատրաստելով օրօրելու, իր ցաւին խստութիւնը բանաստեղծական սուտերով մեղմելու եւ իր անցքն այս աշխարհէն՝ աւելի հանելի ընծայելու համար հնարուած բաներ են:

Մօնթէնը կ'ըսէ· «Գիտութեան ծառն արտադրած է ինչ ինչ պտուղներ որ մարդկային ճեռքերու հասողութեան մէջ են: Մեր կարողութեան մէջ է միշտ ընկըրտիլ աւէնէն բարձր պտուղները փրցնելու: Սակայն այս ծառին արմատներն ու ճիւղերը կը մխրճին անհուութեան մէջ, եւ մարդն՝ հողը փորէ կամ վեր շարձրանայ, միշտ հողին կցուած ըլլալով ստիպուած է կա՛մ վեր բարձրանալ եւ կամ ծառէն վար իջնել»:

Գեղեցիկ պտուղներ տուած են գիտութեան ծառէն զատ միւսներն ալ, — կրօնքները, արուեստները, յեղափոխութիւնները, ժողովուրդներու պայքարներն արդարութեան, իրաւունքի եւ ազատութեան համար: Գեղեցիկ պտուղներ տուած է մինչեւ անգամ ընկերական բարոյականը՝ ա՛յնքան փոփոխական· սակայն, «հողին կցուած» մարդոց միայն մէկ փոքր թիւը խոչութիւնն ու կամեցողութիւնն ունեցած է վեր բարձրանալու, դիմելու կատարելութեան ազատ զարգացմամբ եւ յաւմառ հետապնդումովը ճշմարտութեան, մինչ մարդոց հոծ զանգուածը, իր տգիտութեան մէջ կուրցած, իր պարզմտութեան մէջ պատրուած, իր հաւատքին մէջ շահագործուած, անհունութեան մէջ մխրճուած ճիւղերուն կատարները դիտելու իրաւունքն իսկ չէ ճանչցած: Հետեւաբար, ինչպէս ցարդ եղած է, թերեւս ասկէ վերջ ալ, դարերով, «հողին կցուած» մարդոց տառապանքը պիտի մնայ Սիզիբոսի ամուլ ջանքը: Միայն թէ՝ որքան ատեն որ այս ջանքը չի դադրիր, անիկա գերազանց դիւցազներգութիւններ պիտի գրէ մարդկային պատմութեան էջերուն մէջ եւ մեզ ու աշխարհ, նոր Սիզիբոսներու կաշմբուտն ուսերուն վրայ պիտի բարձրանանք վե՛ր, միշտ դէպի լոյս, միշտ դէպի կատարելութիւն:

Վայրի բնութեան սիրահար Ամերիկացի գրող մը, Թօրօ, կը պատմէ թէ՝ օր մը ծառի մը գագաթը մագլցած ըլլալով՝ անոր ամենաբարձր ճիւղերուն վրայ գըտած է աննման գեղեցկութեամբ բողբոջներ, որոնք, կ'ըսէ, երբեմ չեն բուսնիր այդ ծառին ցած ճիւղերուն վրայ: Արդեօ՞ք մարդկային կեանքին մէջ եւս՝ հոգիին ձիւնասպիտակ գագաթներուն վրայ չէ՞ որ մարդիկ պիտի գտնեն վսեմագոյն գեղեցկութիւնը, այն որ կեանքի եւ հոգիի բոլոր բաներուն կուտայ ապրող իրականութիւն·— ճշմարտութիւնն անեղծ եւ անխաթար: Եւ երբ գայն կը գտնեն, արդէն գտած պիտի ըլլան մոգական գաւազանը, որ կեանքի ժայռէն պիտի ժայթքեցընէ ապրելու եւ կատարելագործելու հրճուանքին ակը:

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵՆԷՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԻԼ

Կատարելութիւնը չենք ճանչնար, չենք գիտեր թէ մեզ ո՛ւր կը տանի կեանքի շարժումը: Ինչպէս կ'ըսէ Էմբսըն, պէտք է յար ապրիլ ու գործել եւ կեանքի ընթացքը մեզ պիտի առաջնորդէ լաւագոյն վիճակներու: Աղօտ աչքերով թիթեռնիկներուն պէս որ բնազդաբար կը դիմեն լոյսին, մեր հոգիները կը դիմեն կատարելութեան: Ջուտ մտածմամբ եւ զուտ հոգեբանութեամբ կ'ստեղծենք աշխարհ մը որուն գեղեցկութիւնները իմացական են միայն — երեւակայութեան եւ ներհայեցողութեան ստեղծագործութիւնը: Զգացման եւ հաւատքի իրականութեան վրայ կը հիմնենք բոլոր հոգեկան բաներուն իրականութիւնը: Յաճախ մեր աչքե-

թուն եւ զգայարանքներուն տակ գտնուող բնական գեղեցկութիւնքէն կը հետեւցնենք մեր հոգեկան բնութեան մէջ գտնուող գեղեցկութիւնները:

Ըլնան կ'ակնարկէ ասոնց, երբ, խօսելով Արքիւր թագաւորին, Սըր Կալահատի եւ Սուրբ Փաթրիքի բանաստեղծական աւանդութեանց եւ հրաշքներու մասին՝ կը գոչէ· «Տեսնելով բնութեան գեղեցկութիւնը միթէ՛ իրաւունք չունէի՞ն մտածելու թէ ասոնք ստեղծող աթարիչն աւելի հիասքանչ գեղեցկութիւններ դրած էր հոգիին մէջ»:

Բայց այս բանաստեղծական եւ կրօնական ճշմարտութիւնները, իբրեւ հաւատքի ու զգացման ստեղծագործութիւն, բնական իրերու օրէնքին հետ չեն հաշտուիր, ոչ ալ կրնան իմաստասիրական ճշմարտութեանց հիմ ծառայել: Հոգին կրնայ մարդու մը մէջ ճշմարտել և յայտնել նկարագրի ճշմարտութիւնը· կրնայ ընշմարել սուտը եւ զայն ջանագանել իրաւէն: Հոգին կընայ ներշնչուիլ եւ մարգարէանալ, ըլլալ յափշտակուած տեսանողը եւ ապագան ցոյց տալ, կրնայ խանդավառուիլ ու սրտերը տաքցնել զուտ զգացման ջերմութեամբը: Այս բոլոր արտայայտութիւնները ենթակայական են եւ անոնցմէ շատերը կը խուսափին փորձառական ճշմարտութեան հակակշռէն: Անոնք իրենց մէջ կը պարունակեն հոգեկանին, անհունին, աննիւթին էութիւնը եւ կը մնան խորհրդաւոր: Կատարելութիւնը աւելի ըմբռնելի է որովհետեւ իրեն հիմ ունի մարդկային փորձառութիւնը· անգութ մարդը բաղդատելով գթառատին հետ, գթութեան առաքինութիւնը կ'ըմբռնենք եւ այս դրական տուեալով կ'երեւակայենք գթութիւն մը որ ըլլայ աստուածային, անսահման: Եւ թէպէտ չենք կրնար ապացուցանել գթութեան, բարութեան եւ սիրոյ անսահմանութիւնը, բայց անոնց ընշմարտութենէն ներշնչուած կը կազմենք մեր իտէալները:

Յոյներն՝ աւելի քան Ըլնաւի կելտերը, իրենց աղուոր կիներուն տիպարովը գեղեցկութեան կատարելութիւններ ստեղծեցին եւ իրենց աստուածուհիներն ու աստուածները սրտերնուն աւելի մօտիկցուցած՝ անոնց ազդեցութեան տակ կեանքերնին գեղեցկացուցին եւ ազնուացուցին: Եթէ Փիթիաս հզօր ու առաքինի մարդիկ տեսած չըլլար ի՞նչպէս քանդակած պիտի ըլլար Ողիմպիական Արամազդը: Բայց անգամ մը արձանացած՝ Արամազդ ուժի ու արդարութեան իտէալացումն եղաւ:

Մարդիկ՝ կեանքի եւ բնութեան մէջ գեղեցիկը տեսնելով եւ անոր հետեւելով կրնան հասնիլ գեղեցկութեան: «Այն չափով, կ'ըսէ Էմբսըն, որով աշխարհի տէրերն իրենց օգնութեան պիտի կոչեն բնութիւնը, կրնան հասնիլ շքեղութեան բարձունքին»:

Բնութիւնը եւ կեանքի իրականութիւնները ամէնէն բացարձակ ճշմարտութիւններն են եւ մեր իմացական հայելերը պիտի առաջնորդեն բարձրագոյն կեանքի մը: Մեր որոնումներուն եւ մեր հետապնդումներուն հիմ չենք կրնար բռնել՝ ո՛չ մտացածին վարկածներն ու հակեցողութիւնները, եւ ո՛չ ալ ընկերական կեանքի այն օրէնքները, սկզբունքներն ու սովորութիւնները զորս իբրեւ ընկերական բարոյական նուիրագործած եւ անփոփոխելի ճշմարտութեանց կարգն անցուցած ենք: Մեր վարմունքին մեթոտները իրականութեան մէջ լաւ խարսխուած ճշմարտութիւններ կրնան ըլլալ, — անկեղծի պատճառներէ յառաջ եկած անխուսափելի հետեւանքներ: Անկեղծ ու հարազատ նկարագիր մը, ընշմարիտ է եւ մարդիկ անոր կը վստահին· կեղծիքէն ճշմարտութիւն չի ծնիր· անիկա անբնական եւ անբնական է, հետեւաբար կասկածելի, խոտելի եւ գեղծարար: Ստութիւնը յարգանք չի ներշնչեր այլ կը ծնի անպատուութիւն:

Ինչպէս բնութեան գեղեցիկ տեսարանին վրայ նայելով արուստագէտն անոր հարազատութենէն իդէալական նկար մը կը դնէ պարզ կտաւին վրայ, այնպէս ալ մարդկային կատարելութեան համար աշխատողը առաքինութեանց գեղեցկութիւնը կը կազմէ կեանքի իրականութենէն բխող ճշմարտութիւններով: Ճշմարտութիւնը պէտք է առաջնորդէ եւ ամէն բանի հիմն ու խարիսխը կազմէ: Կատարելութիւնը չենք ճանչնար, սակայն կան բաներ զորս կը ճանչնանք եւ որոնք իբրեւ իրական ու ճշմարիտ պատճառներ հարկ է որ արտադրեն իրենց հետեւանքները: Կը ճանչնանք՝ իբրեւ բացարձակ ճշմարտութիւն՝ սէրը, բարութիւնը, խաղութիւնը, բարեկամութիւնը, զոհաբերութիւնը, ծառայութիւնը, ազատութիւնը, մարդկային պէտքերէ եւ կեանքի պահանջներէն ծնած իրաւունքները, արդարութիւնը՝ որ ճշմարտութեան կիրարկումն է մարդկային գործերու մէջ: Կը ճանչնանք նաեւ բացասական ճշմարտութիւններ.— ատելութիւնը, նախանձը, ընչաքաղցութիւնը: Բնութեան եւ կեանքի մէջ բռնութիւնն ու տգեղութիւնն ա՛յնքան իրական են որքան բարութիւնն ու գեղեցկութիւնը: Ոչինչ կը հաստատէ ճշմարտութիւնը ժամ ժամ Ռուսօյի խօսքին՝ թէ ամէն ինչ բարի եւ մաքուր դուրս կուգայ բնութեան ձեռքէն ու կը գեղծանի մարդոց ձեռքերուն մէջ: Բնութիւնը գեղանի փետուրներով և ուժեղ կտուցով մը կը պնդէ թութակը, բայց ոլորուին մագիլները կը պղպատէ գայն որսալու համար: Մարդը կը զօրացնէ իմացականութեամբ բայց գայն անկարող կը դարձնէ ովկիանին փոթորկող ալիքներուն, հրաբուխներու ժայթքող լաւային եւ երկրաշարժներու ցնցող ու խորտակող ուժին դէմ: Իմացականութիւնը կրակը կը հնարէ եւ շանթերուն գաղտնիքները խլելով հսկայ մեքենաները շարժման կը դնէ: Բայց որքա՜ն գաղտնի ու անծանօթ ուժեր կան մարդուն մէջ ու անկէ դուրս՝ զորս դեռ

չենք ճանչնար, զորս թերեւս երբեք չպիտի ճանչնանք, եւ որոնք մեր վրայ պիտի ազդեն հզօրապէս, երբեմն իրենց ներգործութեամբ չէացնելով ազատ կամեցողութեան գործը: Այս բազմազունակ եւ այլազան ազդեցութեանց, այս խորհրդաւոր եւ տիեզերական զօրութեանց մէջ ապրելով, մարդ իր ճամբան պիտի գտնէ միայն ճշմարտութեան լոյսով: Բնութեան ուժերը պիտի փորձէ կառավարել եւ իր խառնուածքին բնազդները դաստիարակել, յոռիները զապելով եւ անհետացնելով, լաւերը մշակելով եւ զօրացնելով: Հակառակ բոլոր դժուարութեանց, անիկա ազատ ազդակ մըն է եւ ծառայ իր լոյսը կը սփռէ խաւարին վրայ: Իր առաջնորդն իմացականութիւնն է, իր տեսանողը՝ հոգին. եւ երբ ոտքերը կը հաստատէ ժայռէ կտուանի մը վրայ՝ հոգւոյն կրնայ երկինքները խուզարկել եւ բիբերն աներեւոյթ շողովը լեցնել: Ոչինչ կրնայ տկարացնել սպրելու բնազդը եւ խորտակել ստեղծելու կամքը, որովհետեւ ատեն որ ճշմարտութիւնը՝ կեանքի ալբերէն դուրս գալով՝ մարդը կ'առաջնորդէ գիտէ գիտէ:

Իրբեւ ազատ ազդակ ուրեմն՝ մարդ կարողութիւնն ունի սանձելու բնութեան ճանդիչ ազդեցութիւնները եւ իր մէջ կ'ստեղծէ իր ալ բնազդները դաստիարակելու զօրութիւնը: Որոմները պէտք է բաժնել ցորենի ազնիւ հատիկներէն, երբ հարկ է մաքուր ու կենսատու հաց պատրաստել: Իմաստասէրը որ ներհայեցողութեամբ գուտ մտածումն ու գուտ ոգին կառավարող օրէնքները կը խուզարկէ եւ զանոնք կը յայտնէ, ա՛յնքան պարտաւորուած է պատճառի եւ արդիւնքի իրականութենէն առաջնորդուելու որքան բարոյագէտը՝ որ կոչուած նկարագիր կազմելու եւ հոգին սնուցանելու՝ պարտաւոր է մարդուն մէջ տիրական ընծայել բարոյական այն իրական ուժերը որ լաւ արդիւնքներ կը ծնին: Բայց որքան իմաստասէրն այն-

հալի եւ ապրող գեղեցկութիւնը, որ իր այլազան մասերուն մէջ կը ներկայացնէ ամբողջական ստեղծագործութեան ձեւն ու գաղափարը: Միլոյի Աստղիկը, Փրաքսիթէլի Հերմէսը, Րաֆայէլի Մատոնան, իրենց ներշնչման եւ կատարելութեան մէջ որքա՜ն աստուածային, սակայն բնական են: Մարդուն մէջ ալ կարելի է աստուածային առաքինութիւն դնել, առանց խաթարելու անոր բնական ճշմարտութիւնը, անոր նկարագիրը, որովհետեւ իր ազնուացած ու վերացած վիճակին մէջ մարդ էակը պէտք է որ մնայ մարդկային, որպէս զի ըմբռնուի, սիրուի եւ դառնայ բարոյական գեղեցկութեան օրինակ: Անապատներու մէջ առանձնացած ճգնաւորներն ու սուրբերը այսօր չպիտի ներշնչէին մարդիկ: Իսկ այն որ կեանքի բեռը կը կրէ հաւասարապէս իր ճմանիներուն հետ, կը տառապի անոնց պէս բայց բոլորէն վեր կ'աշտանակէ իր նպատակի բարձրութեամբ, իր նկարագրի հարազատութեամբ եւ իր կամքի անկոտրում կորովով, — իր ազատ մարդկայնութեամբ պիտի յուզէ սրտերը եւ մարդկութիւնը կեանքի գիշերին մէջ առաջնորդող կրակէ սիւնը պիտի ըլլայ:

Զարիֆը բոլոր դարերու մէջ, բարձր անհատականութեանց եւ ազնուագոյն նկարագիրներու պակասէն յառաջ եկած է եւ թշուառութիւնն ու չարիքը մեր ժամանակին՝ տնտեսական անհաւասարութենէն ու անարդարութենէն չեն բխիր այնքան՝ ինչքան մարդկային անմշակ բնազդներէն: Այս՝ պատճառով, կրօնքներու, բարոյական սկզբունքներու, դաստիարակութեան եւ գիտութեանց ազդեցութիւնն անզօր կ'ըլլայ մարդոց խառնուածքը փոխելու: Որքան ատեն որ մարդկային էութեան հիմնական բնազդներն հրաբխային խառնուրդ մը կը դարձնեն մարդուն սիրտը, որքան ատեն՝ որ անոր միտքն անատակ կ'ըլլայ լաւագոյն կեանքի մը պէտքն ըմբռնելու, բռնութեամբ կարելի չէ նոր կեանք

ՄԵՏ ԿԱՆ ԳՐ. ԴԱՐԱՆ
ГОС. Библиотека
ЗССР-Арм ССР
Ա. ՍՐԱՊԻՈՆԻ ԱՆՎԱՆ

369/4-66

ֆան բարոյագէտը մնայուն եւ տեւական գործ արտադրելու համար հետեւելու են գիտութեան կերպին, նկարագրի կազմութեան մէջ հիմնուելով ճշմարտութեանց եւ իրականութեանց վրայ եւ գործելով փորձառական մեթոտներով: Եթէ կը սխալին, ընդունելու են իրենց սխալը, եթէ նոր գիւտեր նոր ճշմարտութիւններ եւաւ կը բերեն, ասոնք հոչակելու են հին հաւատալիքները եւ կարծիքները թօթափելով: Ո՛րքան շինծու արուեստականութիւն, ո՛րքան բարբարոս ապերդապաշտութիւն, որքան մթին ու անիմաստ շեղութիւններ եւ *փէթիշապաչա* ծիսակատարութիւն պաշտանքի մէջ, ո՛րքան հալածանք, ատելութիւն, տգիտութիւն, մոլեռանդ անհերոդամտութիւն, վախ, սոսկում ու կռիւ կեանքէն դուրս ձգուած պիտի ըլլային, եթէ գիտութեան առարկայական ոգին ու մեթոտը տիրէին մարդկային համագումարներու կազմութեան մէջ, — միշտ պատրաստ ճշմարտութիւնը փնտռելու եւ անոր գոհելու ընդունուած դաւանանքներն ու կարծիքները, երբ նոր ճշմարտութիւններ անոնց սխալը կը յայտնեն: Հոգին ու նկարագիրը կազմելու ատեն գիտունին ոգիով գործել եւ կեանքի ճշմարտութեանց սկզբունքներով կազմել նկարագիրները, ահա՛ ինչ որ պիտի երաշխաւորէ կատարելութեան դիմող մարդ էակին զարգացումը:

ՆԿԱՐԱԳՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Երբ արուեստագէտը գեղեցկութիւն կ'ուզէ արտայայտել, կ'առնէ մարմարի զանգուած մը եւ անով կը հանդիսակէ իր խէալին շօշափելի նմանութիւնը: Անիշա մարմարին բնութիւնը չի փոխեր այլ անոր կուտայ իր յուզումներուն, իր տեսիլներուն, իր վսեմ մտածման եւ հոգեկան ներշնչումներուն ներդաշնակ, շնոր-

դնել հինին տեղ, կործանել տիրող կարգուսարքերը, փնացնել հաղաբակրթութեան դիպած հարստութիւնը եւ ակնկալել որ՝ քշուառութեան, անկման, սովի ու ատելութեան մէջ հնար ըլլայ մարդոց հոգիները փոխել եւ անոնց սրտերը տաքցնել նոր դրութեանց վրայ:

Մարդկային բնազդներու դաստիարակութիւնը առաջին հայեցի է նկարագրի կազմութեան եւ գեղեցիկ ու հզօր անհատականութեանց կառուցման մէջ: Պէտք է նոր կեանքի հիմը դնել վէմի, ոչ թէ աւազի վրայ:

Անոնք որ նկարագրի կազմութեան «սիրոյ վաստակին» պիտի նուիրուին, պիտի գործեն մարմարէն գեղեցկութիւն հանդակող արուեստագէտին նման: Անկեղծութիւնը առաջին պայմանն է յաջողութեան, ուրովհետեւ մարդկային նկարագիրներն ալ Ֆիւնասպիտակ մարմարին նման իրենց վրայ չեն կրնար ընդունիլ շպար:

Մարդն՝ իր բնազդներով՝ բնական բայց անուսոյ կազմառուռւմ մըն է, ինչպէս Սոկրատ նկատեց:

Այս վաղեմի փիլիսոփան որ իմաստասիրական դրութիւններ չհաստատեց, իրեն նպատակ ըրաւ մշակել ու զարգացնել մարդուն ազնուագոյն բնազդները, առանց մարդուն բնականութիւնը փոխելու: Անիկա բարոյականը փրկեց իր ընկերութեան կաշկանդումներէն, անտեսեց անոր նուիրագործուած սկզբունքներն ու պայմանները· անոր տուաւ իտէալական գեղեցկութիւն մը եւ նշմարտութեան ու առաքինութեան պատկերն՝ հայելի ըրած՝ անոր մէջ ցոլացուց մարդուն դէմքը ուրուն ստուերներուն վրայ սփռեց վնիտ հոգիի մը եւ արի մտածման մը լոյսերը: Սոփեստներու կէս ճշմարտութիւնները· մոլեռանդներու ձեւականութիւնը, ընկերական բարոյականին արուեստականութիւնները, Աթենացւոց կրօնքին անփոփոխելի, անխախտ ու աւանդապաշտ պայմանադրականութիւնը, իր իմացականութեան եւ սուր դատողութեան խորունկ հորէն դուրս

խոյացող ճշմարտութեան ակնարկներովը շանթահարեց: Նկարագիրներու վրայ գործածեց վիրահատի նշդրակը, խոցեց փտութիւնները: Իր համոզումները խորունկ էին, սակայն միտքը գանոնք չէր կաշկանդած պղպատեայ անկուն շղթայով: Կը քաղծար հարցաքննել, եւ սրվելու անկեղծ եռանդէն մղուած ամբոխներուն կ'ուսուցանէր հանրային հրապարակներու վրայ: Իր անկեղծութիւնն անգութ էր· տրամաբանութիւնն անխնայ, հեգնանքը գաւաթ, բարեմիտ, նախկայն անտանելի էր յաւակնոտներուն, եւ թէպէտ իր առաքինութիւնն ու բարութիւնն անսահման էին, ճշմարտութիւնն աւելի կը սիրէր քան Պղատոնը: «Միթէ ծխատուփե՞ր փոխանակելու համար էր որ Ողիմպոսի աստուածները կը հաւաքուէին»: Ոեւէ բաղդատութիւն՝ այս հին առաքինի մարդուն եւ ներկայ օրերու դաստիարակներուն միջեւ, պիտի յայտնէր մերիններուն արուեստականութիւնը, պայմանադրական բարոյախօսութիւնը, մեծերու եւ հարուստներու հանդէպ հանդուրժկատարութիւնը, անկեղծ համոզման եւ ներում նկարագրի արտայայտութեան պակասը:

Սուտը, ինչ ձեւի տակ ալ ըլլար, ատելի էր Սոկրատի: Առանց ազդուելու իր արժանապատուութեան վրայ կրած վիրաւորանքներէն որոնք բազմաթիւ էին, անիկա կ'անգօսնէր ընկերական բաղաքավարութիւնները եւ կը ծառանար այն սոփեստութեանց դէմ որոնք կը նկրտէին սեւը ներկակ ցոյց տալ:

Նկարագրի հարազատութիւնը, նկարագրի հաստատութիւնը, ճշմարիտ առաքինութեանց եւ ազնիւ բնազդներու բովին մէջ կը կազմուին: Խորապէս ազնիւ մարդը, բաջ մարդը որ իր ազատ կամքովը կը ջանայ մարդիկ ազնուացնել եւ գանոնք բերել իրենց առաքինութեան եւ իրենց բարոյական, ընկերական եւ բաղաքական բարձր պարտաւորութեանց գիտակցութեան, ցոյց կուտայ անկաշառ խղճմտանք, կը պայքարի չա-

րիֆին, թշուառութեան, բռնութեան, ընչաքաղցութեան, անպարկեշտ շահագործումներու, տգիտութեան, մոլեռանդութեան եւ աններողամտութեան դէմ. կը մարտնչի անվախօրէն, համահարելով մեծամեծներու թշնամութիւնը, անտեսելով անմնական շահն ու հանգիստը եւ իր ներքին մարդուն ազատութեան ու պատուոյն դէմ չդաւելով ի վնաս մարդկային արդարութեան եւ գերազանց բարոյականի մը խիստ պահանջներուն: Սէրը ճշմարիտ է. թարութիւնը ճշմարիտ է. ճաշութիւնը, արդարամտութիւնը, ներքին պարկեշտութիւնը, հոգեկան հաւատարմութիւնը մարդու մը համոզումներուն եւ խղճին հանդէպ՝ ճշմարիտ են: Եւ երբ այս առաքինութեանց կը հայիմ՝ ճշմարտութեան ընշանակութիւնն ու իմաստը կ'ըմբռնեմ: Անիկա անծանօթ ու խորհրդաւոր, անհասանելի ու մշուշապատ չ'երեւնար՝ կատարելութեան նման: Ինչպէս արձանացուած մարմարին տոկունութիւնն ու անբիծ սպիտակութիւնը իրական ու բնական են, այնպէս ալ իրական ու բնական են նկարագրին ազնուութիւնը, սրտի ճաշութիւնը, անձնուիրութեան եւ ծառայութեան բաղձանքը, ազատութեան բնազդը եւ անեղծ ու անկեղծ արտայայտութեան կգացումը: Մարդկային բարութեան, մարդկային նկարագրին թագը պսնող գոհար ճշմարտութիւններն են ասոնք եւ ասոնց ի խընդիր մարդոց թափած ջանքը կատարելութեան տանող աշխատութիւն մըն է, սիրոյ աղուր վաստակ մը:

Նկարագիր կառուցանելու համար պէտք է հանդել ուրեմն, այն իմացական տգիտութիւնը որ մարդկային ծրոած հաստատութեանց եւ սովորութեանց նուիրագործեալ իշխանութեամբը խափանած է ընշմարտութեան լոյսը եւ մարդոց սիրտն ու միտքը կը պահէ խաւարակուռ ստրկութեան մը կեղծ ու պատրող գոհունակութեան մէջ:

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՎԱՐՄՈՒՆԴԻ ՄԱՍԻՆ

Մարդը ճշմարտութիւն կամ իրականութիւն կը պահանջէ մարդէն: Երբ մէկը կը ներկայացուի մեզի, մինչ անոր ձեռքը կը սեղմենք, իւրովի կը հարցընենք.— Ի՞նչ նկարագրի և ի՞նչ համոզումներու տէր մարդ է ան: Մեր պահանջը արտաքին գեղեցիկ տեսքի եւ վարուելակերպի ազնուութեան տակ թագնուած հիմնական յատկութիւններէն է: Նկարագրի հարազատութիւնն ու ճշմարտութիւնը՝ կոշկռտուած ձեռքերով գործատրին մէջ՝ զայն աւելի ազնուական կը ցուցնէ քան ոսկեճամուկ պատմուճանը կեղծիք ու խարդախութիւն պարտկող իշխանը:

Սակայն նկարագրի յատկութիւնները կրնան ազնիւ ու հարազատ թուիլ ընկերական բարոյականի մը նուիրագործուած սկզբունքներուն համեմատ եւ ըլլալ լիովին անընդունելի խէալական բարոյականի տեսակէտէն: Երբ մարդ իրականութիւն եւ ճշմարտութիւն կը պահանջէ մարդէն, խէալական բարոյականի մը սկզբունքներուն համաձայնող ճշմարտութիւնն է պահանջուածը. հոգեկան հաւատարմութիւն մը այն տեսակ համոզումներու, պարտաւորութեանց, սկզբունքներու, որոնք գերազանց բարոյականի մը պահանջներէն կը ծնին: Անհնէք օրինակի համար պարկեշտութիւնը առեւտուրի մէջ: Սովորական իմաստով պարկեշտ կը կոչենք այն առեւտրականը որ վաճառած ապրանքին վրայ կը բարդէ իր դիրքին ու շահու ակնկալութեան համապատասխան շահ մը: Եթէ կրնայ մէկ ոսկիի արտադրուած ապրանքը վաճառել հինգ հազար ոսկիի, ոչ ոք իրաւունք ունի անոր ազատութիւնը կաշկանդելու, եւ բարոյականի պահանջները զայն կը կոչեն պարկեշտ: Եկեղեցիի պաշտօնեաներն իրենց պաշտօնին բերումով ամէն օր յարաբերութեան մէջ են մեծահարուստ առեւտրական-

ներու հետ, առանց գայթակղելու, եւ ոչ ոք անոնցմէ՝ այսօր Քրիստոսի խարազանը կը շաչեցնէ լուսամոլներու կռնակին վրայ, բանի որ անոնց շահադիտութիւններն ու առեւտրական գործողութիւնները նուիրագործուած են օրէնքով: Գործաւորն իր ճանկերով ժայռին բիրտ կուրծքէն կը փրցնէ մարմարի զանգուածներն ու այս սպառող վաստակին համար կ'ստանայ վարձք մը որ թերեւս անբաւական է կեանքի պարզ պէտքերն հայթայթելու, սակայն այն որ շքեղ պալատներ կը կառուցանէ այդ մարմարներով՝ կը հարըստանայ: Հոս կայ անարդարութիւն մը որուն դէմ ոչ ոք կը բողոքէ: Ընկերական բարոյականը կը դատապարտէ անօթին՝ որ հաց կը գողնայ, սակայն կը յարգէ ու կը պատուէ այն հարստացած աւազակները որոնք օրէնքին սահմաններուն մէջ կը մնան, կը յաճախեն եկեղեցի եւ կը պատուուին բոլորէն· կա՞յ արդեօք Աստուծոյ պաշտօնեայ մարդու որդի մը որ այս հարուստին երեսն ի վեր պռոյ· «Վա՛յ քեզ, որովհետեւ այնքան դժուար է քեզի համար արքայութիւն մտնել՝ որքան ուղտի մը համար անցնիլ ասեղի ծակէն»: Սակայն՝ կան շատ շատեր որ նառեր կը խօսին պարկեշտութեան եւ արդարութեան մասին:

Մտածման, համոզումի եւ հաւատքի անհամաձայնութիւնը՝ արտայայտութեան հետ, ապրուած կեանքի անհամերաշխութիւնը, բարոզուած սկզբունքներու հետ, ահա՛ ինչ որ ամբողջ կեանքը, բոլորին կեանքը արուեստականութեան եւ անբնականութեան մէջ խաթարած է: Եւ լաւերը կը լռեն որովհետեւ չեն ուզեր գայթակղութիւն յառաջ բերել ընկերական կեանքին մէջ:

Որքա՜ն կեղծիքի տուն տուած չէ այն մտայնութիւնը թէ՝ բանի որ «միս ուտելը կը գայթակղեցնէ ընկերս, հարկ է որ հրաժարիմ անկէ»: Եթէ միս ուտելն իմ մարմինս կը կառուցանէ եւ բարի է, պէտք չէ հրաժարիլ անկէ: Մարդիկ սորվելու են իրենց ճաշակը, իրենց նախապաշարումները, իրենց ընկերական յիմար գայթակղութիւնները զսպել եւ մոռնալ, ի սէր եւ ի խնդիր ճշմարտութեան որ պէտք է յայտնուի, եւ ատեղծէ գայթակղութիւն՝ ծրուած հոգիներու մէջ, յարուցանէ բողոքը զայն գրուանի տակ պահող անձերուն, յեղաշրջէ կեանքը, զայն նոր սերմերով բեղմնաւորելու համար նման պարագայի որ հողին կուրծքը կը մխուի ու բունները կը յեղաշրջէ պարարտ ցանքերու համար:

Մարդոց վարմունքը ընկերութեան մէջ՝ մանաւանդ հանդէպ իրենց ներքին մարդուն, արտայայտուելու է ճշմարտութեամբ: Արտայայտութիւնը մարդն իսկ է· եակօները բարեկամութիւն իսկ կեղծեն երկար ատեն, օր մը՝ ատելութիւնն ու նախանձը անոնց ժանտ սիրտը կը յայտնէ: Ուղիղ վարմունք մը՝ զօրացած ներքին համոզումներու եւ ներզօր նկարագրի կրթովով, մարդու մը էութեանը, անոր ամէնէն ներքին ու ամէնէն խորարմատ զգացումներուն արտայայտութիւնը պէտք է ըլլայ, եւ ոչինչ, ո՛չ ընկերական նիստ ու կացի պատշաճութիւնները, ո՛չ քաղաքավարութեան ձեւակերպութիւնները, ո՛չ անձնական հանգստի եւ շահու նկատումները զայն շեղեցնելու են բարոյական մեծ պարտաւորութեանց գիտակցութենէն:

Բայց, պիտի հարցնեն, անհրաժեշտ չէ՞ ընկերական համերաշխութիւնը պահպանել խէթալական բարոյականի մը խստութիւնը զսպելով: Եթէ փոքր զոհողութեամբ, ինչպէս Պօղոս առաքեալ ըսաւ· «միս չ'ուտելով» կրնանք մարդոց սերը գրաւել եւ մեծ առաւելութիւններ ձեռք բերել, եթէ պայմանապրական դարձած ձեւակերպութիւններով, վախկանկատ ներողամտութեամբ, մարդոց երեսին չենք յայտներ իրենց կեղծիքը, իրենց անարդարութիւնը, ընչասիրութիւնը, աւազակութիւնը, եսասիրութիւնը, միթէ անոնց ոխ տուած չե՞նք ըլլար մեր հանդուրժողութեան վրայ

յենլով լաւանալու եւ պահպանելու եղբայրսիրութեան զգացումը: Հա՞րկ է, ճշմարտութեան սիրուն, դառնալ ըմբոստ, յեղափոխական, անկուն, խանդիչ, թէ համբերել իրերու վիճակին աստիճանական փոփոխութեան· սպասել որ մարդոց սրտերը մշակուին եւ միտքերը բացուին ճշմարտութեան· համբերել որ անոնց բնազդները դաստիարակուին, մինչեւ որ բոլորն ալ՝ ոչ թէ ըմբոստանալու բռնութենէն, այլ եղբայրսիրութեան եւ արդարութեան բարձրացնող ճշմարտութեան պէտքէն եւ համոյքէն գրաւուած՝ ընկերութեան կեանքը դնեն իտէալական բարոյականի վսեմագոյն օրէնքներուն իշխանութեան տակ:

Այս հարցումներուն հարկ է պատասխանել մեծ ըմբոստներու օրինակով: Քրիստոս հանճոյակատարութիւն եւ համակերպութիւն ցոյց չի տուաւ փարիսեցիներուն: Անտարակոյս փարիսեցիները ալ լիովին խամաճիկ չէին եւ իրաւացի առարկութիւններ կրնային յառաջացնել տիրող բարոյական եւ կրօնական ըմբռնումներուն ի պաշտպանութիւն: Բայց անոնց օրէնքը հինցած էր, գայն պէտք էր փոխել: Մարդկային ազատ սիրոյ, ազատ մտածման, մարդկային կեանքի կենսական պէտքերուն զոպումն ու կաշկանդումն էր ան· ոչ մէկ համակերպութիւն, ոչ մէկ դաշինք անոր հետ:

Սոկրատ՝ մարդոց բնազդները դաստիարակելու նուիրուած՝ պատրաստ էր անոնց հետ խօսելու, վիճաբանելու, մտածման փուշերն ու տատասկներն արմատախիլ ընելու համար խորհուրդի ազնիւ ծիլերուն մէջէն· անիկա յօժար էր համբերելու, պայմանաւ որ անարգել շարունակուէր կրթութեան եւ լուսաւորութեան գործը· սակայն երբ իրմէ պահանջուեցաւ Աքենացւոց աստուածները պաշտել այնպէս ինչպէս ժողովրդային տգէտ զանգուածները կ'ընծրուճին ու կը պաշտէին, ան ըմբոստացաւ, եւ երբ կրնար հաշտարար լեզու գործածել իր դատաւորներն ու ամբաս-

տանողները սիրաշահելու համար, պահպանելու համար պետութեան կարգ ու սարքերուն հանդարտութիւնը, խիզախօրէն յայտարարեց թէ անհնար էր ոեւէ դաշինք՝ իր ըմբռնած յաւիտենական ճշմարտութեան եւ ժամանակի սովորութեանց ու աւելորդապաշտութեանց միջեւ: Եւ ա՛յնքան հիմնական, ա՛յնքան իրական, ա՛յնքան յաւերժական էին Սոկրատի ճշմարտութիւնները որ, մինչ խորտակուած են Աքենացւոց աստուածները, մինչ մոռցուած են անոնց ընկերական կեանքը կառավարող սկզբունքները, մեծ առաքինին ճշմարտութիւնները կ'ապրին ու կը շարունակեն նոր սերունդներու եւ նոր ժողովուրդներու բարոյական իտէալները կազմել:

Ընկերութեան համերաշխութիւնը պահպանելու համար՝ չարիքին, անարդարութեան, բոլոր մարդկային ապականութեանց, բոլոր խմացական եւ հոգեկան սուտերուն եւ սխալներուն խնայողները կը նմանին այն պարտիզպաններուն որոնք որոմները, փուշերն ու անարգ եւ ապականած խոտերը ազնիւ ու գեղեցիկ ծաղիկներու մէջէն արմատախիլ չեն ըներ, գիտնալով հանդերձ թէ անոնց ապականութենէն պիտի վարակուի ամբողջ ծաղկաստանը:

Աւելի լաւ է որ պարտէզին շնորհը խանգարուի եւ վատ խոտերը փրցուին: Աւելի լաւ է որ ընկերութեան կեանքը պահ մը ալեկոծի եւ ճշմարտութեան ախոյեանները շարունակ չի խաչուին իմացական ազատութեան խոչընդոտները կասեցնելու համար:

Հին կեանքը մեր մէջ կը վերանորոգուի շնորհիւ այս խոչընդոտներուն: Յանուած նոր սերմերը կ'անին, կը բարձրանան, ճիւղեր կը տարածեն, պտուղներ կը հասցնեն, յետոյ իրենց կարգին օր մը կը չորնան: Դաղափարներն ու կեանքի ճշմարտութիւնները ալ կը ծընին, կը մեծնան, պտուղ կուտան, յետոյ հոլովուող ժամանակին հետ կը փոխուին, բայց՝ երբ ազատ մը-

տածման եւ ազատ զարգացման խոչընդոտը կ'ըսպրի, եթէ մարդ կը պահէ նոր ժամանակներու պէտքերն եւ իրականութիւններէն թարմացնող եւ վերանորոգող ընդհարումներ ճաղելու իրաւունքը, եթէ վերածնող, ազնուացնող ոգին կը մնայ, կ'ապրի ու կը գործէ, մարդիկ, ինչ վիճակի մէջ ալ ըլլան, մինչեւ իսկ ամէնէն կեղծ, ամէնէն արուեստակեալ, ամէնէն անբնական կեանքի եւ ընկերութեան մէջ, հակառակ վիշտերուն, ապականութեանց եւ աղէտներու, իրենց սրտերուն խորը միշտ վառ պիտի պահեն անմահ յոյսը թէ իրենց մէջ կը կրեն կեանքի սնունդ եւ հաց ըլլալու պատրաստ ազնիւ խմորը:

Սոկրատներու եւ Քրիստոսներու ոգին պէտք է մնայ, որով կարենանք իմացականութիւններն ու հոգիները խուզարկել, թափանցել էութեանց մէջ եւ հոն դրուած աստուածային զօրութեանց ուժն ու օրէնքները ճշմարիտ ու յայտնի: Ըլլալ անկեղծ՝ խորապէս, ըլլալ համակիր մարդկային տկարութեանց, բոյլ տալ որ մարդիկ խաղաղ ապրին պայմանաւ որ ուղիղ ապրին, պայմանաւ որ պաշտած աստուածնին համոզումով պաշտեն, բայց միշտ, իրենց պաշտածներէն, իրենց դաւանանքներէն, իրենց սովորութիւններէն, իրենց պետական, ընկերական եւ անձնական շահերէն վեր գտնուող գերագոյն ճշմարտութիւնը եւ զայն փնտռելու եւ յայտնելու ազատ ոգին յարգեն ու սիրեն:

Ի՞ՆՉ Է ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Բայց ի՞նչ է ճշմարտութիւնը զոր վեր կը բարձրացընենք կրօնքներէն, դաւանանքներէն, ընկերական եւ բարոյական օրէնքներէն:

Կեանքի իրականութիւնը ճշմարտութեան վերածած՝ եւ յայտնելով մեծագոյն ճշմարտութիւնը որ սէրն էր, Քրիստոս՝ երբ կանգնեցաւ Պիղատոսի առջեւ, այս անտարբեր Հռոմայեցին թերեւս հարցուց.— Ի՞նչ է ճշմարտութիւնը:

Մարդոց տրամադրութիւնն է իրենց հաստատած ու ընդունած բաները նկատել բացարձակ ճշմարտութիւններ: Կան գիտութեան ճշմարտութիւնները և կան կրօնքի ճշմարտութիւնները: Կեանքի իրողութիւնները որոնց մասին մեր ունեցած ծանօթութիւնները կ'ստանանք մեր թերի զգայարանքներէն, լաւագոյն գննութեանց շնորհիւ կը փոխուին ու կը դարձին ճշմարտութիւն ըլլալէ: Միւս կողմէ, անոնք որ կը հաստատեն թէ փիզիքական եւ նիւթական գոյութիւնէն անկախաբար գոյութիւն ունի զուտ իմացականութիւնը, հոգին, իմաստասիրական եւ բնազանցական հայեցողութեանց ճշմարտութիւնը ա՛յնքան հաստատօրէն հիմնուած կը նկատեն հոգեկան եւ բարոյական կեանքի իրողութեանց վրայ՝ որքան գիտութիւնն իրական կը նկատէ նիւթական աշխարհի իրողութիւնները: Այսպէս կան բազմաթիւ ու բազմազունակ ճշմարտութիւններ, հոգեկան իրողութիւնները այնքան այլազան են որքան փիզիքականները եւ ո՞ր հանճարն է որ մարդոց սրտերն ու հոգիները պրպտելով, բոլոր կրօնքներէն, բոլոր իմաստասիրութիւններէն, հաւատալիքներէն եւ տեսութիւններէն պիտի հանէ այն միակ ու բացարձակ ճշմարտութիւնը որ կատարելութեան առաջնորդող աստղը պիտի ըլլայ:

Առանց յուսահատելու ընդունինք ուրեմն թէ մարդիկ պիտի խարխափին կեանքի ճամբուն վրայ, իրենց ահավիրայ առնելով ուղեցոյցներ գրեթէ օր մը պիտի լքեն: Այսպէս կրօնքները պիտի փոխուին. դաղափարական եւ տնտեսական դրութիւնները իրարու պիտի յաջորդեն. մարդկային զարգացումները պիտի հանդիսանան նոր հանգրուաններ ու կեանքը պիտի խլէ առանց մեզի յայտնելու թէ ո՞ւր կը դիմէ: Սակայն մինչ կը խլենք, բնութենէն խլելով իր գաղտնիքները, իրրեւ

նոր Ոտիքոսներ մեր ազատ անցքը պահանջելով կեանք կոչուած Սփիւռքէն, պիտի զգանք՝ ինչպէս Պլնեըընի Քրիստիանոսը, թէ՝ մեր ուսերու բեռէն բան մը կը թեթեւնայ, թէ՝ տառապանքէն կը հաղեցնք պայքարելու եւ յառաջ խոյանալու ուժը, թէ՝ նիւթին ու տարրերուն վրայ տարած մեր յաղթանակներէն, մեր ըրած գիւտերէն, ազատութեան եւ իրաւունքի համար մախառնումներէն, մեր սերէն, մեր հաւատքէն, մեր յոյսերէն, կ'ստանանք լոյս մը՝ որ ճամբան կը լուսաւորէ, ուժ մը՝ որ յաղթելու կամքը կ'ուժգնցնէ: Այսպէս մեր մէջ կը զօրանայ ապրելու ներուժ քնազդը, ստեղծելու կենսունակութիւնը եւ զարգանալու եռանդը:

Ճշմարտութիւնները որոնց կը հաւատանք կը նմանին հին Յունաստանի աստուածներուն: Անոնք բազմաթիւ էին, սակայն մտահոգ յոյները կը հաւատային թէ իրենց մարմնացուցած եւ պաշտած ուժերէն զատ կրնար գըտնըւիլ անծանօթ զօրութիւն մը եւս զոր հարկ էր իրենց գրաւել, ասոր համար արձան մըն ալ կանգներ էին անծանօթ աստուծոյն: Բացարձակ ճշմարտութիւնը՝ այն զոր կը փնտռենք ու թերեւս պիտի չգտնենք, բայց որուն համար մեր սրտերուն մէջ կանգնած ենք արձան մը, այս անծանօթ աստուածն է: Զայն չպիտի ճանչնանք, սակայն միշտ ալ պիտի փնտռենք, եւ թերեւս՝ այս յաւէրժական հետապնդումն է որ մեզ պիտի առաջնորդէ բոլոր իրերուն, կեանքի եւ հոգիի բոլոր բաներուն իրական ու ճշմարիտ գիտակցութեանը զոր երբ կ'ստանանք՝ ճշմարտութիւնն ու կատարելութիւնը գըտած պիտի ըլլանք: Անիկա, բնութեան մէջ է եւ կեանքի մէջ է· ապրելու հանոյքին, ինչպէս սիրոյ անման զգացման մէջ· փոշիի հատիկին եւ տիեզերքը չափող իմացականութեան մէջ, կեանքի բոլոր բաներուն էութիւնն է ան, — գեղեցկութեան ինչպէս տգեղութեան, բարիին ինչպէս չարին մէջ: Տիեզերքի բոլոր ստեղծագործութիւնները, մարդոց բոլոր դաւանանքներն ու

հաստատութիւնները կը պարունակեն զայն, բայց միայն մասամբ· ճշմարտութեան հատիկները լոյսի ճառագայթներուն նման կը թափանցեն ամէն բանի մէջ որ գոյ է, սակայն ճշմարտութիւնը, լման ու բացարձակ, այնքան անըմբռնելի է ու անսահման, որքան Աթենացւոց պաշտած անծանօթ աստուածը:

* * *

Ֆրա Կիովանի՝ Ասիզի Սուրբ Ֆրանսուայիս աշակերտը, աղջատ, խոնարհ, պարզամիտ եւ արդարասէր կեանք մ'ապրելէ վերջ, թշուառները պաշտպանելուն եւ ընչաքաղց ու անօրէն վարիչներու բռնութեան դէմ խօսելուն համար երբ մահուան կը դատապարտուի, Սուրբ եպիսկոպոսի զգեստ հագած՝ Սատանան երազի մէջ իրեն կը ցուցնէ՝ թէ ճշմարտութիւնը որուն համար պատրաստ է կեանքը զոհելու, կատարեալ, մաքուր ու բացարձակ չէ, այլ լոյսի ապիտակ ճառագայթին նման կազմուած է զանազան երանգներ ունեցող ճշմարտութիւններէ: Այսպէս պատրուած՝ անիկա փորձիչին կը հետեւի եւ ագարակի մը աղուոր աղջկան շրնորհիւ կը տրվի ապրելու հեշտանքը, կը ճանչնայ սէրը եւ կ'զգայ թէ ճշմարտութիւնը կը գտնուի միայն կեանքին մէջ, ուր ամէն ինչ խուզարկելու եւ գիտնալու բաղձանքը դրուած է: Սակայն երբ միեւնոյն փորձիչը կէօթէի Ֆաուստը, գիտական եւ իմաստասիրական խուզարկութիւններէն կ'առաջնորդէ գեղջուկ աղջկան մը սիրոյն, Ֆաուստ կեանքի բոլոր հեշտանքներն ու զայն խուզարկելու եւ ճանչնալու համակ բաղձանքը կը մոռնայ· եւ իր սիրտը որ սիրոյ տառապանքին, սիրոյ զոհաբերութեան եւ վսեմութեան մէջ կը գտնէ գոհացում, իրեն կ'ուսուցանէ թէ կեանքը խոհականքաներուն մաքառումը պէտք է որ ըլլայ՝ զգայական եւ մարմնական հանոյքներուն դէմ:

«Աստուածային Գոմէտի»ին մէջ սէրը, իբրեւ կեանքի մեծագոյն ճշմարտութիւնը, Տանդէն կ'առաջնորդէ,

կեանքի բոլոր փորձութեանց, բոլոր պայքարներուն եւ տառապանքներուն ընդմէջէն, դէպի կատարելութիւն: Ճշմարտութեան առաջնորդութիւնը գերագոյն պարտաւորութեանց, պայծառագոյն մաքրութեան եւ ամէնէն առաքինի կենցաղավարութեան ուղեցոյցը կ'ըլլայ եւ անոր հետեւելով է որ երկինքներու հօրը բարձունքներէն անցնելով Յիսուսի պսակաւորը կը հասնի աստուծոյ ներկայութեան: Կեանքը դժոխք մ'իսկ ըլլայ, ընշմարտութեան հետեւիլ, բարձր նպատակներ իրագործել, վսեմօրէն ապրիլ, մտածմամբ կարող ըլլալ Աստուծոյ մօտենալ եւ անոր հետ խօսիլ՝ բոլոր մեծ հանճարներուն եւ մեծագոյն սրտերուն մտասեւեռումն ու գերագոյն նկրտումն եղած է: Ինչպէս Լուկրետիոս կ'ըսէ· «Ոչ մէկ հանոյք կը բաղդատուի ճշմարտութեան բարձունքէն ցածը տարածուող հովտին փոթորիկները, մշուշները, թափառումներն ու սխալները տեսնելու հանոյքին հետ»:

Որքան ատեն որ Տանդէն իրեն առաջնորդ կ'ունենայ Պէաթրիսի սէրը՝ դժոխքի ապականութիւնները իրեն չեն դպչիր, անոնց զօրութիւնն իր վրայ իշխանութիւն չունի, եւ ինք կրնայ առաքինութեան բարձունքէն նայիլ անդունդին մէջ գալարուող չարիքին ու թշուառութեան վրայ, ապրող մարդկութեան բերելով չարչարանքի մէջ գահավիժուածներու զղջացող շրթունքներէն առաքինի կեանքի մը երջանկութեանը եւ մարդկային բարձր պարտաւորութեանց համար ապրելու պատգամը:

Իմաստասիրական եւ աստուածաբանական ճշմարտութիւնները ինչ որ ալ ըլլան, եւ առանց հրաժարելու անոնց հետապնդումէն, ճշմարտութիւնը կեանքի մէջ՝ անխառն ոսկիի պէս զուտ ու անխարդախ նկարագիրն է, ուղղամիտ եւ անկեղծ վարմունքն է, սէրն է, եղբայրսիրութիւնն է, ծառայութիւնն է եւ ամէնէն աւելի այն անկաշկանդ ու ազատ ոգին է, որ ի խնդիր կա-

տարելութեան կեանքի ուժերը կը վերանորոգէ եւ խոյանքէ խոյանք, սարսուռէ սարսուռ, բարձունք մարդը երկինքներու հօրը աստիճաններէն անցնելով կ'առաջնորդէ կատարեալին կատարելութեան: Հանգրուանները որ մեզ կատարելութեան կը տանին, վերջ չպիտի ունենան, բանի որ կատարելութիւնն անսահման է. սակայն մեզ առաջնորդող ճշմարտութիւնը, երբ իմացականութիւնն ու զգայարանքները մեզ չեն խաբեր եւ երբ կեանքն համակ պատրանք մը չէ, արդէն մեզի ցոյց տուած է միջոցը տիեզերքը խուզարկելու, խլելու տարրերու գաղտնիքները, տիրանալու փիզիքական ուժերու յատկութեանց եւ գտնելու բնութեան օրէնքները: Մինչ որ նիւթին էութիւնը խուզարկած է եւ փիզիքականին բարեշրջման կը հետեւի, բնութեան գաղտնիքները պարզելով, պէտք է խուզարկէ հոգին եւս, կեանքն եւս, միեւնոյն գիտական ոգիով, առանց նախապաշարումի, առանց յաւակնութեան, առանց հպարտութեան եւ անսխալականութեան, հաստատելով իրականութեանց ճշմարտութիւնը, փորձն ենթարկելով զանոնք մինչեւ որ ապացուցուին· երբ կը սխալին՝ ընդունելով սխալը եւ դարձեալ փնտռելով ճշմարտութիւնը:

Գիտունին ոգիովն ի խնդիր ճշմարտութեան հարկ է ապրիլ՝ ցոյց տալով, վարմունքի եւ յարաբերութեան մէջ, ազատ եւ անխարդախ միտք մը, որպէս զի ուղեղներու բաղխումէն, մտածմանց փոխանակութենէն, խօսակցութեան փայլակներէն լոյս ժայթքէ եւ փարատէ մոլեռանդութիւնը, տգիտութիւնը· ազատ մտածման եւ արտայայտութեան գործածութենէն յառաջ բերէ մարդոց մէջ իրարու համոզումներուն հանդէպ խոր ու իրական յարգանք մը, որ ընկերական համերաշխութեան եւ մարդկային փոխադարձ հակակրութեան աւելի ազդուրէն կրնայ սատարել քան անկեղծութեան եւ ճշմարտասիրութեան բռտութենէն խորշող եւ չա-

փաւորութիւն ու խոհականութիւն փնտռող մարդոց ամօթալի և անարժան փորձերը կեղծ բարեկամութեան, կեղծ բաղաբավարութեան եւ այն բարոյական դատապարտութեան՝ որուն կը մղուին իրենց ներքին ազնիւ մարդուն դէմ՝ ժպտելու համար անիրաւին եւ չձաղկելու համար մարդկային կեանքի մաքուր տաճարը պղծող անարգ լումայափոխները:

Հսկայ սուտը, կեղծիքը որ կեանքի էութիւնը փոխած և ճշմարտութեան լուսադէմ դիցուհին անատամն, կոտած եւ շպարուած վհուկի մը փոխարկած է, ինչպէս Մօնթէնեը կ'ըսէ, «Մարդը ցոյց կուտայ բաջ Աստուծոյ դէմ՝ իսկ վախկոտ՝ մարդոց առջեւ»: Կը ստեղծ՝ մեր խիղճը լռեցնելու համար, կը կեղծենք մեր իմքնութիւնը եւ մեր մտածումները ուրիշներուն թագցնելու՝ կամ այլոց ցոյց տալու համար ինչ որ չենք: Կը ստենք անմեղութեամբ, կեանքի դառնութեանց մէջ պատրանքին մխիթարութիւնն առանալու համար, կը ստենք երբ եկեղեցի կ'երթանք Աստուծոյ չ'հաւատալով· կը ստենք երբ մեր համոզումներուն հակառակ կը խօսինք, երբ կը թագցնենք մեր զգացումները ուրիշներ չ'գայթակղեցնելու համար: «Ծեփուած պատեր» ենք եւ դիմակ դրած դէմքեր: Կեանքն անբնականօրէն կ'ապրինք եւ մեր ընկերական սովորութիւնները, մեր խաղաղ ապրելու բաղձանքը, մեր պայմանադրական բարոյականը, մեր անձնական հանգիստի եւ շահու ակնկալութիւնները, վերջապէս մեր աշխարհիկ կեանքին հարբուտութիւնը կազմող բոլոր կեղծ արժէքները մեր վրայ բազմաթիւ բռնապետներ են, եւ ասոնց տակ կ'ապրինք գերք կաշկանդուած հոգիներ: Մեր կրօնքը, մեր բարոյականը անարժէք են մանաւանդ մեր պաշտած աբարչին աչքին, որքան ատեն որ չենք վախնար մեր կեանքի կեղծիքն անոր ցոյց տալէ, մինչ կը սոսկանք մարդոց անիպատ դատողութենէն եւ դատապարտութենէն:

ԱՆԹԵՂՈՒԱԾ ՀՈՒՐԸ

«Ի՞նչ է մարդը: Որքա՞ն ազնիւ բանականութեամբ· որքա՞ն անհուն կարողութեամբ· ձեւով ու շարժմամբ ինչքա՞ն զմայլելի· գործի մէջ որքա՞ն հրեշտականման· աշխարհի գեղեցկութի՞ւնը»: Համլէք այս գովեստը շռայլեց մարդուն՝ այն պահուն երբ սիրտը դատութեամբ լեցուած էր մարդուն ոճրագործութեան դէմ: Մարդկային նկարագրին ազնիւ կողմերը ճանչնալ եւ մարդկային հաստատութեանց մէջ փնտռել այն գեղեցիկ ազդեցութիւնները, որոնք կեանքը ծնելու, աճելու եւ մեռնելու քիմիական փորձարկութենէն տարբեր բան մը, վսեմ մտածմանց բուրվառ մը եւ աղուոր գործերու կենսախայտ աղբիւրը կ'ընեն, խուսափիլ է այն յոռետեսութենէն որ մարդոց եւ իրենց սովորութեանց վատ յատկութիւններէն կը բխի:

Կեանքը բարերար է եւ բնութեան ազդեցութիւնները մարդուն վրայ՝ վերաւորգիչ ու մաքրագործող շունչի մը նման կը զտեն անոր արիւնը: Ապրիլ բոլոր դառն իրականութեանց մէջ, մեր աչքերն այնքան աղօտցնելու չէ որ մոռայլ ամպերն երիզող արծաթ ժապաւէնին լոյսը ուրանանք եւ անտեսենք: Բայց նախ պէտք է ցոյց տալ կեանքի մութ գոյները, ընդունիլ ինչ որ կայ յոռի եւ ապականեալ, յետոյ ճշմարտութեան շողերովը ողողելու համար խաւարը: Կեղծերուն մէջ կան անկեղծներ, աստ բարեկամութեան հետ կ'ապրի ճշմարիտ բարեկամութիւնը, ատելութեան մախանքը կը փարատի շնորհիւ սիրոյ նուիրման եւ բոլոր անբընական ու շինծու բաներուն դէմ միշտ իր բնական աղտոտութիւնը ցոյց կուտայ ազատ բնութիւնը՝ շպարն ու դիմակը ամչցնելու համար իր բաց ու պայծառ դէմքովը:

Բայց, ոչ ոք կրնայ անտեսել այն ազդեցութիւնները զոր մարդիկ ներմուծած են կեանքի մէջ շնորհիւ

իրենց անհատական եւ ընկերական շահերուն: Այս շահերը այլամերժօրէն հիմնուած են իրենց բնութեան բացառական բնագդներուն վրայ: Առաջին մարդը որ իր ձաղկին ուժը փորձեց դրացիի գլխուն վրայ եւ զայն զգետնելով տիրացաւ անոր աղեղին ու նետերուն, քրնապետութիւնը զօրաւորին սովորութիւնը դարձուց եւ եղաւ կայսրութեանց հիմնադիրը: Առաջին մարդը որ հողի կտորի մը շուրջ խրթին շարեց ու ըսաւ.— Ասիկա իմս է, եւ գայն պաշտպանեց թափառական խումբերու դէմ, հաստատեց անհատական ստացուածքի իրաւունքը զոր ընկերութիւնն օրինականացուց:

Մարդիկ, այսպէս, սովորութիւններ կազմած են եւ ասոնք օրէնքներու վերածելով կառավարած են իրենց կեանքը: Սովորութիւնները, կրկնուելով կազմած են մարդը եւ ընկերութիւնը, բարիին կամ չարին համար, մինչեւ որ փոխուող պէտքերուն եւ հոլովուող ժամանակին հետ ասոնք ալ փոխուած են:

Սակայն, աւելի խոր ժամանակը եւ կեանքի փոխուած պայմանները, ինչ որ հին սովորութիւնները ջնջած եւ նորին կենսունակութեամբը վերաճորոգած է կեանքը, ոգին եղած է մարդկութեան այն մեծ սիրահարներուն, որոնք, բարին, ճշմարիտը եւ գեղեցիկը մարդոց բերելու համար կեանքի գերագոյն զոհաբերութեան յօժարած են: Պրոմէթէոս շղթայուած՝ մարդոց իրաւունքներուն եւ ազատութեան ալոյեան հանդիսացած է: Քրիստոս խաչուած՝ մարդկային եղբայրսիրութեան գաղափարը դարերու համար հաստատած է: Ֆրանսական յեղափոխութեան գործաւորները արեան մէջ խեղդուեցան, սակայն ժողովրդական ազատութեան եւ հաւասարութեան սկզբունքները գրբել տուին պետութեանց օրինագրքերուն մէջ:

Մարդկութեան բոլոր բարերարները ալ կեանքը յեղաշրջած են անոր մէջ թագուն մեծագոյն ճշմարտութիւնը, վսեմագոյն իրականութիւնը՝ սէրը յայտնելով: Որքա՜ն գողտրիկ ու սրտայոյզ է տեսնել յոյն դիցաբանութեան շղթայուած Պրոմէթէոսին կրած տառապանքին հանգուցալուծումը ի սէր մարդկային փրկութեան Քրիստոսի խաչելութեան: Կրակը որ Ողիմպոսէն առնելով Պրոմէթէոս բերած էր մարդոց, միթէ՜ չէ՞ այն սէրը զոր Մարդու Որդին բերաւ երկինքէն:

Ժողովուրդները բնազդաբար կ'զգան թէ մարդ ինքզինքին թողուած՝ ամէնէն ազնիւ ձգտումներուն մէջ դատապարտուած է իր սովորութեանց, իր բնագդներուն, իր զգայարանքներուն գերին դառնալու եւ լճանալու: Ամէնէն նուիրական գաղափարները կ'ապրին, ատեն մը, շնորհիւ այն մարդկային ուժին, խոջութեան, եռանդին ու հաւատքին որ կը պայքարի նոր իտէալներն իրագործելու համար, սակայն հեղ մը որ ասոնք կ'իրականանան եւ պայքարը կը դադրի, անգամ մը որ վսեմ դատերն իրենց ախոյեաններն ու մարտիրոսները կը կորսնցնեն, այլեւս մարդիկ կը դառնան անտարբեր, կը կորսնցնեն իրենց խանդն ու հաւատքը, կը թուլնան եւ կը ծթրին, կը զրկուին ներուժութենէ եւ իրենց կարգին գերին կը դառնան հաստատուած սովորութեանց ու ասոնցմէ կազմուած օրէնքներուն: Եւ երբ կը վերածուին այս կայուն վիճակին ուր չեն զարգանար եւ ուրկէ չեն բարձրանար, իրենց սիրտը խոր ալքերէն կրկին օգնութեան կը կանչէ այն յեղաշրջող եւ վերաճորոգող ազատ ոգին՝ որ երկինքէն պէտք է դարձեալ մարդոց բերէ կեանքը բարձրացնող եւ վերածնող ներշնչումը:

* * *

Հոգեկան գերութեան եւ ազատութեան փոփոխական վիճակներուն մէջ, մարդն ինքզինքի եղած է, սրտանց բաղձալով հանդերձ որ կեանքի երկու մեծագոյն իրականութիւնները, սէրը եւ ազատութիւնը այդ բանտը քանդեն ու իր շղթաները փշրեն: Խաւարին մէջ ուր մարդիկ յօժարակամ կը մխրճին, լոյսին

բաղձալու, անոր ներկայութիւնը զգալու ներքին յոյսն ունին եւ հակառակ այն իրողութեան թէ մեծ հանգըստութիւն եւ անդորրութիւն կը գտնեն իրենց հաւատացած նշմարտութեանց մէջ, միշտ, իրենց սրտերուն խորը կը պահեն լաւագոյն նշմարտութեան մը համոզումը: Անտարակոյս կաշկանդուած են, կը շօշափեն այն օղակները որոնց մէջ իրենց մտածումները կ'ընդարմանան, Պրոմէթէոսները են որ երկինքէն կրակը գողցած՝ զայն կը պահեն իրենց մէջ եւ անոր ջերմութեամբը կը տաքցնեն իրենց ցուրտ բանտը: Այդ կրակը սէրն է, բայց անիկա չ'իրականացուած ազատութեան մը բոցն է նաեւ որ պիտի բռնկի, հրդեհի պիտի մատնէ ինչ որ իրենց մէջ եւ իրենց շուրջը խարխուլ է, հայհոյուն է, հինցած է: Ո՞վ պիտի տայ կայծը անթեղեալ հուրն հրահրելու համար. ո՞վ՝ եթէ ոչ ազատ մտածումը, եւ ո՛վ՝ եթէ ոչ սէրը պիտի հայթայթէ ատաղձը կործանուած հինին տեղ կառուցանելու համար գեղեցկագոյն բնակարանը:

Այս երկու նշմարտութիւնները, սէր, ազատութիւն, պիտի փրկեն մարդկութիւնը, զայն պիտի տանին դէպի իր կոչումը: Մարդկային բոլոր հաստատութեանց մէջ, ուր շատ բան կը փոխուի, կը հինանայ ու կ'անցնի — ընտանիքին մէջ, ընկերութեան մէջ, կրօնքի մէջ, բարոյական սկզբունքներու մէջ, պետութեան մէջ, տնտեսական կեանքի մէջ, սէրը եւ ազատութիւնը կը մնան. կեանքին գոյակից՝ անոնք յաւերժական են եւ խորարմատ. դարերը զանոնք չեն կրցած այլափոխել կամ անհետացնել եւ մարդկային հաստատութիւններէն անոնք միայն կը մնան գերազանց՝ որոնք հիմնուած են կա՛մ սիրոյ կամ ազատութեան վրայ: Մարդկային հաստատութեանց մէջ ամէնէն գնահատուածը, ամէնէն բնականը եւ բանականը, ընտանիքն ուր անհատականութիւնը կը դարբնուի, նկարագիրը կը կազմուի, ընտանիքը՝ հիմն ու խարիսխը ընկերութեան,

ազգին եւ պետութեան, առանց սիրոյ կրնա՞յ կանգուն մնալ: Միակ նշմարտութիւնը որ զայն գոյութեան մէջ կը պահէ սէրն է եւ անկէ ծնած առաքինութիւնները են՝ անձնուիրութիւն, հաջութիւն, անկեղծութիւն, հաւատարմութիւն: Եւ եթէ ընտանիքը ապականուած ու խայխայուած է այսօր շատ մը խաղաքակիրք երկիրներու մէջ, պատճառը սիրոյ պակասը չէ՞. պատճառը սիրոյ նշմարտութիւնը խախտող ընկերական նոր սովորութիւններն, կաշկանդումները, կեղծիքը եւ դիմակաւորումը չե՞ն:

Իր բարոյական բնութեան մէջ ուրեմն, մարդը պիտի ազնուանայ եւ կատարելագործուի միայն շնորհիւ անկեղծ եւ անմահ սիրոյ որ իր բնութեան մէջ անգամ. նման թունաւ ամպին, խաւարը շանթահարող փայլակներ կ'արձակէ կեանքին մէջ:

Սէրը, ծնած կեանքէն եւ նուիրագործուած ամէնէն վսեմ կրօնքներէն, դարերու ժայռն է, անկորնչելի: Կեանքի եւ երջանկութեան վճիռ ակն է ան, որ անխափան կը հոսի դաշտի եւ հովիտներու ընդմէջէն, ոռոգելով, պարարտացնելով, բեղմնաւորելով: Ուր որ հասնին իր բարերար ջուրերը, հոն կը տանին բնութեան թարմութիւնը, ապրող բաներու կենսունակ առոյգութիւնը: Սէրը բնութեան գեղեցկագոյն պարգեւն է կեանքին եւ ամէնէն բնական զգացումը որ կեղծիք եւ սուտ չ'ընդունիր եւ որ, Ալֆէմիատներու գաղտնի նիւթին նման հարազատ ու հնչուն ոսկին կը վերածէ ամէն ինչ որուն կը դպչի:

Սէրն այնքան հզօր իրականութիւն մ'է ինքնին, որ նշմարտութեան հետապնդումը գլխաւորաբար սիրոյ հետապնդումն է բարոյականի մարզին մէջ: Այնքան մեծ է անոր զօրութիւնը որ մարդոց տրուած իբրեւ աստուածային փորձաքար՝ մարդկային նկարագիրներուն ինչպէս ընկերական վարմունքի մէջ անի-

կա կը յայտնէ առաքինութեանց մաքուր ոսկին կամ կեղծաւորութեան աննպատակ որ լո՛կ ոսկեզօծուած է:

Անոնք որ անհատական եւ ընկերական կեանքի մէջ ճշմարտութիւնը եւ բացարձակ ճշմարտութիւնը կը փնտռեն, զայն պիտի գտնեն երբ կը գտնեն սէրը:

ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Կեանքի միւս բացարձակ ճշմարտութիւնը ազատութիւնն է, իրական եւ անկորնչելի: Առանց անձնական սիրոյ, վսեմ իդէալներու համար մղուած պայքարներն ու թափուած արիւնը բառն հեղեղներու նման պիտի անցնին կեանքէն բայց զայն չպիտի ողողեն հարուստ ցանքերու համար: Սակայն, ազատութիւնն ալ, քաղաքական թէ իմացական, իր գերագոյն ձգտումները մէջ արդեօք ներշնչուած չէ՞ մարդասիրութեան, եղբայրսիրութեան եւ կատարելութեան սէրէն: Կեանքի այս երկու իրականութիւնները, երկուքն ալ հզօր, անկախ, միեւնոյն ակէն բխելով երկու ճիւղերու բաժնուած ճշմարտութիւններ են: Սէրը մարդոց մէջ բարոյական մեծութիւն կը կազմէ՝ իսկ իմացական ազատութիւնը, քաղաքակրթութեան լոյսով մարդը միշտ կ'առաջնորդէ իր անսահման կարողութեանց փթթումին եւ իր բարձրագոյն կոչմանը:

Իմացական ազատութեան սէրն ալ կը ծնի ճշմարտութեան լոյսով կատարելութիւն գտնելու բաղձանէն: Շատեր ծանօթ են Տէմարքի մեթոտին: Դերմանիոյ մէջ ճամբորդած միջոցին պահ մը կ'առանձնանայ սենեակին մէջ եւ կ'սկսի տրամաբանել.— Յստակ կօրէն կը տեսնեմ, կ'ըսէ, թէ մտածելու համար պէտք է որ գոյութիւն ունենամ. «կը մտածեմ, ուրեմն եմ»: Բայց որովհետեւ նոյն ատենն կը տարակուսիմ, համոզուած եմ որ իմ էութիւնս կատարեալ չէ, զի՝ մեծա-

գոյն կատարելութիւն մըն է գիտնալը եան տարակուսիլը: Կը հետեւի ուրեմն որ կատարելութեան գաղափարն առացած եմ Բնութենէ մը որ իրականութեան մէջ ինձմէ կատարեալ է: Այս գաղափարը ոչինչէն չէի կրնար ստացած ըլլալ, ուստի անիկա իմ մէջս դրուած է ինձմէ աւելի կատարեալ բնութեան մը կողմէ, որ իր մէջ կը պարունակէ բոլոր կատարելութիւնները, այսինքն Աստուած:

Որպէս զի այս արդիւնքին հասնի, Տէքարթ իր մտքէն լիովին թօթափած էր այն բոլոր ճշմարտութիւնները զորս պատանեկութենէն ի վեր սորված էր, ինքզինքը կղզիացնելով կանխակալ կարծիքներէն եւ համոզումներէն, որոնք այնքան հզօրապէս կը տիրապետէին իր ժամանակի մտքերուն:

Ճշմարտութիւնը փնտռելու լաւագոյն կերպն էր այս փորձառական մեթոտը, բայց մեթոտ մըն էր միակողմանի: Ընդունիլ բանականութեան դերը մարդկային գարգացման մէջ եւ անտեսել զգացման եւ հաւատքի դերը, բանականութեան տալ պիտի ըլլար գերիշխանութիւն մը որ կրնար նիւթապաշտութեան յանգիլ: Բանդ եկաւ բացատրել թէ խորհուրդն ինքնին ենթակայ էր մարդուն կամքին, իսկ Փասքալ ցոյց տուաւ որ դէպի կատարելութիւն ձգտող մարդուն զարգացման մէջ պէտք էր ապաւինիլ ոչ միայն բանականութեան՝ այլ զգացումներուն, հաւատքին եւ ազատ ընտրողութեան: Ներկայիս՝ բացի ծայրայեղ նիւթապաշտներէն, գրեթէ ամէն մտածող կ'ընդունի որ եթէ բանականութիւնը փորձառական եւ գիտական մեթոտներով պիտի գտնէ ու յայտնէ կեանքի ճշմարտութիւնները, հաւատքն ու զգացումն իրենց յատուկ ճամբաներով պիտի գտնեն ու յայտնեն մարդկային հոգիին ճշմարտութիւնները: Ամէն ոք կ'ընդունի որ, գիտութիւնը ճշմարտութեան մէկ մասը, իսկ զգացումն ու հաւատքը միւս մասը գտնելով, երկուքին միութենէն պիտի

կազմուի աւելի կատարեալ եւ աւելի ամբողջական ճշմարտութիւն մը: Կրօնքը, հետեւաբար, իրաւամբ կ'ըսէ Տէմարքի նման.— կատարելութիւնը Աստուծմէ կուգայ եւ անոր պէտք է դիմել. իսկ գիտութիւնը կը պնդէ թէ չկրնալով հաւտալ այն ճշմարտութեանց որոնք իմացականութեան եւ զգայարանքներու իշխանութենէն եւ ներգործութենէն դուրս են, ճշմարտութիւնը գտնելու միակ միջոցը կը նկատէ լման ազատութիւն տալ մտքին որ կատարելութեան անհուներ եւ անսահման միջոց ունենայ նախորդելու երկիրէ երկիր եւ ճշմարտութենէ ճշմարտութիւն:

Իմացական ազատութիւնը նոր գաղափարներ յղացնելու ազատութիւնն է ուրիշն այնքան ազատութիւնն է գիտակցութեան եւ խղճմտանքի: Միտքը, որուն կարողութիւններն անսահման են, քանի որ՝ անկախաբար զգայարանքներէն անիկա կրնայ ըմբռնել գեղեցկութիւնը, արդարութիւնը, կատարելութիւնը, միանգամ ընդ միշտ ազատ կացուցանելու է նախապաշարումներէ, կապերէ, սովորութեանց ազդեցութենէն, կրօնական սոսկումներէ եւ ընկերական հալածանքի սարսափներէն, որպէս զի կեանքի ճշմարտութեանց գիւտն ընէ, ինչպէս Տանդէն բարոյական կատարելութեան գիւտն ըրաւ բարձրանալով երկիրէ երկիր բոլոր աստիճաններէն: Իմացականութիւնը իր կարոսի շինծու թեւերովը չէ որ պիտի կրնայ մարդկային տգիտութեան եւ անոր ստեղծած թոհուբոհին լաբիւրինթոսէն ազատիլ: Իդէալները, իւթոպիաներն ու ներհայեցողութեան աշխարհները զայն կը գրաւեն, որովհետեւ լոյսը որ անոնց արեւներէն կուգայ իր բիւրեղացեալ ճառագայթները պիտի դնէ մարդկային մտքի ալիքներուն մէջ կազմուող գաղափարի գոհարներուն մէջ:

Երբ Պէրիկլէսի Յունաստանը այնքան պայծառացաւ հանճարեղ գիտուններու, արուեստագէտներու,

գրագէտներու եւ իմաստասէրներու անհատական մեծութեամբ, միանգամ պատճառը մտածումի այն անսահման ազատութիւնն էր որով մարդիկ կրցան բնութիւնն ու կեանքը խուզարկել եւ ճշմարտութեան լոյսը շողացընել այնքան մարդոց կեանքէն որքան գեղեցկութեան եւ կատարելութեան ըմբռնումէն: Ուղեղներն ազատօրէն կը բաղխէին իրարու եւ իմաստութեան հուրը կը ժայթքէր խօսքերու կայծքարէն: Այնքան հզօր ու անդիմադրելի էր իմացական ազատութեան սէրը որ, պետական օրէնքներու եւ ընկերական սովորութեանց անուամբ ի գործ դրուած հակակշիռն, հազիւ Սոկրատ մը լռութեան մատնած, իր իշխանութեան դէմ ցցուած կը տեսնէր ուրիշ խիզախ մտածողներ: Անհատականութեանց տարբերութենէն յառաջ կուգար տեսակէտներու եւ ըմբռնումներու ճոխութիւնը. նկարագիրներու ինքնատպութենէն եւ գործունէութեան անկախութենէն ընկերութիւնն իսկ կը կորսնցնէր իր միջակութիւնն ու տափակութիւնը եւ որովհետեւ այս բոլոր հզօր ու տարբեր անհատականութիւններն իրենց գարգացման համար պէտք ունէին տարբեր պայմաններու, իմացական ազատութեան շնորհիւ յառաջ եկած ժամանակն ու կեանքը իրենց ճոխ այլազանութեան մէջ ստեղծեցին այնպիսի հաղաքակրթութիւն մը, որ երկար դարեր միտքերն ու սրտերը բեղմնաւորեց:

Իր վերացական ձեւին մէջ երեւս ոչ ոք կ'ուրանայ իմացականութեան ազատ ըլլալու իրաւունքը: Որքան ատեն որ մտածողը կը հաշուի իր խուցը եւ հոն կը յղանայ ծայրայեղ սեպուած գաղափարներ. հոն՝ ինքնատպութիւնը միացուցած նկարագրի անկախութեան եւ վառ երեւակայութեան, կատարեալին հայեցողութեանը մէջ վերամբարձիկ, լուսաւոր տեսիլներ կը տեսնէ եւ Բրօսբերոյի նման անտեսանելի ոգիներու հետ կը հաղորդակցի, ընկերութիւնը զայն հանդարտ կը թողու իր երազներուն եւ իդէալներուն հետ: Թող

մարգարէն մարգարէական, սակայն քո՛ղ անոր պատգամներուն շանթը կորսուի իր ուղեղին խոր անդունդներուն մէջ: Բայց երբ տեսանողը դուրս կուգայ իր տեսիլներուն ճշմարտութեամբ լուսաւորելու ամբոխները պատռղ խաւարը, մութը կը խրտչի, մութը կը զայրանայ անոր դէմ եւ իր ստուերին մէջ կը փորձէ զայն խեղդել:

Բոլոր ժամանակներու մէջ անխնայ պայքար մը մղուած է ընկերութեան կողմէ ազատ մտածման դէմ երբ անիկա ջանացած է ազատօրէն արտայայտուիլ: Ոչ միայն իմացական ազատութիւնը, մտածման ազատութիւնը, այլ եւ խղճի ազատութիւնը, այնքան բարձրօրէն հռչակուած եւ ընդունուած՝ սկզբունքով, իրենց ազատ արտայայտութեան մէջ բաղխած են ընկերութեան շահերուն եւ մեծամասնութեան ըմբռնումներուն զոհ տիրող ուժերը պարտադրած են բոլորին՝ հաւատկանութեան օգուտը պատրուակելով:

Եւ ահա այս պայքարն է որ կասեցուցած է գալագացման ընթացքը· ազատութեան այս ընկերական կապտումն է որ արգելք հանդիսացած է ճշմարտութեան հետապնդումին:

Մարկոս Աւրելիոս որ հռոմէական կայսրներուն ամէնէն իմաստունն էր եւ որ Սոկրատի բարոյական ուսուցումովը սնած ա՛յնքան բարձր ու վսեմ խորհուրդներ արտայայտած է, ինքզինքը չէ կրցած ազատել իր ժամանակին ու ընկերութեան քրիստոնէական մտածման դէմ ցոյց տուած նախապաշարումէն: Որքա՜ն ազատախոհ կը թուի ան երբ զուտ մտածող մ'է, իսկ որքա՜ն անհեռատես՝ երբ կը կարծէ թէ իր ընկերութեան եւ պետութեան օգտին համար պէտք է որ ատէ եւ հարուածէ քրիստոնեաները: Անիկա կ'ըսէ. «Ցարգէ այն կարողութիւնը որ գաղափար կ'արտադրէ· այս կարողութիւնը ազատութիւն կը խոստանայ փուքկոտ դատողութենէ, կը խոստանայ բարեկամութիւն հանդէպ մարդոց եւ հնազանդութիւն աստուածներուն: Եթէ ուղիղ դատողութեան լրջօրէն հետեւելով գործես՝ կորուով, հանդարտութեամբ, առանց թոյլ տալու որ քեզ շեղեցնեն, բայց մաքուր պահելով աստուածային մասդ, եթէ այս նպատակիդ յարիս, ակընկալելով ոչինչ, վախնալով ոչ մէկէն, բայց գոհ քու գործունէութենէդ որ բնական է, ամէն խօսքի եւ բառի մէջ յայտնելով հերոսական ճշմարտութիւնը, պիտի ապրիս երջանիկ: Եւ ոչ ոք կարող պիտի ըլլայ ասիկա արգիլելու»:

Մտածման ազատութիւնը, գործելու, զգալու եւ ճշմարտութեան համաձայն, բնականօրէն, անկեղծօրէն ապրելու իրաւունքը պաշտպանող այս մեծ մտածողին սխալը երբ ճշմարտութիւնն հալածեց նորածին Քրիստոնէութեան մէջ, արդեօք յստակօրէն չ'ա՞պացուցաներ՝ թէ ո՛չ միայն ընկերութիւնը, այլ եւ մեծ միտքեր ու սրտեր միշտ տրամադիր են իրենց ճանչցած ճշմարտութիւնը անփոփոխելի՝ իրենց հաստատած օրէնքները նուիրական եւ բարերար սեպել, իսկ ասոնց վնասակար նկատել ամէն գաղափար որ կը խանգարէ իրենց շահն ու խաղաղութիւնը, իրենց կրօնական ըմբռնումն ու քաղաքական կարգուսարքը:

Իմացական ազատութեան եւ խղճի ազատութեան գլխաւոր հակառակորդը, հետեւաբար՝ զարգացումն ու ճշմարտութեան լոյսը խափանող գլխաւոր ազդակն՝ իր շահերուն տիրապետութիւնը հաստատող ընկերութիւնն է:

Մեր ընկերութիւնը, մեր հաւաքականութիւնը՝ իշխանութիւնն հաստատած իր նիւթական շահերով, իր բարոյականով, կրօնքով, իր տնտեսական կազմակերպութեամբ եւ ընկերական կարգուսարքով, մտածումի եւ զգացման ազատ արտայայտութեան թշնամի կը յայտնուի այսօր: Ոչ միայն իմացական ազատութիւնը, երբ մտածումը հակառակ կը թուի տիրող

ըմբռնումներուն, այլեւ խղճի ազատութիւնը, երբ այս ընկերութեան մէջ չեն խափանուիր օրէնքով, կը դատապարտուին եւ կը զպրուին հանրային կարծիքէն եւ մեծամասնութեան ներքին ատելութենէն:

Այն ընկերական դրութիւնը որ Բրիստոսի ճշմարտութիւնն ընդունուած հին օրէնքին վնասակար գտաւ, Մովսիսական օրէնքին անսխալականութեան համոզուած էր: Հրեաներն իրենց անձնական կիրքէն եւ բռնութենէն չէին մղուած երբ Բրիստոսը խաչեցին, այլ կը մտածէին անհետացնել վտանգը որ իրենց գոյութեան հիմերը կործանել կ'սպառնար: Բայց ո՞վ այսօր կ'ընդունի հրէաներու անսխալականութիւնը, կամ ո՞րն է այն ընկերութիւնը որ պիտի յաւակնի պնդել թէ իր գաղափարը, իր ճշմարտութիւնը բացարձակ է եւ չի կրնար սխալ ըլլալ: Կաթոլիկ եկեղեցին միեւնոյն անսխալականութեան համոզումէն տարուած ահաւոր բռնապետութիւն մը հաստատեց Եւրոպայի վրայ, այն աստիճան որ, մինչեւ մեր օրերը թագաւորական ծիրանիով կը զարդարէ եւ արքայական թագով ու շքեղութեամբ գերբնական էակի մը աստիճանին կը հասցնէ վատիկանի մէջ նստող պարզ մարդ մը, եւ անոր իշխանութեամբ ու օրութեամբ կը հարուածէ ազատութիւնն այն բոլոր իմացականութեանց եւ խիղճերուն որոնք իր վարդապետութեանց հակառակ գաղափարներ կը պաշտպանեն:

Բայց կաթոլիկութիւնը կրնայ ճշմարտութեան մէկ մասը պարունակել, իսկ բողոքականութիւնը ուրիշ մաս մը: Պէտք չէ՞ որ երկուքն ալ բոլլատրուին ամօրէն յարաբերելու եւ միանալու որպէս զի այս միութեամբ յայտնուած ճշմարտութիւնը աւելի լման ըլլայ: Այսպէս ալ հաւատարմութիւնը եւ անհաւատարմութիւնը, որոնք իրարու հակառակ են, միթէ՛ ազատօրէն իրարու բաղխելու չե՞ն որպէս զի այդ բաղխումէն յառաջ գայ ճշմարտութեան մնացեալ մասը: Եւ արդեօք

անհրաժեշտ չէ՞ ճնշել բոլոր կրօնքներու պարունակած ճշմարտութիւնը եւ զանոնք առարկայ դարձնել վիճաբանութեան, մինչեւ որ միա՛յն իր պարունակած ճշմարտութեան մնայուն ու տեւական արժէքին համար ընդունուի կրօնք մը, եւ ոչ թէ անսխալական ու անվիճելի յայտարարելով շատերէն նկատուի անհիմն, իբրեւ նախապաշարում մը կամ նուիրագործուած սին հաստատութիւն մը:

Մտածման ազատութիւնը այնքան նպաստաւոր է ընկերութեան ընդունած ճշմարտութեանց, որոնք կրնան յաւիտենական ըլլալ, որքան ընկերութեան մերժած ճշմարտութեանց, որոնք երբեք չեն կրնար լիովին սուտ ու սխալ ըլլալ եւ թերեւս կը պարունակեն բացարձակութեան այնպիսի հանգամանք ու յատկութիւններ զոր աւելի լուսաւորեալ ընկերութիւն մը կը նանչնայ եւ կ'իւրացնէ:

Քօմիւնիզմը, օրինակի համար, խոտելի է անհատական ստացուածքի եւ ազատութեան վրայ հիմնուած ընկերութեան եւ իբրեւ վարդապետութիւն՝ ենթակայ է ընկերութեան սանձահարող հակակշռին: Սխա՞լ ու սուտ են Քօմիւնիզմին բոլոր գաղափարները· ո՛չ: Անոնք ընդհակառակը կը պարունակեն ճշմարտութիւններ որոնք դրամատէր ընկերութեան շահերուն եւ ըմբռնումներուն հակառակ են: Փոխանակ գաբիթալիստ ու քօմիւնիստ՝ զիրար հալածելու, եթէ ազատ հարցաքննութեան ենթարկէին իրենց գաղափարները, արդեօք մարդկային երջանկութեան համար անոնց ազատ փոխանակութենէն եւ բաղդատութենէն յառաջ չպիտի՞ գար աւելի լիակատար ճշմարտութիւն մը: Բայց ո՛չ· մարդիկ, ինքնապաշտպանութեան պէտքէն մղուած միշտ կ'առաջնորդուին շահէ եւ կիրքերէ· անոնք պէտք է որ զիրար հալածեն, զիրար փճացնեն: Թո՛ղ բոլոր սահմանադրութիւնները իրենց էջերուն մէջ նշանակեն մտածման, խօսքի եւ զգացման ազատութիւնը· ըն-

կերուբիւնը եւ պետութիւնը պիտի սոսկալի միշտ իրենց հաստատած կարգուսարքերուն հակառակ յայտնուող նոր գաղափարէ մը եւ զայն ամէն գնով պիտի լռեցնեն: Տայն ատեն, զարգացումը պիտի շարունակուի, դըպրոցները պիտի բազմապատկուին· եկեղեցիներու մէջ պիտի խարոզուի կրօնք մը՝ որուն մարդիկ երեսանց կը հաւտան բայց որուն ամէնէն հիմնական սկզբունքները պիտի անտեսեն, ապրելու համար իրենց աշխարհիկ կեանքն, ըստ շահու եւ սովորութեանց:

Ասիկա ահաւոր վիճակ մըն է· մարդկային սրտնըմլիկ ողբերգութիւն մը եւ ընդհանուր սայթաքում մը, որ իր աւերներուն տակ պիտի թաղէ նշմարտութեան խանդովը կրակուած ոեւէ Ֆաէթօն որ կը յանդըգնի ազատ մտածման արեւին բոցավառ կառքը վարել բարձր երկինքներուն մէջ:

Բացարձակ ազատութիւն մտածման, զգացումի, արտայայտութեան ամէն նիւթի մասին, — խաղաբկան թէ գործնական, գիտական, աստուածաբանական թէ իմաստասիրական, բարոյական թէ տնտեսական, իտէալ մըն է որ մարդոց բարոյական խաչութիւնը պիտի սնուցանէ եւ զօրացնէ, անոնց իմացական կեանքը պիտի կազմէ՝ ուժեղ, ջղուտ եւ անխորտակելի կամեցողութեան մ'ու ներբինապէս անկաշկանդ գիտակցութեան մը օժանդակութեամբ: Եւ երբ այս իտէալը իրականութիւն կը դառնայ, պիտի ստեղծուի ազատ միջավայր մը եւ մթնոլորտ մը, որուն մէջ մարդկային կատարելութեան սատարող հանճարներն ազատօրէն կրնան շնչել:

Յայտնուած կրօնքի մը աստուածն ընդունիմք կատարելութեան ակ ու աղբիւր, կամ մտածենք թէ մարդկային կարողութեանց անսահման զարգացումէն պիտի բխի ան, անոր հասնելու միջոցը, ըլլայ բանականութեան շնորհիւ եւ գիտական մեթոտով թէ զգացման եւ

իմաստասիրական հայեցողութեան միջոցաւ, — ընդմարտութեան հետապնդումն է: «Կեանքի մեծ, գործնական խնդիրներուն մէջ, կ'ըսէ Ճան Սթուըրթ Միլ, ճշմարտութիւնը կը բխի իրարու հակառակ եղող գաղափարներու միութենէն եւ համերաշխութենէն: Եւ որովհետեւ շատ քիչ միտքեր այնքան լայն ու անկողմնակալ են, կարելի չէ հակառակները համերաշխեցնել **ուրիշ** կերպով բայց եթէ բոլոր պայքարով զոր իրարու դէմ կը մղեն տարբեր դրօշներու տակ կռուող ախոյեաններ»:

Պայքարը պիտի մղուի շարունակ: Գաղափարները պիտի բաղխին: Ազատախոհութեան ներշնչած նեղոտմտութիւնը, յարգանքը մէկզմէկու հանդէպ, ապարդիւն են: Անոնք որ կը հաւտան ճշմարտութեան մը եւ կ'ուզեն ոգի ի բռին զայն պաշտպանել, ոչ կըրնան ներողամիտ ըլլալ ոչ ալ յարգել իրենց հակառակորդին կարծիքը: Նախապաշարումը եւ կիրքերը գինքնիք կը շրջապատեն, կը կուրցնեն, մինչեւ որ հասնի այն օրն երբ իրարու բաղխող կրօնքներու, բարոյականներու, սովորութեանց, զգացմանց եւ շահերուն մէջէն անոնք որ լաւագոյն եւ ամէնէն տեւական ճշմարտութիւնները կը պարունակեն՝ յաղթեն ու վերապրին եւ այսպէս ամէնէն օգտաւոր, ամէնէն տեւական ճշմարտութիւններէն կազմուի բացարձակ ու լիակատար ընդմարտութիւն մը: Այս գործն ո՞վ պիտի կատարէ· գիտութի՞ւնը, կրօ՞նքը, դաստիարակութի՞ւնը, սէ՞րը: Այս գործը պիտի կատարեն այն մարդկային հանճարները կամ այն Աստուծոյ որդիները որոնք միշտ՝ վերէն, երկինքներէն պիտի բերեն յաւիտենական իմաստութիւն պարունակող այն տեսակ ճշմարտութիւններ որ բռնկած սրտերը կը հանդարտեցնեն եւ գրգռուած ուղեղները կը մղեն հաշտութեան, կը մղեն այնպիսի իմացական վիճակի մը, ուր մարդիկ կեանքի բոլոր բաները, բոլոր ըմբռնումները, բոլոր կրօնքները, ի-

մաստասիրութիւնները եւ սովորութիւնները կրնան դիտել առարկայականօրէն, ինչպէս կը դիտեն ովկիանոսը որ կը փոթորկի, երկինքը որ կը ժպտի, պուրակները, լեռները, բնութեան բոլոր գեղեցիկ տեսարանները՝ առնուցմէ գեղեցկութիւն եւ ներշնչում, սէր ու բարութիւն շողացնելու համար մինչեւ որ իրենց հոգիներուն մէջ ցոլացնեն համակ բնութեան ազատ դէմքը, աւոր մաքուր ներշնչումը, աւոր ոգին. մինչեւ որ ըլլան պարզ աւոր նման, ըլլան այլազան իրենց նկարագրի եւ մտքի գեղեցկութեան մէջ, իրենց տաքբերութիւններէն ստեղծելով ներդաշնակութիւն, իրենց նախնութենէն յառաջ բերելով անհատնում կենսունակութիւն եւ տիեզերական միութեան ու տիեզերական եղբայրակցութեան մը գիտակցութեան մէջ գտնելով կատարեալ բարին, գեղեցիկը եւ ճշմարիտը, որոնց ըղձանքը բնական է բոլոր իրերամերժ սրտերուն: «Մարդն ինկած է, բնութիւնը կանգուն, կ'ըսէ Էմրսըն: Բնութիւնը մարդուն մէջ ցոյց կուտայ աստուածային զգացման ներկայութիւնն ու բացակայութիւնը: Բնական առարկաներու հանդարտ երեւոյթը գանոնք բաղձալի կ'ընծայէ մեզի՝ կարմրած դէմքերով գրգռեալ եւ վայրացկոտ էակներուս, եւ մենք կը մտածենք թէ աւոնց նման մեծաշուք պիտի ըլլանք: Մարդ աշխարհն իր գըլխուն մէջ կը կրէ: Որովհետեւ բնութեան պատմութիւնը դրոշմուած է իր ուղեղին մէջ, մարդը մարգարէ է եւ աւոր գաղտնիքները կը գտնէ: Բնութիւնը մարմնացումն է խորհուրդի մը, աշխարհը թանձրացեալ միտք է եւ աւոր երերային էութիւնը յաւէրժօրէն անջատուելով կը վերադառնայ ազատ մտածման վիճակին: Ակնէ կը բխի այն առաքինացնող եւ ազնուագրգիռ ազդեցութիւնը զոր բնական առարկաները կը ներգործեն մարդկային մտքին վրայ»:

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ ԿՐՕՆՔԻ ՄԷՋ

Եթէ ունէ ճշմարտութիւն կայ վախի եւ յոյսի ըզգացումներուն մէջ, որոնցմէ ծնած է կրօնքը, ոչ ոք կրնայ ուրանալ հաւատքը: Ասիկա գիտական տեսութեան մը պէս չ'ապացուցուիր. բանականութիւնը չի կրնար գործել անհիւթականին վրայ, սակայն կրնայ զայն երեւակայել եւ զգալ: Փաստօք, որ ամէնէն տրամաբանական մտքովն օժտուած էր, կրօնքի ճշմարտութիւնը յայտնելու համար դիմեց զգացման եւ հաւատքի յուզումներուն: Գերբնական էակի մը գաղափարը՝ մարդուն անկարողութեան զգացումէն յառաջ եկած, կեանքի գաղտնիքներուն եւ օրութեանց դէմ ինքզինքը լիովին տկար զգացող մարդ էակին համար ամէնէն գօտեպնդիչ եւ ամէնէն յուսատու գաղափարն է: Հոգեկան կեանքի իրականութիւնը՝ աւոնց համար որ իրենց տկարութիւնն ու կախումն զգալով՝ պէտք ունին ողորմած եւ բարերար Աստուծոյ մը ուժին, որպէս զի աւոր ապաւինած տկար կեանքի դժբախտութեանց, որպէս զի ներշնչում գտնեն գործելու եւ ապրելու համար եւ ակնկալեն երջանկութիւն, շնորհ եւ անմահութիւն, — անժխտելի եւ բացարձակ իրականութիւն մ'է: Շատ նիշտ է ըսել թէ աւոնք որ չեն կըրնար անկեղծօրէն հաւատալ, այս իրականութեան ընդմարտութիւնը տեսնելու վիճակին մէջ չեն գտնուիր: Միտքը, սակայն, դատողութեան հետ, ոմանց համար անկէ ա՛լ աւելի՝ կը նանչնայ զգացման օրութիւնը: Մարդիկ կեանքն զգացումով կ'ապրին արդէն յաճախ, եւ կը գործեն աւելի իրենց զգացումներէն քան դատողութենէն մղուած: Կրօնքի ճշմարտութիւնները գիտութեան ճշմարտութեանց նման չեն ուրեմն, բայց զանոնք չենք կրնար ժխտել իբրեւ անիրական եւ անբնական:

Ինչ որ բանականութեան հետ զգացումն ալ կը ժխտէ սակայն, կրօնական գիտակցութեան եւ հաւատքի գոյութիւնը չէ, ոչ ալ գաղափարն է անըմբռնելի եւ անտեսանելի զօրութեան մը որ տիեզերական է: Այս զօրութիւնը մեքենակա՞ն է թէ մարդկային իմաստով անհատականութեան մը արտայայտութիւնը· ահա՛ ինչ որ կը շփոթեցնէ միտքերը: Միտքը չի կրնար ըմբռնել անհատականութիւն եւ գիտակցութիւն ունեցող գերբնական էակ մը, որուն յայտնութիւնը, որուն կատարած հրաշքները կը մնան յուզումներով վերացած երեւակայութեանց տեսիլները եւ հանճարով օժտուած մարդոց բանաստեղծութիւնները: Եւ երբ վարդապետականութիւնը մեծ յաւակնութեամբ եւ անսխալականութեամբ կուգայ այս անըմբռնելի անհատականութեան ստորոգելիքները սահմանել, անոր բնութիւնը ճշդել, անոր նկարագրին յատկութիւնները որոշել մարդկային առաքինութիւններն իրեն չափանիշ ըրած, հնարել խորհրդաւոր ծէսեր եւ արարողութիւններ, *բիթմիք* պարեր եւ շքեղ հանդիսաւորութիւններ, աստուածային անսահման, տիեզերաստեղծ եւ իր կատարելութեան ու խորհուրդին մէջ բացարձակապէս անպարագրելի զօրութեան կուտայ մարդկային յատկութիւններով եւ ըմբռնումներով կազմուած հսկայ կուռքի մը երեւոյթը եւ կը մեղանչէ այն պատուէրին դէմ որ ըսաւ·— Իմ նմանութեամբս պատկերներ մի շիներ: Ո՛վ է մարդը, երբ ոչ ատգի հատիկը զոր հովը կը ցրուէ, կամ կը նմանի մրջիւնին զոր մարդ կը կոխոտէ առանց մտահոգուելու անոր բախտովը: Մարդը այդ մրջիւնէն ալ աննշան է եւ անոր նպատագիրը աւելի առարկայ է տիեզերական Ուժին անտարբերութեան ճամբուն բախտը մարդուն: Տիեզերքի ահաւոր մեքենականութիւնը, մահը, մարդոց եւ իրենց գործերուն փճացումը, անոնց բացարձակ անկարողութիւնն ու անօգնականութիւնը, ճստմնելի չարիքը, կ'ապացուցանեն թէ սոսկ մխիթարական երազ մըն է անհատականութիւն ունեցող գերբնական էակ մը:

Հաւատքին զգացման մէջ է ուրեմն եւ ոչ թէ յայտնութեան: Ամէնէն լաւ բանը՝ պարզապէս ըսել է թէ չենք գիտեր եւ կը ջանանք մեր յոյսերն ու բաղձանքը իրականութիւն նկատել: Եթէ կայ տիեզերաստեղծ զօրութիւն մը՝ զայն չենք ճանչնար· անիկա մարդոց ըմբռնած անհատականութիւնը չկրնար ունենալ՝ որքան ալ երեւակայութեամբ վերածուի անսահման համեմատութեանց: Ընդհակառակը մարդոց համար թերեւութիւն եւ ամբարտաւանութիւն է զայն պզտիկցնել եւ անոր տալ իրենց մէջ լաւագոյններուն եւ բարձրագոյններուն հասակը· տալ անոր իրենց բարոյականը, վերագրել անոր վրէժխնդրութիւն, ատելութիւն, պայքար, սէր, բարութիւն, չարութիւն, արդարութիւն, բոլոր մարդկային գաղափարներն ու զգացումները, անոնց լաւերն ու յոռիները· վերագրել անոր հրաշքներ, տալ անոր այն ահաւոր չարութիւնը որ առաջին մարդուն անհնազանդութեան համար մարդկային բոլոր սերունդները կը պատժէ· ստեղծել՝ անոր աչքերուն տակ մեղքը եւ չարիքին տալ զօրութիւնը: Ասոնք մանկական են եւ ցոյց կուտան մարդկային իմացականութեան տհասութիւնը հանդէպ տիեզերքի մը որուն անսահմանութիւնը չէ կրցած ըմբռնել՝ համոզուելու համար տիեզերաստեղծ Զօրութիւնն ըմբռնելու անկարողութեանը:

Մեզի կը մնայ միայն զմայլիլ բնութեան ուժերուն, տիեզերական օրէնքներուն եւ մարմիններուն վրայ: Եթէ կայ ստեղծագործ զօրութիւն մը ու կեանքը դիպուածի մ'արդիւնքը չէ, — ուրիշ խօսքով քիմիական տարրերու բաղադրութենէն յառաջ եկած — ամէն ինչ որ պիտի ընենք զայն գտնելու համար՝ աղօթք, խունկ, գոհաբերութիւն, վսեմ հայեցողութիւն-

նել, յուզումնալիր երգել եւ խորհրդաւոր պաշտամունք, մագի չափ չպիտի շեղեցնեն ստեղծագործութիւնն ու բնութիւնը կառավարող այն օրէնքները որոնք մեր մէջ եւս կը տիրեն՝ եւ որուց ընթացքը, տիեզերաստեղծ Զօրութիւնն ալ չի կրնար փոխել՝ մարդոց բաղձանքներուն եւ շահերուն համեմատ: Արարիչը կամ իրերու սկզբնական պատճառը մեզմէ ոչինչ կ'ուզէ· ոչ եկեղեցի եւ ոչ ալ պաշտամունք, ոչ աստուածաբանութիւն եւ ոչ ալ իր էութեան եւ կարծեցեալ յայտնութեան մասին տրուած այն բազմազան ու էմահան մեկնութիւնները որոնք կազ ու կռիւ յարուցած են մարդկութեան մէջ:

Ստեղծագործ ուժին միակ յայտնութիւնը տիեզերքն է, իր բիւրաւոր արեւներով, մոլորակներով, իր ուժերով եւ զանոնք կառավարող օրէնքներով, իր տարերով, իր կեդրոնի և վերաձորոգուող նիւթով: Եւ այս տիեզերքը, ուր ամէն արդիւնք պատճառէ մը կը ծնի, չի ճանչնար չար եւ բարի, մեղք ու զղջում· դժոխք եւ արքայութիւն: Կեանքի երեւոյթը բնական է, որովհետեւ կեանքն ալ արտայայտութիւնն է տիեզերական ստեղծագործ ուժին, բայց կեանքը, բնականէն, ի ծնէ իր հետ բերած չէ կրօնական գաղափարներն ու զգացումները: Ասոնք արդիւնք են աւանդութեան, ժառանգականութեան, սովորութեան, հոգեկան պէտքերու, դաստիարակութեան: Մարդիկ բարի կոչած են ինչ որ հանոյք պատճառած է, իսկ չար՝ ինչ որ վնաս տուած է: Ինքզինքին ամէն գնով պահպանելու հնտամուտ եւ մղուած ապրելու բնազդէն, անոնք վախցած են բնութեան ուժերէն եւ զանոնք պաշտած են: Միեւնոյն վախը, միեւնոյն սոսկումը պատիժէ եւ չարչարանքէ, դեռ այսօր ալ մարդկային հսկայ զանգուածներու մէջ կրօնական զգացումն արծարծող ազդակներն են: Քրիստոնէութիւնն իսկ որ սիրող Աստուծոյ մը գաղափարը տարածեց, իր գոյութեան հիմն ու խոս-

րիսխն ըրաւ մեղքը: Քրիստոնեան պէտք է ճանչնայ թէ մեղաւոր է, պէտք է որ զղջայ եւ փրկուի, — հետեւաբար՝ ահա՛ վերջին դատաստանի ահը, ահա՛ դժոխք, չարչարանք, ապաշխարութիւն, աղօթք, արցունք, բոլոր հոգեկան դառնութիւնները և յետոյ փրկութիւն, եւ փրկութեան յաջորդող երջանկութիւնն ալ միայն իրագործելի գերեզմանէն անդին: Իրապէս, մարդ չի կրնար այս ահաւոր կարգադրութեան հետ հաշտեցրնել կեանքի եւ ուրախութեան անսահման աղբիւր՝ հաստող զօրութեան մը գաղափարը: Տառապանքն ու չարիքը կրնան օգտակար ըլլալ մարդոց, բայց անոնք աստուծմէ սահմանուած չեն կրնար ըլլալ՝ առանց անկէ բխած ըլլալու: Իսկ՝ կրօնքը երբէ աստուածային ճշմարտութեանց յայտնութիւնն է, հարկ է որ ըլլայ համակ հրնուանք, համակ սէր, բերկրութիւն, ներշնչիչ՝ ազնուացնող յուզմանց, ինչպէս երաժշտութիւնը, ինչպէս գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը· առանց մեղքի, չարի, օձի եւ անոր խաբէութեան եւ առանց ասոնցմէ ծնած սոսկումներուն որոնց սահմռկեցուցիչ ազդեցութեան պէտք չ'ունի մարդ, բանի որ կեանքի պայքարէն յառաջ եկած տառապանքն արդէն բաւական է զինքն իմաստուն ու զգօն դարձնելու:

Քրիստոնէական կրօնքը այսպիսի կրօնք մը պէտք էր ըլլալ· վստահաբար այդպէս ալ էր մինչեւ շնորհք թուականին առաջին դարը: Անիկա սէր կը բուրէր, կը պատմէր գութգուրացող եւ սիրող Հօր մը մասին որ հրէաներու Եհովային նման բարբարոս եւ վրէժխնդիր աստուած մը չէր: Անիկա կը սիրէր մանուկները, որոնք մարդկային ցեղին մէջ կը նմանին այրած դաշտի մը գոզը ցանցառած վճիտ ու գեաբեր ցօղին: Քրիստոնէութիւնը կ'երթար խոնաբնակներուն, ինկածներուն, գրկուածներուն, պարզերուն եւ հալածուած ու կոխոտուած բոլոր էակներուն: Քրիստոսի կեանքն համակ հրաշք մըն էր արդէն ապրուած այսպիսի ձգտումնե-

րով եւ զգացումներով· Հրաշք մ'էր լերան ֆարոզը եւ ա՛լ հարկ չկար որ հնարուէին ուրիշ հրաշագործութիւններ որոնք պարզապէս ցոյց կուտան՝ թէ բոլոր ժողովուրդներն ալ հակամէտ են իրենց սիրած անձերն հերոսացնելու, անոնց անձին շուրջ հիւսելով բանաստեղծութիւններ եւ հրաշալի աւանդութիւններ: Բայց պատահեցաւ որ երկրորդ դարէն սկսեալ Քրիստոսի աստուածութիւնը, իր հրաշքներով, իր յարութեան պատմութեամբը, սուրով եւ հուրով սկսան պարտադրել եւ ըսել·— կամ պէտք է դաւանիք այս բաները, կամ մեռնիք: Կրօնքը որ ազատութեան աւետիս մըն էր հետզհետէ դարձաւ բռնութեան ազդակ· ֆահաւանքներն արքայական թագ դրին եւ սուր բարձրացուցին· սէրը փոխուեցաւ ատելութեան· եկեղեցին զինակցեցաւ զինուորական եւ ազնուական աւատապետութեանց եւ իշխանութեանց, զրկուածներն ու ջշուառները, տկարներն ու խոնարհները գահավիժուեցան դժոխք, իսկ երկինքի դուռներն այնֆան լայն բացուեցան մեծատուններու առջեւ որ անոնք հոն մտան իրենց գարդարուած ուղտերով միասին:

Քրիստոնէութիւնը կանգուն էր· Քրիստոնեան ինկած:

Այսօր, գարմանալիօրէն հին ոգին վառ է եւ ամէնէն ռամկավարական երկիրներուն մէջ իսկ, դաւանանքներու եւ եկեղեցիներու բազմազան պէսպիսութեան մէջ կը մղուի բուռն պայքար մը անոնց կողմէ որոնք կը պնդեն հրաշքներուն եւ աւանդութեանց տառական մեկնութեան վրայ:

Ճշմարտութիւնը այս անգամ եւս կը գտնուի, սակայն, ոչ թէ Քրիստոսի աստուածութեան, յարութեան եւ կատարած հրաշքներուն, այլ անոր ազատ ոգիին եւ վսեմ մտածման մէջ: Անոր յայտնած բարոյական ընկերակցութիւններուն լաւագոյնները ազնիւ վարմունքի մը կանոններն են եւ Քրիստոնէութիւնը, մերկացուած իր

աստուածաբանութենէն, ապրող Ոգի մըն է, որ կը գերաբէ բոլոր իտէալապաշտ սրտերը, ըլլան անոնք հաւատաւոր կամ սկեպտիկ ու անհաւատ:

Անոնք որ սոսկ նիւթապաշտներ չեն, անոնք որ բարձր իտէալներու սէրն ունին եւ գիղեցիկ ճշմարտութիւնը կը փնտռեն, գայն պիտի գտնեն Քրիստոնէութեան Ոգիին մէջ որ ոչ միայն կ'ազնուացնէ, կը ներշընչէ, կը գօտեպնդէ, այլ եւ մարդիկը աւելի մարդասէր եւ ընկերասէր դարձնելով կը հանդիսանայ բոլոր ազգերու մարդոց ընդհանուր եղբայրութեան յոյսը:

Այսօր, ինչ թէ շատ բոլորն ալ համոզուած են որ Քրիստոնէական կրօնքին դերն ալ անհատական եւ ընկերական դաստիարակութեան դեր մըն է: Անոր բարոյական սկզբունքներէն շատերը եւ դեռ ուրիշներ ալ կը գտնուին Արեւելեան հին կրօնքներու մէջ, բայց անոր Ոգին աւելի ներուժ է, աւելի ներգործող, աւելի լայն եւ ազատ, այնպէս որ ընկերական եւ անհատական կեանքի բարոյականն անով զօրացած եւ ներշնչուած անկէ, ինքզինքը վերջապէս օր մը պիտի ազատէ իր սովորութեանց եւ աւանդութեանց, իր սեղմ կանոններուն եւ շահերուն կապանքներէն ու Քրիստոնեայ անհատն ու ընկերութիւնը դարձեալ պիտի ապրին եւ ըլլան այն իրականութիւնը զոր Էին, առաջին դարուն՝ երբ հեթանոսներ Քրիստոնեաները ցոյց տալով իրարու կ'ըսէին·— Տեսէք ի՛նչպէս գիրար կը սիրեն ասոնք:

Ապրող հուր մըն է այս սէրը, որ մարդիկ պէտք է մաքրէ իրենց բարոյական ապականութիւններէն: Եթէ հրաշքները նանչցուին բնական օրէնքի հակառակ բաներ, բանաստեղծական սուտեր· եթէ յարութեան եւ անմահութեան գաղափարը նանչցուի եւ հռչակուի պատրանք մը· Քրիստոսի ոգին եւ անոր սիրոյ օրէնքը կը մնան եւ տառապող ու գործող մարդոց համար աւելի բարերար ազդեցութիւններ են քան անոր աստուածութեան անբնական գաղափարը: Կրօնքի մէջ ներ-

մարտութիւնը փնտռող միտք մը որ կ'ըմբռնէ պատճառի եւ արդիւնքի օրէնքը, կ'ըմբռնէ թէ մարդկային բնութեան եւ իմացական կարողութեանց մէջ հոս ըզգացումը, կամքը, ազատ գործունէութիւնը կը բացատրուին իբրեւ մասնաւոր պէտքերէ յառաջ եկած արտայայտութիւններ, չի պիդեր որ օձը կրնայ խօսիլ, ձուկը կրնայ մարդը կլլել աստուծոյ հրամանով եւ գայն ոդջ ողջ փսխել· թէ մարդը որ իրապէս մեռած է կրնայ յարութիւն առնել եւայլն: Քրիստոնէութիւնը գիտութիւն չի սորվեցներ: Ասոնք անհրաժեշտ չեն իրեն այլ կը վնասեն իր ոգիին: Ինչ որ էական է՝ բարձրագոյն բարոյականի, ճշմարիտ եւ ուղիղ վարմունքի անհրաժեշտ սկզբունքներն են: Եթէ կրօնքը մարդոց հոգեկան եւ գաղափարական զարգացման համար ընտեղծուած ազդակ մ'է, սուտերով եւ բնական օրէնքներու հակառակ անիրական երեւոյթներով չէ որ մարդոց յառաջացման պիտի սատարէ, այլ շնորհիւ առաքինութեանց եւ իտէալներու, շնորհիւ մտքի բարոյական բաջութեան՝ որ միշտ ճշմարտութիւնը կը յայտնէ, շնորհիւ անձնազոհութեան, նուիրման, օգտակար ծառայութեանց եւ անշահախնդրութեանց — կատարելութեան, գեղեցկութեան, ազատութեան եւ բարութեան աղուոր պատկերները շողացնելով մարդոց հոգիներուն առջեւ: Ասոնք են որ աննեղողամտութիւնը պիտի ջնջեն, եւ իմացականութեան ու մտածման պիտի տան անսահման ազատութիւն երթալու ուր որ կը կամի, ամէն բայլափոխի ինքզինքը գտնելով աւելի վսեմ բարձունքի մը վրայ: Իր առանձին խոկումներէն դուրս եկող Քրիստոսին՝ փորձիչը երեցաւ, գայն բարձր լերան մը կատարը հանեց եւ ցոյց տալով աշխարհի բոլոր գեղեցկութիւնները — վայելք, հարստութիւն, փառք, ամէն բան անոր խոստացաւ: Բայց Մարդու Որդին մերժեց ասոնք իբրեւ փուճ ու խաբեպատիր բաներ եւ պահեց իր Ոգին, որուն մէջ գիտէր

թէ կար անմահ, անկորնչելի հարստութիւն մը, կեանատու շունչ մը եւ փրկարար զօրութիւն մը: Այդ ոգին Քրիստոնեաները կորսնցուցած են այսօր, բայց անոր տեղ դրած են նիւթապաշտ ընկերութեան մը եւ տգէտ ու մոլեռանդ մեծամասնութեան մը ձեւապաշտ Քրիստոնէութիւնը որ ստրկօրէն կը հետեւի ծրագած աւանդութեանց, ձեւականօրէն ու առերեսյթս բարեպաշտ, այլամերժ ու աշխարհիկ, գեհենօրէն նիւթապաշտ եւ լիովին անկարող արտադրելու այն իմացական բաջութիւնը զոր Քրիստոս ցոյց տուաւ երբ ըսաւ թէ կրնայ Սողոմոնի Տաճարը քանդել եւ երեք օրէն նորը կառուցանել: Ինչ որ սուտ է, կեղծ է մտքին մէջ, ինչ որ անբնական է եւ լոկ ընկերական ու անհատական կեանքի մէջ կը մնայ իբրեւ արդիւնք տգիտութեան, շահու, նախապաշարման, բռնութեան, ընչաքաղցութեան, նիւթապաշտութեան, մոլեռանդութեան եւ աննեղողամտութեան, երբ տիրապետեն Քրիստոնեայ կեանքերու տանարներուն մէջ, պէտք է բաջութիւնն ունենալ քանդելու այս տանարներն ալ եւ նոր նշմարտութեանց համաձայն հիմնելու նորեր՝ անոնց աւերակներուն վրայ: Ասկից պէտք է ըլլայ դերը բոլոր իմացականներուն, բոլոր կրօնքի պաշտօնեաներուն, բոլոր հաւատացեալներուն: Վերջապէս ըմբռնելու ենք թէ եկեղեցիին դերը լո'կ ընկերական ծառայութիւն չէ որուն ամենուրեք ան վերածուած է այժմ: Եթէ կրօնքը ծրագրուած է մասնաւոր հոգեկան ուժերու գիտակցութեան, այս ուժերը չեն կրնար կայուն ըլլալ· անոնք ապրող, անող եւ յառաջդիմող ուժեր են: Ճշմարիտ կրօնքի ոգին ընկերական կարգ ու սարքերու, սովորութեանց ու կանոններու համակերպող ոգի մը չէ· անոր բնութիւնը յեղափոխական է, որքան ալ իր յեղաշրջող յառաջդիմութիւնը կատարէ յանախ խաղաղ բարեշրջութեամբ· անոր ուժը պայթուցիկ է, հրաբխային է, կը բանդէ, կը վերաձորոգէ: Ազատութիւնը իր բնական

մթնոլորտն է, ջինջ օդն՝ որուն մէջ կը շնչէ ազատութիւնն: Անիկա չ'ապրիր խարէ եւ մարմարէ եկեղեցիին մէջ, այլ կը լեցնէ տիեզերքը՝ ուր թռչունին դայլայլն աւոր ուղղուած գովութեան մեղեդի մըն է, ուր դաշտերու պարարտ կուրծքէն ելլող ջերմ շոգին՝ գայն քուրմնաւէտող խունկ մը: Եւ Ոգին կը հաղորդուի տիեզերաստեղծ Ուժին հետ: Ամէն ուր որ կեանքը պարզօրէն, բնականօրէն կը հոսի, հոն է այդ Ոգին եւ կը փութացնէ վերանորոգման եւ վերածնութեան գործը: Այդ Ոգին կրօնքը չի ճանչնար ու ըմբռներ այնպէս ինչպէս տգէտ մարդկութիւնը զայն կը ճանչնայ ու կ'ըմբռնէ, այնպէս ինչպէս մեծամասնութիւնը գայն կը դաւանի ըստ իր աւանդական ըմբռնումներուն: Արեւին ամենաանուրբ ճառագայթը եւ բողբոջող վարդին կոկոնը անկէ շատ աւելի կը պարունակեն իրենց մէջ ճան բոլոր աստուածաբանութիւնները, որովհետեւ անիկա ճշմարտութիւնը եւ սէրն է, այսինքն կեանքն է եւ անոր մէջ ստեղծագործող սկզբունքը: Եւ անոնք որ ճշմարտութիւնը կը սիրեն եւ մարդոց մէջ կ'ապրին՝ սիրոյ օրէնքը կեանքի օրէնք դարձուցած, Քրիստոնէութիւնն ու կրօնքը լոկ իբրեւ պիտակ կրող ընկերութեան մէջ ճանչցուած իսկ ըլլան անհաւատ ու անկրօն, անոնք է որ իրենց մէջ կ'ապրեցնեն այդ բարեպաշտ եւ յեղափոխական Ոգին:

Եթէ այս բաները ճշմարիտ են, հարկ է զանոնք ճաշակաբար յայտնել: Եթէ ճշմարիտ չեն, դարձեալ պէտք է յայտնուին, որպէս զի ասոնց հակառակ կարծիքներու եւ գաղափարներու բախումէն յայտնուի ճշմարտութիւնը: Խառնեալ ծովերու փոթորիկին մէջ նետուած փարոսին բոցավառ ջահը պէտք է հանել բարձր լերան մը գագաթը, որպէս զի բոլորն ալ զայն տեսնեն, եւ չ'վախնալ որ ժողովուրդին տկար աչքերը կը վնասուին անոր բորբ շողէն: Շատեր ճշմարտութիւնը կը տեսնեն, բայց կը պահեն նեղ շրջանակի մէջ:

Ասոնք կը վախնան ժողովուրդին նախապաշարումներէն, կը վախնան անոր տգիտութեան զայրոյթէն: Ուրիշներ կը բաղձան ճշմարտութիւնն յայտնել բայց այնքան մեղմօրէն, այնքան խոհականօրէն որ անիկա իր ուժն ու նշանակութիւնը կը կորսնցնէ, իսկ ուրիշներ զայն կը ճանչնան ու կ'ընդունին, բայց կը պահեն մեռեալ, իրենց վիճակին համակերպելու եւ մեծամասնութեան հաւատալիքներուն հետեւելով իրենց հանգիստը չխանգարելու համար: Մտածման ազատութիւնը եւ խղճմտանքի ազատութիւնը անարժէք շռայլութիւններ են սակայն եթէ պակսի զանոնք յայտնելու եւ հռչակելու ազատութիւնն ու բարոյական քաջութիւնը: Իրական արդիները Աստուծոյ անոնք պիտի ըլլան որոնք Քրիստոսի պէս երես պիտի դարձնեն աշխարհի բոլոր բարիքներուն, բոլոր փառքերուն, շահերուն եւ շքեղութեանց, եւ իջնելով իրենց առանձնութեան բարձունքէն իրենց ճշմարտութիւնն ու ներշնչումը, իրենց հոգին ու խօսքը պիտի տանին մարդոց՝ հոգ չէ թէ չ'հասկցուին ու հալածուին, հոգ չէ թէ ճամբուն գլուխը տեսնեն իրենց Գողգոթան:

ԵՐԳՆ ԸԼԼԱԼ ԱԽԵԼԻ՝ ՔԱՆ ԵՐԳԻԶԸ

Շիլլէր կ'ըսէ թէ «ճշմարտութիւնը երբեք «է» չէ, այլ յար «ըլլալ» է: Ինչ որ կայուն է եւ չի փոխուիր՝ չի կրնար ճշմարիտ ըլլալ: Կեանքը շարժում եւ փոփոխութիւն է, եւ, որքան ալ դանդաղ, անիկա կը զարգանայ: Ճշմարտութիւնը բարեշրջութիւնն է, յա՛րաւելի լաւ ըլլալու եւ մի՛շտ փոխուելով յառաջդիմելու օրէնքն է կեանքի մէջ: Որովհետեւ բարեշրջման եւ զարգացման օրէնքը բնական՝ հետեւաբար տիեզերական ճշմարտութիւն մըն է, անոր հետեւելու համար կը բաղձանք որ մեր իմացականութիւնը ազատ

ըլլայ բնական ընթացքով մ'առնելու յառաջդիմութեան խոչընդոտները: Նկարագրի կեղծիքը, վարմունքի անբնականութիւնը, մտածման եւ խղճմտանքի ազատութեան անարգել հոսանքը կասեցնող խոչընդոտները, անհատական եւ ընկերական անբնական կամ արուեստակեալ կեանքը, ոչ միայն իմացական յառաջդիմութիւնը կը խափանեն, այլ եւ յար «ըլլալու», այսինքն բնականօրէն, կենսախայտօրէն, ստեղծագործ ուժերով գործելու անգիտակից խոչանքը կը կասեցնեն:

Իմացականութեան եւ խղճմտանքի ազատութիւն, ինչպէս նաեւ վարմունքի բնականութիւն ու անկեղծութիւն կը պահանջեն սա համոզումով՝ թէ մարդուն մէջ գտնուած լաւագոյնը երեւան բերելու եւ յարմարագոյնին վերապրումն ապահովելու միակ կերպն է՝ ազատ մտածումն ու ստեղծող գործունէութիւնը միացնելով՝ անբաժանելի, լման, ամբողջութիւն մը կազմել, այնպէս որ մարդիկ ապրին ու գործեն բնականօրէն, ոչ թէ գիտակցելով իրենց առաքինութեան եւ կարեւորութեան: Այս մտածումը բացատրելու համար կ'արժէ դարձեալ յիշել Քրիստոսի օրինակը:

Քրիստոս ապրեցաւ ու գործեց կատարելապէս բնականօրէն. անիկա էքիստոնեայ մը չէր. երբեք չի ճանչցաւ մեղքը. երբեք չի ճանչցաւ չարիքն իր մէջ. իր բնութեան լիովին անճաւոք եւ օտար բաներ էին առանձ. բայց շատ բնականօրէն ապրեցաւ օգտակար եւ ներշնչող կեանք մը, կատարելով բարեբար գործ: Մըտածումը որ իր գործունէութեան ներշնչումն էր ա'յնպէս նոյնացած էր կատարուած գործին եւ ապրուած կեանքին հետ որ, մարդիկ իր բերնէն գրութեան խօսքերն ու սիրոյ բանաստեղծութիւնները լսելէ առաջ կը տեսնէին գուրն ու սէրն ապրուած եւ իր սրտէն յորդահոս՝ կեանքի ընդարձակ դաշտերուն եւ մարգերուն վրայ: Հազիւ դեռ պատանի, անիկա կրցած էր տեսնել իր շուրջն ապրուած կեանքին արուեստակու-

թիւնն ու անբնականութիւնը: Մարդիկ կարծես դադրեր էին ապրելէ: կրօնքը զոր կը դաւանէին վիճաբանողներու, փարիսեցիներու եւ դպիրներու կրօնք մըն էր, այսինքն ապրող գործէ զուրկ դաւանանք մը: Երբ տաճարին մէջ դիմագրաւեց օրէնքին այս գիտնական վարդապետներուն, անոնք Հրէաստանի մեծ մարգարէ բանաստեղծներուն պարզութիւնը, բնականութիւնը, եռանդն ու հաւատքը կորսնցուցած՝ լոկ պոռոտախօսներ դարձած էին՝ հպարտ իրենց գիտնականութեամբ եւ ուռած իրենց կարեւորութեան զգացումովը: Անոնք կը ճառէին. ինք կ'ապրէր եւ իր խօսքերէն աւելի՝ հեռուներն իր գործերուն մէջ կը տեսնէին աստուածային ուժին յայտնութիւնը:

Ճշմարտութիւնը հոգի եւ գործ այս բնական միութենէն յառաջ եկած ամբողջութեան արտայայտութիւնն է: Գործի մէջ յայտնուած խորունկ ու իրական մտածումն է ան եւ մարդիկ այն ատեն կը յայտնեն այս մտածումը երբ կ'ապրին բնականօրէն, առանց արուեստակութեան, երբ կ'ապրին առանց լաւ գործեր կատարելուն գիտակից ըլլալու:

Իլիականի հերոսները քաջութիւնը կ'ապրէին երբ դեռ չկար գիրենք երգող Հոմերոսը: կեանքը՝ անհատ յոյներու ինչպէս այն դարուն յոյն ընկերութեան համար բնութեան ծոցէն ինքնաբուխ խոչանք մըն էր: Մարդիկ կ'ապրէին ու կը գործէին աստուածներու նըմանելու, իսկ աստուածները մարդոց:

Առաքինութեան, բարութեան, հայրենասիրութեան, անձնուիրութեան, դիւցազնութեան վրայ ճառեր չէին խօսիր անոնք, ինչպէս մենք կ'ընենք այս արուեստակեալ կեանքին մէջ, որպէս զի ծածկենք քաջութեան, բարութեան եւ նուիրումի պակասը որ վիհ կը կազմէ մեր սրտերուն մէջ:

Ապրիլ ու գործել առանց պահ մը մտածելու մեր արժէքին, մեր կարեւորութեան, մեր դիրքին, մեր

փառքին վրայ: Ապրիլ ու ծառայել՝ առանց մեր եսասիրութիւնն ու անկարողութիւնը թագցնելու մարդասիրական զգացումներու ցոյցերուն տակ: Սիրել ու օգտակար դառնալ՝ առանց ջերմեռանդ կրօնասիրութեան եւ բարձր սկզբունքներու պիտակին տակ մեր հաւատքի եւ սիրոյ պակասը ծածկելու: Ապրիլ այնպէս որ պաշտելն ու հաւտալը, աղօթելն ու գթալն այնքան բնական, ինքնաբուխ ըլլան ինչքան թռչունին նուռուդիւնը եւ վարդին բոյրը· բարիք գործել այնպէս որ պարտաւորութեան մը զգացումն իսկ չունենանք· ազնիւ ըլլալ այնպէս որ առաքինի ըլլալու գիտակցութիւնը չհանչնանք, ահա՛ բնականութիւնը եւ ահա՛ նշմարտութիւնը որ միշտ «ըլլալ» է, առանց գործելէ եւ բարեփոխուելէ դադրելու:

Ըսուած է թէ «Հանճարը գաղտնիք մըն է ինքն իրեն համար»: Անիկա կ'ստեղծէ անգիտակցաբար, բնականօրէն, ինքնատպութեամբ եւ չի կրնար բացատրել թէ ուրկէ՞ կ'ստանայ իր ներշնչումը: Իր ուժերուն եւ իր կարեւորութեան հպարտութիւնը չունի ան, որովհետեւ չ'զգար թէ հրաշալի գործ մ'է որ կ'արտադրէ: Ասոր համար է որ կը դիտենք՝ թէ ամէնէն հզօր տաղանդները, շատ բարի եւ շատ խոնարհ մարդիկ են որոնց համեստութիւնը կը գարմանայ շրայլուած գովեստներուն: Անոնց ինքն հեշտին է եւ ոչ թէ բռնագրօսիկ· թերեւս չեն իսկ ծրագրեր իրենց հրաշակերտները, բայց գանոնք կ'արտադրեն երբ գեղեցկին ներշնչումը կը լեցնէ սիրով յորդող սիրտը: Երբ կը դիտենք Բրիհիթիվներու մանրուկ նկարները, կը համոզուինք թէ պաշտանքն ու հաւատքը, բուռն, անկեղծ, խորունկ զմայլանքով յուզած են անոնց սուրբերուն դէմքերը եւ ոչինչ անբնական է արուեստի գործին մէջ:

Այս տեսակ բնականութիւն մը, որ ամէն օր կատարուած գործին եւ ապրուած կեանքին մէջ գերա-

գանցօրէն ներշնչիչ կ'ընծայէ գործը դրդող մտածումը, մի՛միայն հանճարներու յատուկ չէ: Ամէնէն խոնարհ մարդիկ շա՛տ աւելի մեծ չափով քան գիտուն ու իրենց արժէքին գիտակիցներ՝ օժտուած են բարութիւնը ապրելու կամ իրենց սրտին վսեմագոյն ըղձանքները բնազդաբար եւ անգիտակցօրէն արտայայտելու կարողութեամբ: Երկնից բոլոր երջանկութիւնները խոստացուած են «հոգուով աղքատաց» անոնց որ խոնարհ եւ պարզուկ են առանց ինքնահաւանութեան եւ գոռոզ յաւակնութեան: Ասիզի Սուրբ Ֆրանսուային պէս աղաւնիներն իրենց եղբայր կ'ընդունին, իրենց մարդկային արժէքին մէջ չեն հպարտանար ինքզինքին գերիվեր դասելով տիեզերքի ստեղծագործութիւններէն, այլ պարզօրէն կ'ապրին՝ տիեզերական գիտակցութեան մէջ իրենցինքը մոռցած, իբրեւ վճիտ ջուրի ակը որ կը հոսի, իբրեւ գեփիւռը որ կ'անցնի ամռուան տաք իրկուններուն ճակատը զովացնելով եւ իբրեւ ճառագայթը որ կը շողայ երկրի երեսը պայծառացնելու համար: Ըլլալ շողը որ կեանք ու գեղեցկութիւն կուտայ, ըլլալ ցօղը որ մարգերու երեսը կը թարմացնէ· ըլլալ ամպրեւը որ հողը կը պարարտացնէ, ըլլալ Բարի Սամարացին որ ճամբուն վրայ ինկած վիրաւորը կը խնամէ եւ ըլլալ աչ ձեռքը որ կուտայ՝ առանց ձախին գիտութեան, հան թէ ասոնք պանծացնող բերքողը, երգն ըլլալ հան թէ երգիչը, կեանքն իր բնական վիճակին մէջ ապրող բոլոր մարդոց՝ բնութենէն տրուած ձիրք մըն է: Ամէնքն ալ կրնան բնական ըլլալ եթէ արուեստականեալ վիճակի մէջ ապրող ընկերութեան մը իմաստակութիւններէն եւ ձեւականութենէն խուսափին եւ եթէ՝ անմիտ Նարկիսներու նման իրենց գեղեցկութենէն հրապուրուելու եւ հայելիանալու յիմարութիւնը թօթափեն:

Այս տեսակ անկեղծութիւն մ'է որ մարդը պիտի դարձնէ գործող, ապրող եւ յար ստեղծող էակ մը:

Մտածումն իր գործերուն մէջ պիտի յայտնուի ինչպէս բոյրը վարդին բացուող կոկոնիներուն մէջ· իտէալներն իր առաքինի սրտէն պիտի շողան ինչպէս լոյսի շողերը թանկագին գոհարի մը վառող կուրծքէն, ու կեանքն իրեն համար պիտի դառնայ աղուոր գործերու բուրվառ մը որուն անուշահոտ խունկէն գինովցած անիկա պիտի մոռնայ իր թշուառութիւնը, իր տառապանքը եւ զինք շրջապատող չարիքն, ապրելով դաշտի շուշանին պէս որ իր բնութեան ներուժ առուգութենէն մրդուած փոքրիկներու երեսին կը ժպտի եւ անցնող մահէն չի սոսկար:

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МУЗЕЙ АРМЕНИИ
ОТДЕЛ НУМИЗМАТИКИ
ФЛОЦЯНУ
1931
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ХРАНИТЕЛЬ ЦЕННОСТЕЙ
ВОХОСЪ НУБАРЪ. КУЛТУР. Ц-ВО

ԳԵՂԵՑԻԿԸ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԺՈՒՎԱՆՆԻ ԱՂԲԻՒՐ ՄԸ

Գիտութեան բարիքները մեծ են, բայց ճանի՛ քաղաքակրթութիւնը կը յառաջանայ, մարդոց պէտքերն ու բաղձանքներն ալ կը շատնան եւ հոգին գերի կը դառնայ այս բաղձանքներուն, որոնց գոհացում տալու համար մարդիկ կը հնարամտին, կը նգնին, կ'արշաւեն հեւ ի հեւ եւ իրենց մկանուներն ու ջիղերը կը մաշեցնեն՝ հակայ մեքենականութեան չափ արագ ընթանալու եւ անոր պէս անհոգի բայց ազդեցիկ արտադրողներ դառնալու համար: Շատերու մտքին մէջ հարցում մը կը ծնի·— արդեօք մեքենան չպիտի՞ յաղթէ մարդուն· արդեօք՝ զայն իր արշաւին մէջ չպիտի՞ ընկնէ: Քաղաքակրթութիւնը ճնշող եւ ծերացնող ազդեցութիւն մը կը ներգործէ եւ մինչ մարդիկ գիտութեան եւ նարտարարուեստի շնորհիւ իրենց նիւթական հարստութիւնը կ'աւելցնեն, կ'զգան թէ ատով իրենց երջանկութիւնն աւելցուցած չեն: Մարդոց մեծամասնութեան համար ի՞նչ օգուտ ունի արդէն այն քաղաքակրթութիւնը որ գիտութեան և նարտարարուեստի արտայայտութիւնն է: Երկաթուղին ու շոգենաւը որոնցմէ կ'օգտուինք՝ մեր ստացուածքը չեն· անոնց հանդէպ անտարբեր ենք, մեր ինչքը չենք նկատեր հարստութիւն արտադրող գործիքները, զանոնք կը գործածենք եւ անոնցմէ կ'օգտուինք, բայց միշտ ուրախ ենք երբ գոր-

ծը կ'աւարտի եւ կրնանք մէկդի նետել զանոնք: Արդէն՝ կազմակերպուած ընկերութեան մէջ հարստութիւնը կը պատկանի բիչերուն, իսկ զանգուածները չեն վայելեր իրենց աշխատութեան արդար պտուղները: Բոլորն ալ այնպէս կ'զգան՝ թէ գիտութեան եւ բաղաքակրթութեան ընդհանուր բարիքներու ճոխութեան մէջ կը ճմանին սովամահ եղողներու: Տխուր է մանաւանդ հոգին անոնց՝ որոնք ստեղծուած չեն ապրելու՝ նիւթական արտադրութեան տեսակէտէն մեծապէս կազմակերպուած ընկերութեան մը մէջ: Ասոնք, նկարագրով հեզ եւ բաղցր իմացականներն ու գաղափարապաշտներն են, որոնց համար, հին ատեններն, վանքեր ու ապաստանարաններ կային՝ անոնց մէջ մեղմօրէն խոկալու, երազելու, երեւակայելու, աղօթելու և մըտքին ներուժ կեանքին տեսիլներովն յափշտակուելու: Ասոնք ոչինչ ունին ներկայ բաղաքակրթութեան մէջ՝ մանաւանդ երբ հայ են եւ տրամադրուած արուեստներու եւ գեղեցիկ դպրութեանց:

Միակ հարստութիւնը, իրական, անչնչելի բոլոր մարդոց համար, այս աշխարհի վրայ, գեղեցկութիւնն է, որ ժուվանսի ապրիւրին նման ակեղեւուն մէջ կեանքը կը վերանորոգէ եւ իր մոգական ու խորհրդաւոր պատուաստներովը հոգերու եւ տարիքի ծանրութեան տակ ծերացածներուն անգամ կը շնորհէ առոյգ երիտասարդութիւն մը: Եւ կ'զգանք, թէ այս հարստութիւնը մերն է· ոչ ոք կրնայ զայն մեզմէ խլել բանի կ'ապրինք· կը հրնուինք նաեւ, որովհետեւ այս հարստութեան բարիքները կ'ըմբոշխնենք ազատօրէն, ինչպէս զով եւ կենսատու օդը եւ ինչպէս շողշողուն լոյսը:

Բնութիւնը գեղեցկութեան մայրն ըլլալով՝ երիտասարդութեան յորդահոս եւ վնիտ ակն է: Շափիւղայ երկինքը գեղեցիկ է որովհետեւ կապոյտը մաքուր է եւ անոր մէջ լսայտացող ճառագայթները կը հրապուրեն իրենց լոկիկ ու անլսելի երաժշտութեամբը, իրենց գու-

նագեղ շնորհովն ու շարժումովը, իրենց ներմակ մութեամբը, մանաւանդ իրենց գաղտնի ուժովը: Երկինքը գեղեցիկ է իրկունը, արեւամուտին, երբ հորիզոնը բռնկած է բոցերու հրդեհէն, երբ ջուրերն ու ամպերն իրենց սպիտակ մարմնով կը լոգնան մանուշակի եւ որդան կարմրի փրփրոտ ծովերու մէջ: Ցոյները կ'ըսէին թէ գեղեցկութեան դիցուհին այս փրփրոտ ծովերէն դուրս կ'ելլէ: Յետոյ Աստղիկը, բարձրանալով իւթի իր վրայ փշրուող լուսաւոր շատրուանի մը պէս՝ բիւրաւոր աստղերու կը վերածուի եւ գիշերուան խորհուրդին մէջ կը փթթեցնէ գեղեցկութեան ծաղիկները:

Երէ չենք կրնար երաժշտական *սիմֆոնի* մը վայելել· ո՞ր հանճարը կրնայ մեզի տալ աւելի հոգեզմայլ եւ աւելի սիրայոյզ *սիմֆոնի* մը քան այն՝ որ կը կազմեն թռչուններու ճուռուղիւնը, Պանին սրնգահարութիւնը, առուակներու դղրդիւնը, տերեւներու մեղմ սոսափիւնը եւ ալիքներու գոռ յուզումները: Արուեստը, իր լաւագոյն ստեղծագործութիւններով հագիւ կրցած է ցոլքեր հաւաքել բնութեան հրաշագեղ գեղեցկութենէն, որ ստուերախիտ պուրակներէն, լոկիկ լիճերէն, ծաղկազարդ դաշտերէն, ձիւնապսիտակ վեհ լեռներէն եւ վէտվէտուն բլուրներէն պարզ ու շնորհալի մեզի կուգայ՝ սիրոյ ձեռքէն բռնած, ու Երօսի բոցեղէն նետը կը թափանցէ մեր յափշտակուած սրտին մէջ: Կը սիրենք, կը յուզուինք, կը յուսանք, կ'ապրինք: Գեղեցկութեան զգացումը Անդիկոն կ'ըլլայ եւ զմեզ՝ կոյր Ոռիքոսներ՝ կ'առաջնորդէ· անոր երիտասարդ ու աղուոր բազկին յենած կեանքէն կ'անցնինք՝ առանց տապալանքէն ընկճուելու: Զով օդին համբոյրը կը ծծէ մեր հրկիզուող ճակատներուն բոցը եւ մեր հոգերուն ծուխը կը փարատի· կապոյտէն՝ արծաթ շիթերու պէս հնչուն, ծորդ Արտոյտի երգը, նրբին, լուսաշող հպումով մը կ'անցնի մեր սրտին լարերուն վրայէն եւ հոգին թրթռալով աստուածային հովուերգութեան

մը նուագովը, կ'ուզէ սաւառնիլ: Պարտասած մը-տածումը կը հանգչի մարգերու ծոցին մէջ եւ երե-ւակայութիւնը «Ամառ Գիշերուան Երազ»ին *Ք*ըքն է որ աչքերու մէջ համելով ծաղիկներու հիւթը՝ զա-նոնք կը բանայ հրաշալի տեսիլներու վրայ: Բնու-թեան հեշտանքը կը հոսի մարդոց մէջ գերբ հասուն միրգի մը քաղցրառատ հիւթը, յոյս ու հրճուանք դր-նելով մարդուն մուք ներսի դին: Եւ անոր գեղեցկու-թիւնն ա՛յնքան անըմբռնելի, ա՛յնքան խորհրդաւոր է իր զանազանութեան եւ յաւերժական այլափոխու-թեան մէջ որ, գեղանի կնոջ մը նման իր ծոցը կը բա-նայ եւ իր գաղտնիքը կը յայտնէ միայն իրմով հոգե-ւին յափշտակուածներուն: Բնութեան սիրահարը կը նայի անոր զմայլած՝ եւ իրրեւ թէ գտնուէր աղուոր աղջկան մը աննկարագրելի նայուածքին առջեւ, կը հարցնէ· ի՞նչ է աչքերուն գոյնը·— շափիւղա՞յ՝ որուն մէջ արեւը ոսկի մշուշ է դրեր զմրուխտի ցոլքերով, թէ երեկոս՝ ուրկէ մոայլ բոց մը կը մխայ: Եւ այս յափշտակութեան ու շփոթութեան մէջ ուր մեզ կը թո-ղուն անոր յարափոփոխ լոյսերը, կը զգարմանանք թէ երբեք պիտի կարենա՞նք մեր բիբերու հայլիին մէջ ցո-լացնել ու պահել անոր գեղեցիկ դէմքը:

Սակայն բնութեան հրապոյրները լոկ մարմնական չեն· խորունկ զգայնութիւն մը կը տրուին անոր ջերմ սրտին մէջ եւ յաւիտենական ճշմարտութիւններ կը շո-ղան անոր ապրող գեղեցկութիւններէն: Երբ կը նայինք անսահման տարածութեանց եւ անհուն երկինքներուն, կը խանդենք ժամանակին պատնէշները եւ կը մտածենք յաւերժութեան վրայ· երբ կը դիտենք փոթորիկներու ամեհի ընթացքը եւ թուխ ամպերն երիզող արծաթ ժա-պաւէնի մը նահապայքումը, կը հաւատանք թէ կեանքի տառապանքին տակ իր ոսկի շողերն արձակող յոյսը կայ· երբ կը զննենք գարնան ծիլերուն առոյգ եւ առատ արձակումը հալող ձիւներուն տակէն, կը համոզուինք

որ կեանքը կը վերածնի եւ չի մեռնիր, որքան ալ փո-խուի· եւ երբ լեռներու բարձունքներէն կը դիտենք աստղերու բորբոքումն ու մոլորակներու թաւալումը միշտ վերածնող բնութեան օրէնքներուն հետ համե-րաշխ ներդաշնակութեան մը մէջ, մեր հոգին հաղոր-դակցութեան մէջ կը գտնենք տիեզերքի ուժերուն հետ, կ'զգանք մեր ալ մեծութիւնը, մեր ալ գեղեցկութիւնը եւ մեր կեանքին ալ յաւերժականութիւնը՝ տիեզերա-կան գոյութեան ներդաշնակութեան մէջ: Ուժ կ'առ-նենք բնութենէն եւ ուժ կուտանք անոր· բնութեան ակ-նապարար տեսարաններէն եւ ապրող իրերու շնորհա-լի շարժումէն, անոնց ներքին զօրութենէն, միութենէն եւ բնականութենէն գեղեցկին ներշնչումը կը հոսի մեր մէջ, մեր կեանքերուն հետ հպղորդելով անոնց ճշմար-տութիւնը, անոնց կենսունակութիւնը, անոնց շնորհ-ները, առոյգ ու ճկուն շարժումը, անոնց պարզութիւնն ու վսեմութիւնը: Ոչ մէկ տեղ գեղեցկին զգացումը մեզ այնքան կը շրջապատէ, մեզ այնքան կը գրաւէ որքան բնութեան մէջ, երբ մեր գլուխը կը հանգչեցնենք ա-նոր մայրական, գորովի եւ խանդակաթ կուրծքին վը-րայ: Անոր վճիտ ջուրերուն մաքրութենէն մեր սիրտը կը մաքրուի, անոր խորհրդաւոր անտառներու լռու-թենէն մեր յուզումները կը հանգչին եւ մեր մտածում-ները խոկմունքի մէջ կը բիւրեղանան· անոր ազատ շունչէն կը կազդուրուին մեր թոքերը, կը շնչենք ա-զատութեան օդը· անոր ջղուտ, հաստաբուն եւ ճկուն ծառերուն տեսքէն մեր ջիղերը կորովով կը պրկուին, կեանքի հիւթը կ'հոսի մեր երակներուն մէջ եւ անոր անհունութեան եւ հանդարտութեան մէջ կորսուած՝ մեր էութիւնը կը լայննայ տիեզերքին չափ, կը մեծ-նայ հոգւով, կ'ազնուանայ սրտով, կը տեսնէ երկին-քին չափ բարձր տեսիլներ, կը հասնի աստղերուն, կը կանգնի ամպերէն վեր, կը մոռնայ իր կիրքերն ու աշ-խարհիկ շահերը եւ պահ մ'իր խաղաղ մտածումները

կը խառնէ տիեզերական ստեղծագործ ուժերու խորհուրդին: Այն ատեն մարդկային սրտին մէջ կը տրոփէ տիեզերքին մեծ սիրտը, այն ատեն աւոր հոգւոյն մէջ կը վառի ապրող անման գեղեցկութեանց բորբ ջահն որ խաւարին մէջ ճամբան կը լուսաւորէ: Ահա՛ ժուվանսի աղբիւրը, լոյս ու կեանք ծորելու համար· բայց գեղեցկութիւնը, բնութեան մէջ, Պրոպատիկէի աւազան մըն է, ուր մարդուն ամբողջը, մարմին եւ հոգի, կը մխրճուին, կը մաքրուին, կ'ազնուանան, եւ երջանկութիւնը որ այս վերածնութենէն կը բխի, զայն գտնող աղճատին հարստութիւնը անբռնաբարելի եւ անկողոպտելի կը դարձնէ:

Գեղեցկին հարստութիւնը ճոխ հարստութիւն մըն է, շռայլ հարստութիւն մըն է: Բնութիւնը, երբ գեղեցկութիւն կ'ստեղծէ, ոչ փառաւոր գոյները ոչ ալ լոյսն ու շուքերը կը խնայէ: Երկինքը բիւր երանգ ունի· ալիքները վսեմ ու ներդաշնակ շարժման մը մէջ կը պահեն ովկիանոսին միութիւնը եւ անոնց գեղեցկութիւնն ու զօրութիւնը արուեստագէտներու կ'երեւան Պրոտեւսական փոփոխականութեամբ: Բնութիւնը հազար երանգ ու բիւրաւոր պատկերներ մէկ դաշտանկարի վրայ կը սփռէ, եւ ամէն պատկեր իր կեանքոտ զանազանութեան մէջ լման միութիւն մը, լման ամբողջութիւն մը կը կազմէ: Գեղեցկութիւնն այս ստեղծագործութեանց ներքին ուժէն, ներդաշնակութենէն, կենսունակութենէն, պարզութենէն եւ ճշմարտութենէն կը հոսի, ինչպէս կնոջ մը գեղեցկութիւնը իր ներքին առողջութենէն, իր նկուն եւ ջղուտ անդամներուն շարժումէն, իր մարմնին շնորհէն, իր կարմիր ու մաքուր արիւնէն, իր հաստատուն ոսկորներէն եւ պինդ մսաներէն, եւ ոչ թէ շպարէն ու շքեղութենէն: Բնութեան գեղեցկութիւնը թէ ճոխ է եւ թէ առոյգ ու կենսունակ: Անիկա կը հրապուրէ, կ'առիւծէ, կը խթանէ, կ'արթնցնէ եւ կը բուժէ: Մարդիկ կրնան իրենց

գեղեցկութիւնը խաթարել, վարակել եւ աղտոտ պղտոտութիւններու նման փտտեցնել· գեղեցիկը բնութեան մէջ տեւական է եւ անգեղծանելի: Ինչպէս նկատեցինք, բոյրը կը բխի վարդէն, բնութեան գեղեցկութենէն կը ծնին սրտին բերկրանքը եւ ապրելու ուրախութիւնը: Հարկ է բնութեան դիմել որովհետեւ մինչեւ անգամ անոր աղտոտ գեղեցկութեանց ճեւէն կը բխին իմաստութիւններու միտքը սրող ճշմարտութիւններ, մինչ դիտուած բաներուն պատկերները զգլխիչ երազներ կ'ըլլան՝ երեւակայութիւնը պճնելու համար:

Գեղեցկին պաշտանքը այնպիսի հետապնդում մըն է որ երջանկութեամբ «կ'օրհնէ զայն որ գեղեցկութիւն կուտայ եւ այն ալ որ գեղեցկութիւնը կ'ընդունի»: Ամէնէն դժուարին մշակոյթը շնորհիւ արուեստներու, գեղեցկին մշակոյթն ամէնէն դիւրաստացն է եւ մատչելին՝ երբ զայն կը փնտռենք բնութեան մէջ, ուր դաշտի շուշանն ա՛յնքան գեղեցկօրէն պճնուած է որ, «Սողոմոն իսկ իր բոլոր շքեղութեան մէջ չէ կրցած անոր պէս զարդարուիլ»: Ուրտզուըրթ բանաստեղծը իրաւամբ կ'երգէ·

> «Հեշտալի խորհուրդը սնուցանելու համար, Բնութեան գեղանի ճեւերը կազմած են շքեղ ծաղիկներ եւ աղտոտ ծառեր: Սիւքերն իրենց մեղմ գգուանքը կուտան եւ աստղերն զգացումներ ունին զրս այս սիրուած պուրակները կը դրկեն»:

* * *

Սակայն, բնութեան մէջ գեղեցկութեան կատարելութիւնը գեղեցիկ կինն է: Հին Յոյները մարդկային ճեւին մէջ ապրող գեղեցկութիւնը կը ներկայացնէին պճնուած ճշմարտութեան եւ բարութեան առաքինութիւններովը: Գեղեցկութիւնն ալ իտէալ մըն էր· եւ անոնք չէին կրնար ըմբռնել թէ ի՛նչպէս բնութիւնը կրնար ճշմարտութենէ, բարութենէ եւ իմացական կա-

րողութենէ զրկած ըլլալ կինը՝ գեղեցկութեան կատարելութիւնը, երբ անոր ձեւը կազմելու ատեն գործածած էր ամէնէն ընտիր նիւթերը, ամէնէն շնորհալի գիծերը, երբութիւնները, մանաւանդ կնոջական շարժումը որ համակ երաժշտութիւն է: «Բնութիւնը, կ'ըսէ Պլընս բանաստեղծը, լման արուեստագէտ էր երբ կազմեց կինը»: Ձեւը, իմքին, մտածում մըն է եւ անկէ կը քխին ազնուագոյն զգացումներն ու խորհուրդները: Հին դիցաբանութեան Բիկմալիոնը որ կիները կ'ատէր, այնպիսի կատարելութեամբ ֆանդակեց կինը, որ, շլնած արձանին առջեւ յափշտակուած՝ աղօթեց Ափրոդիտի կեանք շնորհել անոր: Գեղեցկութիւնը կատարելութեան իտէալ մ'ըլլալու համար պէտք չունի ուրիշ առաքինութեանց, որովհետեւ իր բոլոր ձեւերուն մէջ բարի է եւ մեծ զայն կը սիրենք ու անկէ կը ներշնչուինք, եւ երեւակայութիւնը որ տեսած աղուոր պատկերներէն աւելի՛ գեղեցիկներ կրնայ երազել ու ստեղծել, ու սիրտը որ գեղեցիկը կ'օժտէ վսեմ զգացումներով, գեղեցիկ մարմնէն հոգին վերացնող ու միտքը սնուցանող լոյս ու խորհուրդ կը ժայթքեցընեն:

Մարդկային ընկերութեան անբնական վիճակէն յառաջ եկած խորշանք մըն է որ շատեր կ'զգան գեղեցկին մերկութեան եւ բնականութեան հանդէպ, ու ինչպէս կոյրերու աչքը լոյսին չի դիմանար, մարդոց կեղծ բարոյականն ալ գեղեցիկ ձեւին մէջ ներքին ճշմարտութիւնն ու բարութիւնը չի կրնար տեսնել ու կը խորշի անկէ: Բայց այն որ խորապէս բարի է եւ անկեղծ, գեղեցիկը միշտ կը տեսնէ ճշմարտութեան եւ բարութեան հանդերձով: Ան՝ որու գեղեցկագիտական զգացումը մշակուած է շնորհիւ առողջ երեւակայութեան մը, գեղեցկութեան պաշտաճիքին մէջ կը ննջանայ, կը յափշտակուի հոգիին, որովհետեւ մարմինը, իր զգայարանքներու հպումին տակ կը դառնայ նուագարան մը

ուրկէ քովիչ երաժշտութիւն մը կը հոսի: Նայեցէք յոյն դիցուհիներու արձաններուն եւ տեսէ՛ք թէ ի՛նչ հոգեկան ու ներքին գեղեցկութիւն կը սփռեն իրենց շուրջը: Եւ արուեստագէտները որ զանոնք ֆանդակեցին՝ անոնց գեղեցիկ ձեւերուն մէջ տեսան ու արտայայտեցին բոլոր երկնային իտէալները:

Չկայ աղուոր ձեւ ու գեղեցիկ մարմին առանց վերացնող մտածման: Սիրտը որ գեղեցկութեան երաժշտութենէն կը բրբռայ, զգայնամոլ մարմնապաշտութեան մը ըղձանքներէն կը ձերբազատուի ուշ կամ կանուխ, եւ կնոջ մը շնորհին, շարժման, ուժին, ներդաշնակ ձեւերուն, աղուոր աչքերուն, ճոխ ու սեղմ կուրծքին, շատրուան հասակին, համբոյրին ու ժըպտին, աղօթքին ու գգուանքին տակ կ'զգայ թէ մարդկային մարմնին հողեղէն պատեանը ներթելով կը նախրէ դէպի բնակարանը ստեղծող աստուածներու: Մարմնապաշտութեամբ միայն սէրը կ'ստեղծագործէ: Կինը՝ գեղեցկութեան շնորհիւ մեր սրտերուն մօտեցած, հոն կը մտնէ իբրեւ լոյսը մեր աչքերուն, իբրեւ ուրիշրումը, ազնուութիւնը նկարագրի, իբրեւ գութն ու մեղմութիւնը վարմունքի: Ներշնչումը բոլոր աղուոր մտածումներուն՝ յուզումը բոլոր խնկարոյր զգացումներուն՝ կնոջ շողշողուն վարսերէն, վարդաբոյր այտերէն, նազելի ֆալուածքէն, լուսաւոր մատներէն եւ փխրուն ժանեակներէն հոսելով մեր շուրջը տարածուող բոյրեր են որոնք մեզի կ'ընկերանան կեանքի ընթացքին: Ամէն գեղեցիկ կին աստուածուհի մըն է, որուն «ոտքերու հպումէն՝ խոտը սարսռալով ծաղիկի կը փոխարկուի»:

Առանց շնորհի եւ շարժման, առանց ճշմարտութեան, առանց առոյգ ու թարմ կազմաւորութեան, առանց ձեւի պարզութեան եւ բնականութեան եւ առանց միութեան ու ներքին ուժի՝ գեղեցկութիւն եւ գեղեցիկ մարմին չէ կարելի երեւակայել: Երբ մարմինն այս

յատկութիւնները կը կրէ, անիկա միշտ օժտուած է հոգեկան ու իմացական կենսունակութեամբ: Եւ հոն իսկ ուր խեղճ զգայութիւններ մ'իմիայն շօշափելի մարմնագրգռութիւն կը տեսնեն եւ լո՛կ մսին արբշիռը կ'զգան, նրբալոյզ սրտեր գեղեցիկ մարմնէն ծորող հոգեկանութեամբ կը գինովնան:

Հայկական բանաստեղծութեան մէջ մարմնեգրութիւն մը կայ, Դ. Վարուժանի «Արեւելեան Բաղանիքը», ուր.—

«Հուրիները կը լողնա՜ն — Գուռերուն չուրջ հաւաքուած
Դանովայի՛ Շընորհներ, կարծես իրար կը վարին:

Եւ կը խառնեն ծիծերնին, կը խառնեն ժիր թեւերնին
Եւ սրընգքնին պաղպաջուն, եւ պորտերնին կօշարայ՝
Ուրկէ մուշկի հառիներ, տարրալուծուած կը բուրեն:

Կ'եռան ջուրերը, կը լուան կըրակներն այդ պաշտելի.
Կը փրփրերին օճառներն՝ Մաքրութիւններն անդամ մ'ալ
Իրենց մածան լոյսերուն մէջ մաքրելու ի նըզնդիր:

Կը բռնկի մորթերնին վարդի մը պէս բոցավառ.
Եւ նըւազուն բիբերով, թաւերն՝ իրենց ղըլուխին,
Կուրծքերնուն վրայ միշտ գրկած ղէղերն իրենց ծիծեռուն՝
Այլեւս դուրս կը փութան, չարան չարան, հևասպառ,
Անդադրացած չոգիով, կակաչներու պէս բոսոր...»

Այս հրաշալի պատկերին նայող մը, եթէ ամենափոքրիկ չափով ունի գեղեցկին զգացումը, պիտի ըսէ թէ բանաստեղծին մարմնապաշտութիւնը համակ հոգեկանութիւն կը բուրէ: Զգայարաններն իսկ որոնք գեղեցկութիւնը կը շօշափեն ու կը գգուեն, կը նրբանան, կը թրթռան իրենց հպման տակ խոհացող, անձնիւթական դարձող եւ բուրումներու հետ արբշիռ տրտղ գեղեցկութենէն: Այն խանդն որով հուրիներն իրենց մարմինը կը փայլեցնեն որպէս զի «մորթերնին

վարդի մը պէս բոցավառի», իրենց մէջ կը մատնէ լոյսին ներմակութեանը եւ ծաղկին գունագեղութեանը փափաքող հոգի մը: «Մաքրութիւնները մաքրելու» եռանդը կը յայտնէ արուեստագէտի ոգի մը որ պարզ նուագարանէ մը կը ջանայ հանել հոգեմայլ երաժշտութիւն մը: Վարդի ջուրը, Արաբիոյ հաշիշը եւ Ափրիկէի մուշկերը, կնդրուկը, զարդերը, գոհարները մարդոց զգայարանները գրգռելու եւ հանեցնելու համար չէ որ կը բուրումնաւէտեն ու կը պճնեն գեղուհիները. մարմիններ: Բանաստեղծին մտքին մէջ գեղեցկութիւնը կը ներկայանայ տիեզերական միութեան մը հանգամանքով: Աղուոր մարմինը յատկութիւնն ունի բնութեան գեղեցիկ բաներուն. անիկա կը նմանի վարդին, գոհարին, խունկին, անուշ ջուրին որ ջրվէժէն վար կը հոսի եօթը գոյներէ բաղկացած շողին նման եւ իր միութեան սպիտակութիւնը կը ցուցնէ: Գոհարին շողն աստղազարդ երկինքին պատմութիւնը կը պատմէ. կնդրուկէն կը ծնի զգլխիչ զգացումը. ամբիծ մաքրութեամբ շողացող մարմինը սրբազան բան մը կ'երեւայ եւ աղուոր խոհալներու գաղափարը կը ներշնչէ մտքին: Ուր հուրիները կը խալեն. «Դարուներ է որ կ'անցնի թաղմացած մայթերէն ու Մայիսը կը ծաղկի իրենց հետքերուն վրայ»:

Պէօթէ ըսած է թէ «Գեղեցիկը բնութեան գաղտնի օրէնքներուն յայտնութիւնն է. եթէ աւ երեւցած չըլլար՝ այս օրէնքներն յաւէտ մեզմէ թագնուած պիտի ըլլային»:

Գեղեցկին արտաքին ձեւը կը տեսնենք ու կը հըրճուինք. սակայն երբ աւ ինքզինքը կը յայտնէ, երբ կ'արտայայտուի, կը մտածենք յաւիտենական ճշմարտութեանց. կ'զգանք ստեղծող սէրը եւ կը պաշտենք կինը իբրեւ ակն ու աղբիւրը վերացնող ներշնչմանց: Կինը, երբ առաքինի եւ իմաստուն է, առանց շողշողուն գեղեցկութեան, վսեմ ու աստուածային է, կը յարգենք

զայն, կը հիանանք անոր, բայց ինչպէս ծաղիկը լոյսին՝ մեր սիրտն ալ կը բացուի գեղեցիկ կնոջ առջեւ: Երբ գեղեցկութիւնը կը մեկնի մեր կեանքէն, բոլորս ալ անմխիթար Որփէոսներ ենք եւ զայն կ'երթանք փնտռել մինչեւ դժոխքներու խորը: Զկայ զօրութիւն որ ա՛յսհան անշահախնդիր ու ա՛յսհան վսեմօրէն խօլական զոհաբերութիւններ պահանջէ եւ պահանջածն ալ յօժարութեամբ ստանայ: Կը մեռնինք գեղեցիկ կնոջ մը աղուոր աչքերուն համար, որովհետեւ երբ գեղեցկութիւնն ունինք՝ կը հաւտանք թէ տիրացած ենք կեանքի ամենաթանկագին բարիքներուն եւ գանձերուն: Անոր շնորհիւ կը գտնենք ապրելու հանոյքը, կը ճանչնանք նուիրումը, գութը, զգացման նոխութիւնը, յուզումներու առատութիւնը· ամբողջ տիեզերքը գեղեցկութեան հրապոյրովը բուրմունաւէտուած եւ գեղեցկութեան աղուորութեամբը պճնուած, պայծառացած տեսնելու կարողութիւնը կ'ստանանք:

Մարդկային ջանքերու ազնուագոյնը, արուեստը, որ բնութեան գեղեցկութիւններուն օրինակովը կը ստեղծէ մարդկային իմացականութեան եւ զգայնութեան հետ հաղորդուող գործեր, ամէն առարկայ, ամէն տեսարան կը սիրէ ուսումնասիրել իր գեղեցիկ երեւոյթին տակ:

Կրնանք ըսել՝ թէ գեղեցկութիւնն է որ տիեզերքը կը դնէ մարդկային գիտակցութեան մէջ, որովհետեւ, հրապուրելով երեւակայութիւնը եւ գրգռելով զգայնութեան հետաքրքրութիւնը՝ ինչպէս բնութեան հոգին կը բանայ մարդկային մտքին, նոյնպէս մարդկային կեանքը՝ անոր կատարելութեան ձգտումներովը, անոր բարձր իդէալներովը, անոր խորունկ մտածումներով, ճշմարտութիւններով եւ սիրոյ երազներովը կը ճանչցնէ նոյն իսկ մարդուն: Ոչ ոք կրնայ Ամիլլէսը դիտել առանց դիւցազնութեան վեհութիւնն զգալու· Րաֆայէլի պատկերները սրբութիւնը կը փառաբանեն,

Տանդէն մեզի կը ցուցնէ Պէաթրիսի դէմքը եւ անոր լոյսովը մեզի կուտայ անմեղութիւն, մաքրութիւն, իմաստութիւն եւ ոյժ՝ չարիքին յաղթելու եւ անդուլ վերելքով մը հասնելու դրախտ: Սէրը՝ գեղեցկութեան հետեւելով ամէն տեղ՝ անոր ճիւնապիտակ ֆայլերուն առջեւ ծաղիկներ կը ցանէ եւ բեհեզէ պատմուճան մը կը սփռէ՝ որպէս զի զայն գերծ պահէ անասնական ըզգայնամոլութեան մը յարուցած տիղմէն:

Կը պահանջենք որ գեղեցիկը մեզի երեւնայ ամէ՛ն բանի մէջ ու նիւթէն մեզ առաջնորդէ անիւթականին, մարմինէն խորհին: Որքան ատեն որ մեզի պատնառած հանոյքը տեւական է ու հոգեպարար, չենք ուզեր իրմէն որ ոսկի յեզուն գործածէ *փէտանները*ու պէս առաքինութիւն քարոզելու: Կը բաղձանք առաքինութիւնն ու խմաստութիւնն իր մէջ բիւրեղացած տեսնել: Գիտենք թէ սափորը որ մեր պապակող շրթունքներուն կը մօտեցնէ՝ կը պարունակէ անմահացընող նեկտարը: Կ'աղօթենք միայն որ իր աղուոր ձեւը մեզ չի պատրէ եւ իր հուր աչքերէն՝ երջանկացնող սիրոյ տեղ դուրս չի սողայ քունաւոր օձ մը:

Գեղեցիկը պէտք է գեղեցկութիւն արտայայտէ:

Վաղեմի Բիկմալիոնի մատներուն պէս մեր անձնական մատները կը սարսռան անոր արձանացած մարմնին վրայ եւ կը բաղձանք որ իր ձեւը կեանքի հուրն ընդունի, շնչէ, խալէ ու ինքզինքը մեզի յայտնէ սնոտիի հոգիով մ'օժտուած: Մարդը՝ միա՛յն մարդկայինէն կը գրաւուի եւ գեղեցկութիւնը այն ատեն արժէք կ'ունենայ մեզի համար երբ կը սահի մեր սրտերուն մէջ եւ կը հաղորդուի մեր մարմնովն ու արեամբ՝ դառնալով մարդկային: Աստուած իսկ պէտք է որ մարդանայ՝ որպէս զի պաշտուի:

Ինչ որ կը փնտռենք անշունչ եւ անկենդան ձեւը չէ, այլ ապրող ձեւը· երբ կեանք կայ գեղեցիկ մարմնին մէջ, հոն կայ նաեւ աղուոր հոգի մը: Կը խորշինք

Մէտուսայէն՝ որ «սիրուհուբիւն մ'է ստուերի նման եւ շնորհ՝ որ դիտողին ոգին կը խաբացնէ»։ Համր գեղեցկութիւնը չի յուզեր եւ անոր դէմքը շողշողուն տուփ մըն է ուր երբեմ գետեղուած չէ արտայայտութեան թանկագին գոհարը։

Գեղեցկութիւնը ներդաշնակ միութիւնն է ձեւին եւ գաղափարին, հետեւաբար գեղեցիկ կինը պէտք է արտայայտէ իր ձեւին համապատասխանող զգացման եւ իմացականութեան գեղեցկութիւնը։

ՐՕՄԷՕ.— Իմ սէրս է.—
Կը խօսի, բայց բան չ'ըսեր.— ի՞նչ ոռգ.
Աչքերը կը խօսին...

Բաւական կը պարէ. գեղեցկութիւնը կ'արտայայտուի։ Նախ մարմինը.— Սպիտակ ջրվէժ մըն է, արծաթերիզ մը, երկայն, բրբռուն, շողշողուն։ Մասնիներու ալիքները հեշտին ու կոր գիծերով կը ծորին։ Վայրէջքն հազար վէտվէտումներ ունի, ամէն մէկը առանձին մեղեդի մը. բոլորը կը մարին ջրվէժին միակտուր ներդաշնակութեան մէջ։ Անիկա կը հոսի, ու փրփուրը ոսկի փոշի կ'ըլլայ, շղարշ ու ժանեակ կ'ըլլայ, կը շոգիանայ, կ'անհետանայ։ Շարժումէն կը ծնի երաժշտութիւն, կայտռող ու բռչող շնորհներէն՝ բանաստեղծութիւն։ Մարմինը կարապի ճերմակ վզին պէս կլոր ու ողորկ է, «աւելորդ զարդերու մաքրագործումը» պիտի ըսէր Միքայէլ Անճէլօ։ Ձգուտ՝ ինչպէս վագրի թաթը եւ թեթեւ ինչպէս հրեշտակին թեւը։ Շնորհէն կը ծնի միութիւնը շարժումներու. կը բռչի, կը սուրայ եւ մանրիկ ոտքերը սրտերու լարերուն վրայ կը բրթռան. ոտքերը կ'երգեն. պարուհին չի խօսիր. ինչ որ կը լսենք սիրամարգին տարածուած փետուրներուն սարսուռն է. եւ գեղեցկութիւնն ա'յնքան խուսափուկ կը դառնայ որ կարելի չէ անոր պատկերը կեդրոնացնել մտքիդ մէջ։ Իրապէս՝ գեղեցիկը դուրս կուգայ ալիքներու փրփուրէն։

Եւ ճշմարիտ է ան. կ'ապրի. ասոր համար գեղեցիկ է։ Շնորհ, պարզութիւն, ներդաշնակութիւն, զօրութիւն եւ միութիւն՝ իր մէջ կ'ապրին։ Գեղեցկութիւնը արբշիռ կուտայ եւ անկէ բռնուած գլուխներուն գիւղովութիւնը կը զարթնու երջանիկ երազի ու երկնային տեսիլներու վրայ։

Գեղեցկութիւնը կը վսեմանայ արտայայտութեամբ։ Ասպասիաներու ոտքին տակ կը նստին իմաստասէրներն ու բանաստեղծները եւ Մարիամ Մագդաղենացին Աստուծոյ սէրը կը գրաւէ որովհետեւ լռիկ պաշտաւնէով իր սէրը կը խառնէ անոր պարտասած ոտքերն օծող անուշահոտ իւղին։ Հէլօիզը ներշնչում կուտայ. ոգին կ'արծարծէ, կը խանդավառէ, եւ մահն ու տառապանքը սիրահարներու համար իրենց սարսափը կը կորսնցնեն։ Ինչպէս ներքին ուժէն ու կենսունակութենէն կը բխի բնական գեղեցկութիւնը, այնպէս ալ գեղեցկութեան արտայայտութենէն կը ծնի վեհ գաղափարը եւ վերացնող ներշնչումը։ Միեւնոյն էութիւնը կը կազմէ ադուր ձեւը եւ զայն լեցնող հոգին եւ բնութիւնը որ մեծ արուեստագէտն է, իր խորունկ ակերը չի կառուցաներ ժայռերու ալէբուն մէջ՝ առանց զանոնք լեցնելու զով ու վճիտ ջուրերով, որպէս զի հոսին առատօրէն եւ հովիտները լեցնեն իրենց կարկաչին հնչուն մեղեդիովը։

ՊԱՅՐՆ.— «Կը խալէ գեղեցկութեան մէջ...
—. Ստուեր մը հուս, շողի մը պակասն,
Կէս մը պիտ' աւրէր շնորհն անհուն
Որ ամէն գանգոյրի մէջ սեւ՝ կը ծփայ,
Կամ մեղմիկ կը հանգչի անոր դէմքին վրայ,
Ուր խոհերն անուշ պայծառօրէն կը յայտնեն
Թէ ի՛նչ հան մաքուր,
Ի՛նչ հան սիրելի է իրենց բնակարանն։

ԳԵՂԵՑԻԿԸ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՄԷՋ

ՀՈԳԵԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԻՒՆԸ

Գեղեցիկն աստուածային է երբ կրնայ ինքզինքն արտայայտել: Ինքնայայտնութիւնը զարգացման մեծագոյն ազդակն է: Մարդիկ պէտք է ինքզինքնին յայտնեն: Ճշմարտութիւնը որ իրենց մէջ է կրնայ գեղեցիկ ու հաճելի չ'ըլլալ, կրնայ իր մերկութեան մէջ տգեղ իսկ երեւնալ· բայց որովհետեւ ճշմարտութիւնն է, իր անկեղծութեան առաքինութիւնը կը պահէ: Անկեղծ նկարագիր մը, հաճելի ալ չ'ըլլայ, աւելի գեղեցիկ է քան խարդախ ու շինծու նկարագիր մը· բայց անհատական եւ ընկերական կեանքի զարգացման համար մարդիկ կը բաղձան որ անկեղծ նկարագիր մը արտայայտէ նաեւ գեղեցիկ հոգի մը: Ընկերական կեանքը մարդկային հաճոյարին լաւագոյն կարգադրութիւններէն կամ գիւտերէն մէկն ըլլալով, գեղեցկին աղուոր դէմքին ու վսեմ հոգիին յայտնութիւնը, մարդոց գեղեցկագիտական մշակոյթին, հետեւաբար երջանկութեան ամենակարեւոր պէտքն ու պահանջն է: Գեղեցկութիւնը պէտք է հրապուրէ, խանդավառէ, յափշտակէ եւ ներշնչէ: Ժողովրդական խօսքը շրջելով կըրնանք ըսել՝ թէ միայն գեղեցկութիւնն է ճշմարիտը, բայց ա՛յն գեղեցկութիւնը՝ որ ինքզինքը կը յայտնէ ներշնչող հոգեկանութեան յատկութիւններով:

Մարդիկ բնութեան մէջ գեղեցիկը կը ճշմարտեն, սակայն իրենց զգայնութիւնն ըստ բաւականի ընդա-

ցած եւ իրենց ներքին տեսողութիւնն այնքան մշակուած չէ որ զգան եւ ըմբռնեն նաեւ գեղեցկութեան ներշնչումը կամ անոր հոգեկանութիւնը: Այս դաստիարակութիւնը ստանձնած է արուեստը: Իրողութիւն մ'է որ կեանքի գեղեցկութիւնները իրենց լաւագոյն արտայայտութեան, իրենց հոգեկանութեան կամ ներշնչման մէջ ըմբռնելու համար արուեստներու խորաթափանց յայտնութեան կը դիմենք: Մեր ամէնէն շատ ճանչցած, ամէնէն շատ սիրած գեղեցիկ կիները իսկ, իր հոգեկանութեան սքանչելագոյն եւ ամենայստակ արտայայտութեան մէջ ըմբռնելու եւ մեր սրտերուն վրայ դրոշմելու համար կը դիմենք քանաստեղծութեան մարգարէական ու քնարերգական ներհայեցողութեան, երաժշտութեան խորհրդաւոր ու հոգեցունց յուզումներուն, նկարչութեան եւ քանդակագործութեան գունագեղ ու շօշափելի յայտնութեանց: Ասոնք բնական գեղեցկութիւնը ցոլացնող հայելիներ չեն, այլ՝ գեղեցկին իրական դէմքին անոր հոգիին ազնուագոյն եւ վսեմագոյն լուսարձակումովը շողացնող ու զայն երկնային ընծայող ներշնչաբաններ: Արուեստագէտը հանճարն ունի բնութեան մէջ գեղեցկութիւնը տեսնելու, անոր էութիւնն ու հոգին յայտնելու, զայն ցոյց տալու իր իտէալական մտքրութեան եւ յուզիչ ճշմարտութեան մէջ: Կինը՝ իբրեւ սիրուհի աւելի կը պաշտեցնէ երբ զայն կը հանչնանք Տէզտէմոնայի անարատ անմեղութեան եւ Օֆէլիայի բուռն ու սրտաճմլիկ սիրոյն մէջ· Տա Վինչիի Լա Ժօգոնտը մեզի կը յայտնէ ինչ որ յաւերժօրէն անըմբռնելի, խորհրդաւոր, յափտեենական, անհնկարագրելի, առինքնող եւ գերող է կնոջ մէջ: Արուեստագէտին թափանցող ներհայեցողութիւնն ու յուզուող սիրտը մեզի կը յայտնեն թէ որքա՜ն թանկագին եւ որքա՜ն արժէքաւոր են կեանքի բոլոր գեղեցկութիւնները զորս մեր անվարժ աչքերը չեն կրնար տեսնել եւ մեր անմշակ միտքերը չեն կրնար արժանաւո-

բապէս գնահատել: Բայց այս գնահատութիւնը կարեւոր է մարդկային երջանկութեան համար, որովհետեւ առանց անոր՝ կեանքը պիտի դառնայ չորցած աղբիւր մը, ուրկէ կենսատու հաճոյքը եւ աղուոր բաներու յուզիչ ներշնչումը չեն հոսիր:

Հաճոյք առնել եւ ներշնչել՝ արուեստին նպատակն է ուրեմն: Եպիկուր կ'ըսէր թէ հաճոյքը կեանքին ալ նպատակն է: Եւ Եպիկուր կ'ակնարկէր այն հաճոյքներուն որոնք հոգեկան յուզումներ կուտան: Եթէ վերլուծենք դասական միւզիքի մը մեր վրայ գործած տպաւորութիւնը, պիտի տեսնենք թէ անիկա նախ մեր մէջ կ'ստեղծէ տպաւորութիւն մը, ինքնամոռացութեան եւ անգիտակցութեան վիճակ մը: Տեսակ մը մելամաղձոտ ու խաղցր թմրութիւն կը գրաւէ միտքը եւ իմացականութիւնը կը սաւառնի աշխարհէն վեր, կը ծփայ անորոշ: Յանկարծ լար մը կը թրթռայ մեր սրտին մէջ· երաժշտութեան մէկ հնչուն ցօղն ինկած է անոր վրայ եւ ահա, յուլօրէն, յամրօրէն, զգացման ալիքները կ'ուռին, կը հոսին: Կը հրճուինք, կը տրլտրինք, կը խոկանք առանց դատելու· համերգութիւն մը լեցուցած է մեր էութիւնը եւ երգին թեւերուն վրայ վերացած ենք անծանօթ սահմաններ· անհունին խորհուրդը կը լայնցնէ իմացականութիւնը եւ անսահմանը կը լեցնէ զայն· հոգին տիեզերքի լոյծ տարրերուն վրայ կը ծփայ:

Կ'երազենք· այս երազն ալ պատկեր չունի, կամ անոր պատկերը կազմուած է հազար տեսիլներէ որոնք մեզմէ կը խուսափին հազիւ կազմուած, սակայն, այդ վայրկեանին տեսիլներէն զատ, որոնց յարափոփոխ ստուերները կը թրթռան առանց հանգչելու, մեզի համար ուրիշ իրականութիւն գոյութիւն չ'ունի: Ինչ որ արթուն է մեր մէջ ամէն բանի ներկայութիւնն զգացող սակայն համակ տիեզերքի գոյութեան անգիտակ, տրտիտղ զգայնութիւնն է, յորդող յուզումն է, որուն՝

հովերն իրենց սիւքը, դաշտերն իրենց բարմութիւնը, երկինքն իր ժպիտը, ալիքներն իրենց խռովքն ու վեհութիւնը, ծաղիկներն իրենց բոյրը խառնած են: կըզգանք· մեր շուրջը դրախտն է տարածուած եւ դէմքերը գոնս ոսկի մշուշի մը մէջ ազատօրէն կը նշմարենք· սովորական մարդոց դէմքերը չեն, հրեշտակներ են: Որքա՜ն անհնշան բաներ են այս ճնաբին, այս ջուրակին լարերը, այս սրինգին մեղմ սուլումը, բայց այս անընշան բաներէն ի՞նչ աստուածային ներդաշնակութիւն կազմուեր է: Ինչո՞ւ կը յուզուինք· ինչո՞ւ մելամաղձոտ սէրը, ըղձացուած բայց չ'ըմբռնշնուած աղուոր բաներուն բաղձանքը, հին բարի դէմքերուն յիշատակը, ստացուած վէրքերուն կոտտումը, սիրուած սրտերուն գիտնովութիւնը, բոլոր հողերէն եւ երկնային բաներուն զգացումը, տիեզերքի հոգին համակ՝ այս ներդաշնակութեան արձագանգները կ'ընդլան, կը յարուցանեն անցեալը եւ կը խոյացնեն դէպի ապագան անծանօթ, առլի յոյսերով, որոնց արշալոյսը պարուրուած է մելամաղձիկ անձկութեան մը մշուշովը:

Այո՛, կ'զգանք· սիրտն է որ կ'ապրի միայն եւ ոչ մէն մեղեդի կը համապատասխանէ սրտին բխող որոշ մարդկային զգացման մը: Նուագը մեզ լացուց, մեզ հրճուեցուց, մեզի տուաւ խորունկ մելամաղձութեան եւ անոր մէջ հասունցող մտածմանց ներշնչումը· երկինքին դուռները բացաւ մեր առջեւ եւ ցոյց տուաւ մեզի թէ մարդուն հոգին կրնայ հաղորդուիլ Աստուծոյ հոգւոյն հետ· երաժշտութիւնը մարդուն սրտին մէջ դրաւ տիեզերքն եւ բոլոր ապրող բաները, աստղերը, արեւները, ովկիանոսներն ու լեռները, դաշտերն ու մըրրկաստանները, ծառ, ծաղիկ, ժայռ, պուրակ, եւ բոլորը, բոլորը մարդկայնացուց: Ահա՛ այսպէս արուեստը սիրելի կը դարձնէ մարդուն տիեզերքը, կեանքը եւ բնութեան ապրող գեղեցկութիւնները, եւ այս միութեան եւ եղբայրութեան սիրովը զայն կը ներշնչէ որ-

պէս զի իր կարգին՝ կեանք ու գեղեցկութիւն արտադրէ: Անիկա մեր մէջ կ'ստեղծէ անհուն պարապութիւն մը, հեշտին, խաղաղ, յետոյ այդ անսահման պարապութեան մէջ կը նետէ իր ծաղկազարդ մարգերը, իր զովասուն ծործորները, իր փռղփռղուն լոյսերը, իր զով ու խիտ ստուերները, իր անամպ, աստեղազարդ երկինքները, իր լուսափրփուր ամպերն ու բիւր վտակներով երգող ջուրերը: Եւ մենք այս բոլորը կը սիրենք այն մարդկային կոչին համար զոր մեր սրտերուն կ'ուղղեն, այն գոռ արձագանգին համար զոր իրենց կոչը կը գտնէ մեր հոգիներուն մէջ:

Արուեստը՝ բնութեան գեղեցկութիւնները մարդկայնացնող, գանոնք մարդուն սրտին մօտեցնող եւ անոր հետ սերտօրէն, մտերմօրէն հաղորդուելու մղող գործօնն է:

Որպէս զի սիրեն եւ որպէս զի ներշնչուին, մարդիկ պէտք է որ իրենց զգացումներով եւ ներշնչումներով ստեղծագործեն, իրենց իդէալներուն նման, ինչ գեղեցկութիւն որ կը գտնեն կեանքի եւ բնութեան մէջ: Գօրօյի ֆսկայ, տերեւախիտ, մթաստուեր ծառերը եւ թուխ, լայնածաւալ ամպերը կը սիրենք, որովհետեւ մարդկային հոգին ալ այդ ամպերուն վրայ «երգող արտոյտ» մըն է եւ այդ ծառերու տարածուն շուքին պէս կ'ըղձայ վեհութիւն եւ զովութիւն սփռել իր շուրջը: Միւրիլլոյի Մատոնան կը սիրենք, որովհետեւ մայրութեան աստուածացումն է եւ անոր գորովն ու վիշտը խորապէս կը յուզէ, սրբազան ու մաքուր նուիրումներու ներշնչումը տալով: Միլլէի «Լ'Անժելիւս»ը կը սիրենք, որովհետեւ կ'զգանք թէ որքա՜ն խոր, որքա՜ն հաստատուն եւ որքա՜ն անկեղծ է հաւատքն իրկուան աղօթքի խոնարհող այդ գեղջուկ հոգիներուն մէջ, ու մենք ալ կը ներշնչուինք, որովհետեւ ինչ որ ալ ըլլանք, գեղջուկ կամ գիտուն, տկար ենք եւ միշտ պէտք ունինք ուժ եւ օգնութիւն հայցելու,

մեր սրտազեղումներէն հաղելու մեր վէրքերուն բալասանը:

Որպէս զի գեղեցիկն՝ արուեստի գործին մէջ՝ բերկրանք տայ, յուզէ եւ վերացնէ, անհրաժեշտ է որ մարդոց բնական, մարդոց յատուկ հոգեկանութիւն մը բխի անկէ շատ բնականօրէն, ինչպէս անուշ հոտ խունկէն: Անիկա պէտք է արծարծէ մարդկային համակրութիւն եւ շնորհիւ այս համակրութեան՝ մարդը մղէ գեղեցկին բոլոր ձեւերն ուսումնասիրելու եւ գեղեցկութեան զննութեան մէջ մշակելու փափուկ ճաշակ մը:

ՁՇՄԱՐԻՏԸ ԵՒ ՎՍԵՄԸ

«Գեղեցկութիւնը, կ'ըսէ Տէյվիտ Հիւմ, առարկաներու մէջ գտնուող յատկութիւն մը չէ· անիկա պարզապէս կը գտնուի առարկաները դիտող մտքին մէջ, եւ ամէն միտք տարբեր գեղեցկութիւն մը կը տեսնէ»:

Գեղեցիկը ոչ միայն իր ձեւերն ու գոյները կը փոխէ շարունակ, այլ եւ իր պարզութեան եւ միութեան մէջ կ'երեւնայ այնպիսի բարդ այլազանութեամբ եւ այնքան ներդաշնակ ու աստիճանականօրէն շաղուած տարրերով որ, անոր ներքին յատկութիւնները ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է նուրբ ճաշակ:

Վատ երեւակայութիւն մը բնութեան առարկաներուն գեղեցկութիւնը մարդկային հոգեկանութեամբ կ'օժտէ ու զայն մեզի կը ներկայացնէ զգայնոտ ձեւի մը տակ, որպէս զի սիրելով զայն՝ ըմբռնենք իր խորհուրդը, ճշմարտութիւնը եւ գեղեցկութիւնը կազմող արժէքները, որոնց գիտակցութիւնն է որ հոգեկան հրճուանք կը պատճառէ եւ ճաշակը կը սրէ: Առանց զգայուն ու փափուկ երեւակայութեան, չենք կրնար իրապէս գեղեցիկը զանազանել շինծուէն ու կեղծէն:

Ինչպէս երկար փորձառութեամբ ու աչքի վարժութեամբ գոհարներու թանկագիները կը զատենք նմանութիւններէն, նոյնպէս արուեստի գեղեցիկ արտադրութիւնները միշտ ուսումնասիրելով, զննելով եւ առնոց առաջնորդութեամբ մարդկային հանճարին լաւագոյն ստեղծագործութիւններն ըմբռնելով է որ պիտի ստանանք գեղեցիկը գտնելու եւ զայն գնահատելու կարողութիւնը, ու պիտի չպատրուինք գեղեցկութեան փայլովն երեւցող ոչնչութիւններէն:

Գեղեցկագիտական դաստիարակութեան տեսակէտէն ուրեմն՝ նուրբ ճաշակի մը մշակոյթը կարեւոր է: Անմշակ երեւակայութիւն մը բնութեան ու մարդոց գեղեցկութիւններուն առջեւ պիտի կանգնի առանց առնոց ներկայութիւնն զգալու, առանց առնոց հասնելու, առանց գիտնալու մոգական խօսքը որ առնոց խորունկ գանձերը ծածկող գաղտնի դուռը պիտի բանայ:

Սանճօ Փանչան կը պարծէր Տօն Ֆիշօթի թէ գիւնին ճանչնալու մասնաւոր յատկութիւն մ'ունի զոր ժառանգած է հօրմէն: Օր մը, կ'ըսէ, գիւղացիէ տակառ մը գինի կը ներկայացնեն իր հօրն ու հօրեղբօրը, որպէս զի ճաշակելով գնահատեն: Հայրը կը ճաշակէ զայն եւ կ'ըսէ թէ գինիէն երկաթի հոտ կուգայ· իսկ հօրեղբայրը կաշիի հոտ մը կ'առնէ անկէ: Գիւղացիէ կը ծաղրեն գանոնք, կը ծիծաղին առնոց կարծեցեալ վարպետութեան վրայ, սակայն երբ տակառը կը պարպեն, ահոր տակը կը տեսնեն երկաթ բանալի մը որ կաշիի կտորէ մը կախուած էր:

Մշակուած ճաշակը ամենաանուրբ ապրեցութիւններն իսկ կրնայ գտնել ամենաաբարդ բաներու մէջ: Կը մտնենք վայրի անտառ մը· ամէն տեղ թուփերն իրար խառնուած են եւ հսկայ ծառեր հասակնին վեր կը ձգտեն իրենց բունը կաշկանդող մացառներու ցանցէն· հոս առուակ մը կը հոսի, հոն մանուշակները կորսուած են անխնամ խոտերու դէզին տակ եւ տեսարան-

ներու ներդաշնակութիւնը խանգարուած է ընդարձակ բառսին մէջ զոր բնութիւնն ստեղծած է իր նոխ ու անհոգ կենսունակութեամբ: Բայց վարժ աչքն, այս ընդհանուր խառնակութեան մէջ կը նշմարէ բնութեան միութիւնը եւ անկէ բխող ընդհանուր ներդաշնակութիւնը· նուրբ ականջը կը լսէ այն մեղմ ու հրապուրիչ երաժշտութիւնը որ անտառին մէջ կազմած են առուղուն թռչունները, տերեւներուն մէջ փչող հովերն ու վազող ջուրերու կարկաչները: Թռչունը, ծաղիկը, ծառը, առուակը, առանձինն հրապուրիչ են ու գեղեցիկ, որովհետեւ կը խօսին մարդուն հոգւոյն եւ հոն կը դնեն իրենց բնութեան գուարթ հրճուանքը:

Գեղեցիկն արուեստի մէջ կը նմանի ծաղկեփունջի մը· ամէն ծաղիկ իր բոյրն ունի եւ իր առանձին գոյնը, սակայն արուեստը զանոնք միացնող ոսկի թելն է զոր վարժ ձեռքը կը խակէ որպէս զի փունջը կազմող ծաղիկներուն մէջ գտնէ գեղեցկագոյնները, որպէս զի զատէ զանոնք՝ զորս աւելի կը սիրէ որովհետեւ աւելի մեծ հանոյք կը պատճառեն իրեն:

Հարկ է տեսակ մը ընտրութիւն կատարել արուեստի գործերուն մէջ եւ ընտրել ինչ որ գեղեցիկներու մէջ գեղեցկագոյնները ըլլալով աւելի շատ կ'ուրախացնեն եւ աւելի լաւ կը կրթեն գեղեցկագիտութեան ճաշակը:

Որո՞նք են գեղեցկագոյնները եւ արդեօք կարելի՞ է խնդրոյ առարկայ դարձնել ճաշակները որ անձէ անձ եւ ժամանակէ ժամանակ կը փոխուին ու կը տարբերին: Միթէ կա՞ն չափանիշներ կամ վստահելի փորձաքարեր արուեստի գործերուն արժէքը գտնելու եւ գնահատելու համար: Եւ արդեօք ճշմարիտ չէ՞ որ մինչեւ անգամ Հոմերոսն ունեցաւ իր գործը վարկաբեկող Զոյիլոսը եւ բնագատներ եղան որ Շէյքսպիրի գլացան մեծագոյն հանճարի մը այն արժէքը զոր կը վայելէ ընդհանուրին հաւանութեամբ:

Մարդկային հանճարը հրաշակերտներ արտադրած է որոնք տոկացած են, դարերով, բնաւադատութեանց, եւ մինչ գեղարուեստի ըմբռնումները փոխուած են, հոլովուող ժամանակներուն, մարդոց նախընտրած եւ սիրած գաղափարներուն հետ, այս հրաշակերտները բոլոր ազգերու լաւագոյն իմացականութեանց եւ ըրբագոյն ճաշակներուն կողմէ ընդունուած են իբրեւ օրինակ եւ չափանիշ գեղեցկութեան գնահատութեան համար:

Ճաշակը էմահանոյհով չի կրնար այլեւս առաջնորդուիլ եւ պէտք է ճանչնայ ու յայտնէ այն յատկանիշները ու օրէնքները որոնցմով կազմուած է գեղեցկութեան կատարելութիւնը: Ճշմարիտը եւ վսեմը առաջնորդելու են երեւակայութիւնը: Ճաշակը առաջնորդներ ունի· զգացումը եւ դատողութիւնը: Զգացումը բացարձակ է, ընդհանուր է, դատողութիւնը կը տարբերի մարդէ մարդ: Արուեստի գործ մը գեղեցիկ է երբ անոր յայտնած զգացումը բոլոր ազգերու եւ բոլոր ժամանակներու մարդոց յատուկ զգացում մըն է: Հոմերոսի մարդկութեան կրօնական զգացումը միեւնոյն զգացումն է Իսաիներորդ դարու մարդկութեան համար ալ, թէեւ մեր աստուածը տարբեր է եւ մեր պաշտաւնի ձեւերը յունականին անմանեն են: Իրողութիւններ որոնց վրայ դատողութիւնն հիմնուած է կրնան փոխուիլ, սակայն զգացումը տիեզերական է: Այսօր մեր թատերական բեմերուն վրայ չենք հաներ աստուածներ, իբրեւ դերակատարներ, սակայն միեւնոյն զգացումները — բարիին պայքարը չարին դէմ, յանցաւորին պատժուիլը եւ արդարութեան յաղթանակը ինչպէս Եսկիղոս կը ներկայացներ, մինչեւ այսօր կը տիրապետեն արդի ողբերգութեան մէջ: Զգացումը ճշմարիտ է Սոփոկլէսի եւ Բասինի մէջ, բայց իւրաքանչիւրն արտադրած է տարբեր գեղեցկութիւն մը: Մարդկային բնութեան հիմնական տարբերը եւ

բնազդները միեւնոյն են, բայց Շէյքսպիր եւ Մոլիէր գանոնք պատկերացուցած չեն Երիպիտէսի եւ Արիստոփանէսի նման: Գեղեցկութիւնը մնայուն եւ յաւերժական յատկանիշներ ունի որոնց շնորհիւ կը ճանչցուի: Արուեստի ձեւը կրնայ փոխուիլ, նոր կեանքի պէտքերը նոր ըմբռնումներ յառաջ կը բերեն· ոճերն ու դպրոցներն իրարու կը յաջորդեն, սակայն շիտակ ճաշակ մը եւ գեղեցկութիւն կազմող յատկութեանց առողջ դատողութիւնը գեղեցիկը կրնան ճանչնալ իր նոր հանդերձանքին մէջ: Մարդկային դատողութիւնը կը սխալի հանճարի մը նոր ստեղծագործութեան հանդէպ, կուրացած իր ճաշակէն, նախապաշարումներէն, եւ արուեստի ըմբռնումներէն, բայց ժամանակը կը փարատէ մտքերու մշուշը, եւ ցրուող ամպերուն տակէն գեղեցկին արեւուտ դէմքը կ'երեւնայ՝ յաւէտ շողալու համար:

Ժամանակը կը նուիրագործէ գեղեցիկը եւ մենք կը վարժուինք գեղեցկութեան յատկութիւնները ճանչնալ, անոր վրայէն թօթափելով այն զարդերը որոնք անհրաժեշտ չեն իրեն: Երբ Բամպրանի փառայեղ *բօրդ*ներուն կը նայինք, անոնց հագուստներէն ու ժանեակներէն չէ որ գեղեցկութիւնը կը գնահատենք, այլ այն նկարագիր եւ հոգեկանութիւն ժայթքող ներքին ուժէն զոր տեւական գոյները, խորունկ շուէրն ու ներշնչումը վառող լոյսերը շնորհալի, առինքնող եւ տիրական ընծայելով կ'ապրեցնեն:

Եթէ Փրաքսիթէլի Հերմէսն ստեղծուած է առյոգ, կայտառ, թռչող եւ բերկրանքի ու կենսատու գործունէութեան մէջ խայտացող երիտասարդութեան մը գաղափարը ներշնչելու, կը տեսնենք թէ անիկա լիուլի կը լրացնէ արուեստագէտին նպատակը: Եթէ Րաֆայէլի եւ Միւէլ Անճելոյի փառաւոր ու հզօր գործերն ահաւոր զօրութեան եւ խորունկ սրբութեան զգացումները

տպաւորելու համար ընկարուած են, անոնք կը յարմարին նպատակին որուն համար ստեղծուած են:

Գեղեցկութեան կարեւոր եւ տեւական յատկանիշներէն մէկը ասիկա է: Երբ՝ ինչ որ ստեղծուած է հասոյթ պատճառելու համար, տխրութիւն կ'առթէ, գեղեցիկ չէ: Արուեստի գործը տոգորող զգացումն՝ որ գեղեցիկ ձեւէն կը բխի, պէտք է ըլլայ նաեւ բնական եւ ճշմարիտ, որպէս զի ստեղծուած գործն իր նպատակին ծառայէ: Անիկա նմանապէս պէտք է արտայայտուի պերճ ու բարձր ոգիով մը: Նուրբ նաշակ մը ոգիի ազնուութիւնն ու նպատակի բարձրութիւնը կը փնտռէ, կը գտնէ եւ անոր ազդեցութեան տակ կը մշակուի: Անոնք որ վարպետներու գործերը կը դիտեն, իսկոյն պիտի նշմարեն արդէն թէ դասական եւ արդի արուեստի ստեղծագործութեանց մէջ վսեմը գոհիկին, բարձրը տափակին խառնուած չէ: Միլտոնի ոգին վսեմ է եւ արտայայտութիւնը ազնուական· անկեալ սատանան իսկ կը շողայ ազատութեան զգացման վեհ գեղեցկութեամբը: Այն բոլոր գործերը որոնք ապրած եւ ընդհանուրին հաւանութեամբը նուիրագործուած են իբրեւ գեղեցիկ գործեր, իրականը առած են կեանքի մէջ եւ անոր նշմարտութեան վրայ ներկայացուցած են աստուածայինը, արտայայտութեան, ոգիի եւ ներշնչման բարձրութեամբ մը: Մարմարի զանգուածներէն Փիթիաս եւ Փրաքսիթել ստեղծած են աստուածներ, դիցուհիներ եւ դիւցազներ եւ անոնց գեղեցկութենէն շողացուցած՝ սէրը, հայրենասիրութիւնը, արդարութիւնը, գութը: Անկեղծութիւն, նպատակի լրջութիւն, վեհ հոգի մը որ իր ուժեղ կեցուածքը կը պահէ ազնուական բարձրութեան մը վրայ, ասոնք գեղեցկին յաւերժական յատկանիշներէն են:

Երբ կեանքն ու իրականութիւնները կ'արտայայտուին շնորհալի, բարձրաքոհչ, ներոյժ առուգութեամբ, ցոյց կուտան իրենց ճշմարտութիւնը՝ պճնը-

ւած արուեստագէտին ստեղծագործող երեւակայութեան իտէալական գեղեցկութեամբը, փոքրիկ վարժութիւն մը պիտի բաւէ անոնց իրական արժէքները նշմարելու եւ անոնցմով նոխացնելու մեր իմացական եւ հոգեկան հարստութիւնը: «Դասականը, կ'ըսէ Սէնթ–Պէօվ, գործ մըն է որ գեղեցիկ ու անճնական կերպով մը կը յայտնէ յաւիտենական ճշմարտութիւն մը կամ յուզում մը: Ճշմարիտ դասական մը, հեղինակն է որ մարդկային միտքը կը հարստացնէ, կ'աւելցընէ անոր հարստութիւնը եւ զայն քայլ մը կը յառաջացնէ, այն հեղինակն է, որ իր մտածումը, զննութիւնը կամ գիւտը կ'արտայայտէ, լայն ու մեծ, ընդհանուրին եւ զգայուն, առողջ ու գեղեցիկ ձեւով, որ կը խօսի իր մասնաւոր ոճովը, նման՝ ամբողջ աշխարհի ոճին, ոճով մը որ, հին ըլլայ թէ նոր, ամէն ժամանակի ժամանակակից կը յայտնուի»:

Գեղեցիկն արուեստի մէջ դասական է երբ անոր արտայայտած զգացումը, ոչ միայն ճշմարիտ, այլ վսեմ ու ներշնչիչ է, եւ զայն կազմող տարրերն ու յատկութիւնները նուիրագործուած են ամենանուրբ նաշակի տէր մարդոց դարաւոր փորձառութեամբն ու հաւանութեամբը: Ասոնց պիտի հետեւինք՝ արուեստի մէջ գեղեցիկը գտնելու եւ զայն ըմբռնելու համար:

ԳԵՂԵՑԻԿԸ ԲՐՈՆԶԵԱԿԱՆ

Բրոնզէ՝ նախ կրակ, յետոյ հեղեղ, եւ այսպէս այլազան, իր մարգարէի դէմքը կը ծածկէ յարափոփոխ այլակերպութեանց տակ: Գեղեցիկն այսպիսի Բրոնզէ մըն է: Որպէս զի իր գաղտնիքն ու ճշմարտութիւնն յայտնէ, ինչ կերպարանափոխութիւն ալ ստանայ, զայն պէտք է որ մեզի կապենք ու պահենք իր բոլոր ձեւերուն մէջ: Ասոնք բոլորն ալ թանկագին են·

որքան ճոխ եւ բազմազան, այնքան առատ ու այլազան կ'ըլլան անոնց առթած հանոյքները ու յուզումները:

Սակայն գեղեցկութիւնն ալ իր այլափոխութեանց մէջ կ'ընթանայ, ոչ թէ խառնային, այլ մեթոտիկ բարելաւութեան մէկ յատկութիւնը կամ իբրեւ խտէալ, մտքին մէջ գոյութիւն ունի եւ արտաքին առարկաներու յուզեալ ըմբռնումէն կ'ստանայ իր զգայնոտ եւ ներշնչիչ պատկերը: Իբրեւ խտէալ, գեղեցկութեան կատարելութիւնը մեզի անծանօթ է եւ մարդիկ զայն հետապնդած են իրենց ժամանակին եւ ճաշակին յատուկ մեթոտներով: Հարկ է շեշտել թէ այս հետապնդումէն յառաջ եկած չէ գիտական իմաստով բարելաւում, այլ լոկ փոփոխութիւն: Գեղեցկին ձեւը միշտ փոխուած է եւ ըստ ժամանակի ու ճաշակի, ամէն զայն սիրած են դասականին, ուրիշներ՝ տպաւորականին մէջ: Այնպէս որ, իրարու յաջորդող ըմբռնումներուն, դպրոցներուն, ոճերուն մէջ, գեղեցիկը, լոյսի ճառագայթին նման, երբեմն պարզուած է իր բոլոր գոյներուն ճաճանչագեղ պճնանքին մէջ, երբեմն խտացուած ու կեդրոնացուած է զանոնք միացնող սպիտակ շողին մէջ: Գեղեցկագիտական մշակոյթին պատմութիւնը այս իրարու յաջորդող ծաւալողականութեան եւ խտացման ու կեդրոնացման պատմութիւնն է: Արուեստի մշակոյթն ալ հետեւած է ընդհանուր զարգացման: Պարզ միութենէն բարդ զանազանութիւնն ու բաժանումը, ընդհանուրէն անհատականը:

Աշխատանքի բաժանման սկզբունքները ազդած են մարդոց գեղեցկագիտական ըմբռնումներուն: Ճարտարապետը որ թէ հիմը կը դնէր, թէ շէնքը կը կառուցանէր եւ թէ բարը կը բանդակէր, կը ներկէր գործին ամբողջութեան վրայ եւ ճարտարութեամբ կը համադրէր գեղեցկութեան բոլոր տարրերը: Այսօր երբ ան *դաթիէտրալ* կը կառուցանէ, լոկ մասնագէտ մըն է, չի

գիտեր ամբողջութիւն եւ ներդաշնակութիւն ստեղծել: Արդի արուեստն անհատով կ'զբաղի, հինը, դասականը կը հետաքրքրուէր մարդկայինով: Գեղեցիկն՝ իր տիեզերական յատկութիւններէն կը ճանչցուէր դասականին մէջ· գեղեցիկը տպաւորականին մէջ ծնած է անձի մը էմահանոյէն կամ իրական փորձառութենէ մը, որ բացառիկ հոգեբանութեան մը մէկ անսովոր արտայայտութիւնն է: Ո՞ր գեղեցիկը պիտի սիրենք· դասակա՞նը թէ տպաւորականը: Կամ թէ՝ պիտի ըլլանք ազատամի՞տ, ընդունելով որ հանճարներն ինչ ձեւով ալ արտայայտուին, ընդունուած օրէնքներէ եւ կանոններէ դուրս կ'ստեղծագործեն եւ իրենք իրենց օրէնքն են, հետեւաբար մինչեւ որ ազատ չ'ըլլան իրենց ներշնչման թեթեւ թեւերուն վրայ թռչելու, գեղեցկութեան նոր տեսարաններ եւ կատարելութեան նոր բարձունքներ չեն կրնար ցոյց տալ:

Մարդիկ եւ ժողովուրդներ, այս տեսակ խնդիրները կը լուծեն իրենց անհատական, մանաւանդ ազգային խառնուածքին համեմատ: Լատին ցեղերն աւելի ազատութիւն եւ էմահանոյք կը թոյլատրեն իրենց արուեստագէտներուն քան Անգլօ-Սաքսոն ժողովուրդները: Գեղեցիկն արտադրելու կանոնները եւ գեղեցկութիւնն ըմբռնելու տեսակէտները, խորապէս ազդուած են ժողովուրդներու փիլիսոփայական, կրօնական եւ բարոյական ըմբռնումներէն: Զուտ, մաքուր, ապրող եւ շնորհալի ձեւ մը, յունական նուրբ սափորի մը պէս, հրճուանք կը պատճառէ գեղապաշտ Լատինի մը աչքին, կը թուէ որ ձեւը կազմուած ըլլայ գիծի եւ գոյներու պարզ, անսեթեւեթ այլ վառ եւ թարմ շնորհներով եւ կենդանութեամբ: Ֆրանսացի գեղապաշտը կ'սքանչանայ Բասինի վճիտ, շքեղ, վսեմ բանաստեղծութեան վրայ, ոճը եւ արտայայտութիւնը, ձեւը եւ արտաքին շնորհը զինք կը խանդավառեն, թէեւ անոնց զգացումն ու ոգին դեռ իրեն կը ներկայանան այն գե-

բազանցօրէն շքեղ այլ պաղ վսեմութեան մէջ ուր կ'ապրէին ու կ'արտայայտուէին Եսկիղոսի գերբնական ընկարագիրները: Անգլիացին ձեւի աղուորութեամբ չի բաւականանար եւ Փարլայլ անտարբեր կը մնայ Ուօլթըր Սքօթի գեղեցիկ պատկերներուն եւ շքեղ ճեւականութեան հանդէպ որոնք հոգեկանութիւն չեն արտայայտեր: Բնսիին իբրեւ ներկի կոյտ կը համարէ Ուիսլըրի ամէնէն նուրբ նկարները որոնք դասական կանոններու համեմատ արտադրուած չեն, իսկ Էմըրսըն միայն ներքին գերագանցութեան, հոգեկանին մէջ կը գտնէ տեւական արժէք ներկայացնող գեղեցկութիւն, յայտարարելով որ արտաքին գեղեցկութիւնը վաղանցուկ է եւ չ'ապրիր:

Թէ որքան հզօր է տիրող իմաստասիրական մտածումանց եւ բարոյական ըմբռնումներու ազդեցութիւնը արուեստի գործերուն վրայ, յատկօրէն կը տեսնենք բոլոր դասականներուն արտադրութեանց մէջ: Հինները. Հոմերոսէն սկսեալ կը պահանջէին որ արուեստն հետապնդէ նշմարտութիւնը: Արիստոտել իր «Բոէթիքս»ի մէջ կ'ըսէ թէ կատարելութիւնը նպատակ մը չէ, արուեստագէտը պէտք է նշմարտութեամբ յայտնէ փիզիքական եւ հոգեբանական իրողութիւնները եւ հաւատարիմ գտնուի գեղեցկութեան օրէնքներուն, որոնք նաեւ մտքին օրէնքներն են:

Արուեստը պէտք է իդէալական գեղեցկութեան ըմբռնութիւնն ըլլայ, առանց արուեստագէտի ներշնչումէն իր բնականութիւնը կորսնցնելու: Երբ Փիթիաս կը ճանդակէ, իր մտքին մէջ արդէն յստակ պատկեր մը կազմած է մարդկային բնութեան մասին եւ գիտէ թէ ինչ տեսակ կատարելութիւն պէտք է տայ անոր: Իր ըստեղծագործութիւնը իդէալին նման է, սակայն անբնական չէ, մտացածին եւ բռմանթիք չէ: Յոյնը կը ճանդակէ ոչ թէ մասնաւոր մարդ մը, այլ մարդը· իր ըմբռնումն ընդհանուր է, իր զգացումն ու արտայայտութիւնը տիեզերական են: Գեղեցիկ ձեւէն պէտք է ծնի զգացումը որ տիեզերական է, անով պէտք է արտայայտուի նաեւ մարդկային բնութիւնն ու հոգեբանութիւնը: Անհատն արժէք չունի· անիկա կորսուած է հաւաքականութեան մէջ· մարդկութիւնը եւ մարդկային բնութեան յատուկ զգացումներն ու հոգեբանական ճշմարտութիւնները տեւական են· ազգերը կը փոխուին, սակայն մարդուն հոգեբանութիւնը, բնազդները, զգացումը, բոլոր ազգերու մարդոց մէջ ալ միեւնոյնն են, հետեւաբար արուեստի գործը բոլորին ըմբռնելի, բոլորին սրտի մօտիկ, բոլորին իրական ընծայելու համար, հարկ է զայն կազմել այնպիսի իրողութիւններով՝ որոնք մարդկային դատողութեան հաւանութեանը կ'արժանանան, նաեւ զանոնք գեղեցկացնել նպատակի ա'յնպիսի լրջութեամբ մը որ, անոնց մէջ դրուած կեանքը կը շողայ վսեմ նառագայթումով: Տիեզերական արուեստը տիեզերական արժէքներով միայն կը կազմուի եւ Հոմերոսի Իլիականը՝ անձերու մասնայատուկ զգացմանց եւ հոգեբանութեան արժէքովը չէ որ կ'ապրի այլ իր մարդկային արժէքներովը դարերու ընթացքին կը թուի թարմ, արդիական: Քաջութիւնը, իմաստութիւնը, առաքինութիւնը, սէրը, նախանձը, կիրքերը, ատելութիւնը, մարդկային են, բոլոր մարդոց յատուկ եւ Իլիականի պատմութիւնը տիեզերքի մարդկութեան կիրքերուն, զգացումներուն եւ առաքինութեանց պատմութիւնն է:

Միջին դարը, իտալական վերածնութեան շրջանին, երբ հեթանոս զգացումը կորսնցուցած տոգորուեցաւ Քրիստոնէական զգացումներով, կրկին արուեստի մէջ արտայայտեց ընդհանուրն ու տիեզերականը: Սէրը, գութը, սրբութիւնը, մաքրութիւնը եւ քրիստոնէութեան կեանքի իդէալները նկարագրուեցան եւ ճանդակուեցան Րաֆայէլի, Միւրիլլոյի, Միքայէլ Անճելոյի կողմէ: Առնէ ձեւին մէջ գերազանց ընծայեցին հոգե-

կանութիւնը: Ֆրա Անճելիքօ *Բրմիթեվը* հաւատին խորունկ զգացումովը կենդանացուց իր երբին կիտուածանկարները· կը պատմեն թէ նկարելէ առաջ կ'աղօթէր եւ նկարած պահուն ալ ա՛յնքան կը յուզուէր որ արցունքը կը հոսէր աչքերէն: Անիկա կը հաւատար եւ խոր հաւատքին դրոշմը կը դնէր սուրբերու յափըշտակուած ու խոնարհ նայուածքին մէջ:

Ինչպէս որ ալ արտայայտուէին, դասականները հաւատարիմ կը մնային բնականութեան, կեանքի ճշմարտութեան, իրենց աստուածները, դիցուհիները, սուրբերը եւ սատանաները մարդկային բնութեան եւ հոգեբանութեան բնական դրոշմը կը կրէին: Բնութեան եւ մարդուն հայթայթած տարրերով կը կազմէին գեղեցկութիւնը եւ անոր արտայայտութիւնը պահելով շնորհով եւ գոյնով, անոր նկարագիրը զօրացնելով ապրող ձեւով մը որուն վրայ շուրճ ու լոյսը կը շեշտէին ներշնչման հոգեկանութիւնը, ձեւն ու գաղափարը անբաժանելիօրէն կը միացնէին, եւ ահա գեղեցիկ արտայայտութիւնը հոգեկանութիւն կը թելադրէր, առանց զայն խարազելու: Արուեստն յուզում մըն էր գեղեցիկ ձեւի մէջ գետեղուած, եւ մտածումն անոր կուտար խորհրդաւորութիւն մը որ կ'առնիճքներ· անիկա միշտ կը գրգռէր իմացականութիւնը որպէս զի գեղեցկին իմաստը գտնէ: Յաւէտ ներշնչել բայց գեղեցկին գաղտնիքը թագուն պահել երեւակայութիւնը խթանելու համար, թոյլ չտալ որ իմացականութիւնը գոհանայ իր որոնումէն եւ հանգչի՝ խորհելով թէ ամէն բան գտած է, այլ միշտ պրպտէ ու պեղէ՝ նոր հաբրըստութիւններ, նոր արժէքներ, նոր պատկերներ եւ նոր ներշնչումներ գտնելու համար, ահա այս խորհրդաւորութիւնը չէ՞ որ ամէնէն երբացած ճաշակները եւ ամէնէն սուր իմացականութիւնները միշտ ալ կը մղէ Հոմերոսն ուսումնասիրելու, Վիրգիլի արուեստին հիանալու, Տանթէի հետ դէպի կատարելութիւն ճամբորդելու եւ Վինչիի «Լաժօգոնտ»ին անըմբռնելի ժպիտն ի գո՛ւր մեկնելու:

Ներկայ շրջանին, Արիստոտելէն ասկի Քանդի իմաստասիրութիւնն է որ կ'առաջնորդէ: Ժամանակները վոխուած են, անձնական հոգեբանութիւնն ասկի կը հետաքրքրէ· ձեւերն իրար խառնուած են·— միեւնոյն արուեստագէտը դասական է, րոմանթիք է, կ'անսայ իր ներշնչման եւ տպաւորականութեան, կը հետեւի Ֆրէօյտի, կը ճնշէ ոչ միայն մարդկային հոգեբանութիւնը, այլ կը թափանցէ ամէն մարդու եւ կնոջ անհատ հոգիին, զգայնութեան· կը վերլուծէ ժառանգականութիւնը, կը կասկածի ազատ ընտրողութեան եւ կամքի վրայ եւ կ'զբաղի եզական ու տարօրինակ երեւոյթներով: Արուեստագէտին ազատութիւնը անկաշկանդ է· նկարչութեան եւ շարադրութեան կանոններն ու օրէնքները կ'անտեսուին· հանճարին էմահաճոյքը կը դառնայ տիրական, վերջապէս աշխատանքի բաժանման սկզբունքով արուեստի մէջ եւս մասնագիտութիւնը կը տիրէ: Քնութեան առարկան հոգին է, եւ Մարսէլ Բրուստն ալ անոր գուշակը:

Ընդունելով հանդերձ արուեստագէտին գեղեցիկն ըմբռնելու եւ արտայայտելու կատարեալ ազատութիւնը, Շիլլերի հետ շեշտելով՝ թէ «Արուեստը դուստրն է ազատութեան», կը դիտենք թէ Քանթ եւ Շիլլեր, արուեստի մէջ ամբողջին կատարելութիւնը նպատակ նշանակելով, ծայրայեղ րոմանթիքներու իրաւունք տուին միմիայն ճանչնալու արուեստագիտական ճշմարտութիւնը, անտեսելով կեանքի եւ բնութեան ճշմարտութիւնները եւ իրողութիւնները: Հիւկօն, իր Քրօմուէլի յառաջաբանին մէջ ուրանալով Արիստոտէլը, Պուալօն եւ դասականութեան կանոնները, կը գոչէ· «Միթէ՞ հարկ է որ ընդօրինակութիւններ օրինակենք»: Փոխանակ հին ձեւերու վրայ կազմելու նոր գաղափարներ որոնց հինը չի պատշաճիր, ինչո՛ւ գաղափարնե-

րուն հետ չ'ստեղծել նաեւ նոր ձեւը: Բայց Հիւկօն ինքնալ կ'ընդունի որ րոմանթիզմը ծայրայեղութեան գրնաց մոռնալով ամէն իրականութիւն: Անիկա իր մըտքին պատկերները, իր ենթակայական հայեցողութիւնները, իր ներշնչումները ներկայացուց իբրեւ նշմարտութիւն եւ իբրեւ իտէալ գեղեցկութիւն, առանց անդրադառնալու թէ ատոնք անհնար, անիրական, ծիծաղելի, մարդկային ոդջմտութեան անընդունելի էին, հետեւաբար, կը քաղխէին իրականութիւնն ապրող մարդոց ամենօրեայ փորձառութեան եւ կը թուէին կեղծ, շինծու, օդ՝ային, անշօշափելի եւ անբնական:

Սիմպոլիստներն ու տպաւորականները, — պարնասականներէն վերջ որոնք գեղեցիկ բայց անշունչ ձեւեր ստեղծելու ծայրայեղութեան գացին — հոգեկանութեան արժէքը լիովին ուրանալով, յանգեցան ուրիշ ծայրայեղութեանց: Արուեստագէտին անձնական եղող հոգեկան արկածախնդրութիւնները, սուբ սնհատական նախասիրութիւնները, նաշակը, էմանացիոյքը, տեւականօրէն գեղեցիկ ու յատկանշական շատ բիչ բան կը ներկայացնեն բադդատմամբ դասական արուեստի գլուխ-գործոց ստեղծագործութեանց: Անոնք կը հանեցնեն ժամանակ մը, յետոյ կը մոռցուին: Սիմպոլները որ արուեստագէտին յուզումներն ու զգայնութիւնը պիտի արտայայտէին, բառերը, գոյները, անորոշ ու մշուշապատ ստուերները որ այդ սիմպոլները կը հագուեցնեն, պէտք է հասկնալի ըլլան· իրենց խորհուրդն ու խորհրդաւորութիւնն իսկ որ հրապուրիչ եւ գրգռիչ է, երբ լիովին թագնուած մնան, երբ ոչինչ յայտնեն իրենց գաղտնիքէն, մարդկային հասկրութիւնը չեն կրնար երկար ատեն գրաւել: Լաւագոյն սիմպոլիստները գրականութեան մէջ, կարողագոյն տպաւորականները նկարչութեան մէջ դասական կանոններու ծանօթ ըլլալով, արտայայտութեան պարզութիւնը, յատկութիւնը, շնորհը, ուժը եւ գեղեցիկ ձե-

ւերը պահելով է որ կրցած են հոգեկանութիւն յայտնել տպաւորականօրէն եւ ենթակայականօրէն: Անտրակոյս, Արիստոտէլի եւ Պուալօյի կանոնները չեն կրնար յարմար ձեւեր հայթայթել յարափոփոխ կեանքի մը բարդ հոգեբանութեան եւ մարդկային զգայնութեան ներքագոյն երանգներուն գեղարուեստական արտայայտութեան համար: Ինչպէս իմացական եւ բանական, նոյնպէս գեղեցկագիտական մարզին մէջ ոչ ոք պէտք է կաշկանդէ զգալու եւ անկեղծութեամբ արտայայտելու ազատութիւնը: Արիստոտէլ կ'ըսէր թէ «Ողբերգութեան նիւթ պէտք է ըլլան բարձրագոյն պէտքերու եւ տարօրինակ կացութեանց մէջ գտնուող անձինք, եւ արտայայտուին իրենց ազնուակոչ պարագաներուն պատշան լեզուով մը»: Բասին ու Գօլտնէյլ Արիստոտէլի հետեւեցան, բայց կրնա՞նք արդի ողբերգութենէն պահանջել որ ազնուականներ միայն բեմ հանէ եւ գանոնք ապրեցնէ ու խօսեցնէ հիներուն հոգեբանութեամբն ու շքեղ եղանակովը: Հինին պարզութիւնը, բնականութիւնը, անկեղծութիւնը, շօշափելի ու գեղեցիկ ձեւը, առլի կեանքով, շարժումով եւ բնականօրէն բխող ներշնչմամբ: Ահա՛ ինչ որ կ'ուզենք, որպէս զի արուեստէն ինչպէս կեանքէն վտարենք կեղծիքը եւ արուեստականութիւնը: Ձեւն առանց գաղափարի, մարգրիտ մըն է առանց կեանքի: Գաղափարն առանց ձեւի՝ արուեստ չէ, այլ բարոզութիւն եւ շաղակրատութիւն:

Լաւագոյն մտքերը կատարելութիւն կը փնտռեն, հետեւելով Քանթի: Ձեւի գեղեցկութենէն եւ գաղափարի վսեմութենէն կազմուած ամբողջութիւն մը գեղեցկութեան կատարելութիւնը պիտի ըլլայ: Քանթ կեանքի նպատակը կը սահմանէ այսպիսի կատարելութիւն մը, «բոլոր հոգեկան արժէքներուն ընդհանուր իրականացումը, կատարելութիւն մը որ բարոյական եւ բանական չափանիշները գերազանցէ»: Գեղեցկու-

քիւն մը կազմուած մարմնի եւ հոգիի այնպիսի կատարելութեամբ մը որ լման երեւնայ, ամբողջութիւն մը ներկայացնէ եւ ոչ թէ մասեր: Քարլայլ, Էմբսըն, Ուըրտսուըրթ, Թէնիսըն, Պրաունինկ արուեստի եւ գրականութեան մէջ այս տեսակ գեղեցկութիւն մը փնտռեցին՝ Քանթէն եւ Շիլլէրէն ազդուած:

Այնպէս կը թուի որ գեղարուեստի արդի ձգտումն ալ գեղեցկութեան կատարելութիւնը կը փնտռէ անոր ձեւէն ու հոգիէն կազմուած ամբողջութեան մը մէջ: Սկսեալ ճարտարապետութենէն, մանաւանդ ամերիկեան նոր դպրոցէն մինչեւ ռուսական թատրոնը, կը հետամտին համադրեալ արուեստ արտադրելու: Բոլոր ձգտումները, դասական, րոմանթիք, տպաւորական, իրար խառնուած են եւ ամբողջութեան միութիւնը շեշտելու համար ներդաշնակօրէն համադրուած:

Վաղեմի յոյն քանաստեղծը, Սիմոնիտէս՝ նկարը կը կոչէր «համր ոտանաւոր մը». լոյս եւ շուք, գոյն եւ ձեւ ու ասոնց հակադրութենէն ստեղծուած համադրութիւնն իբրեւ ամբողջութիւն կենսախայտ ընծայուած իտէալով, բոլոր գեղարուեստներու համար զգայուն սրտերու ներշնչում տուող գեղեցկութիւն կ'ստեղծեն: Եթէ ուսումնասիրենք ամերիկեան ճարտարապետական ձգտումը պիտի տեսնենք որ անիկա կը միտի խոտացուած պողպատէն կազմել բարձրադիր, հսկայական ու շնորհալի ձեւեր, որոնց օր մը պիտի խառնէ աւելի գոյն: Ներկայի քարէ եւ մարմարէ շէնքերուն տեղ պիտի կանգնին, կ'ըսէ ճարտարապետ մը, պողպատին հետ շաղուած լուսաւոր ապակիէ շէնքեր, երազներու նման հրապուրիչ, ու ճառագայթներն այս ապակիներու բիւրեղներէն անցնելով իրենց ակնապարար գոյները պիտի սփռեն պալատներու եւ տուներու ներսը: Արեւին լման ուժովը ողողուած, նրբօրէն գունաւորուած, պայծառ եւ միանգամայն ստուերոտ շէնքերու մէջ՝ հրաշալիօրէն մոգական պիտի երեւնայ *Տէքօրնէրու* գեղեցկութիւնը· «համր ոտանաւոր մը» պիտի թուի նկարը, ուր գոյները երաժշտականութիւն պիտի ստանան անցնելով գեղանկարուած ապակիներու ընդմէջէն: Լոյսն ու գոյնը պատերը պիտի զարդարեն, ստեղծելով լման ներդաշնակութիւն:

Միեւնոյն ձգտումը պիտի տեսնենք թատրոնին մէջ: Շարժումը, խօսքը, երգը, զգեստաւորումն ու տեսարանը, — նկար, բանաստեղծութիւն, երաժշտութիւն, ապրող ձեւերու կենդանի նկարագիրները՝ ուժեղ էնդակագործութեանց պէս, պիտի տեսնուին միանգամայն բեմին վրայ, ներդաշնակօրէն համադրուած, իրագործելով ամբողջութիւնը եւ գեղեցկութեան կատարելութիւնը:

Եւ երբեմն, արուեստի մէջ գեղեցկին կատարելութիւնը տեսնելով է, որ մարդկութիւնը պիտի գտնէ «բարոյական եւ բանական բոլոր չափանիշները գերազանցող կատարելութիւն մը»: Անդուլ գործունէութիւն մը, զգալու, մտածելու, արտայայտուելու եւ ստեղծագործելու, աստիճանաբար մարդը պիտի մղէ իր բոլոր հոգեկան արժէքներուն գիտակցութեամբը բարձրանալու: Մինչ վեր կ'ելլէ լաւ է որ աչքերուն առջեւ տեսնէ գեղեցիկը, եւ լաւ է որ երեւակայութիւնն յառած մնայ գեղեցկութեան կատարելութեան:

ՍԷՐԸ

«Եւ մարեցին կը վառէր բայց չէր հատներ»:

Ի խնդիր կատարելութեան մարդ պիտի ապրի ու գործէ: Անիկա իրեն առաջնորդ պիտի ունենայ ընշմարտութիւնը· իրեն ներշնչում՝ գեղեցկութիւնը: Ճշմարտութիւնն ազատ իմացականութիւնը պիտի լուսաւորէ, ոգին ու զգացումը պիտի պահէ ազնիւ, մաքուր, անեղծ· գեղեցկութիւնն իր կատարելութեան իտէալը պիտի շողացնէ մարդուն աչքերուն եւ անոր երեւակայութիւնը պիտի գրգռէ մարդկային հոգւոյն մէջ ըստեղծելու նմանօրինակ կատարելութեան մը պատկերը:

Մինչ այսպէս կ'ապրի ու կը գործէ, օր մը թերեւս գեղեցկութեան կատարելութենէն մարդուն մէջ պիտի իրագործուի սիրոյ կատարելութիւնը: Ասիկա լման անծանօթ մըն է, եւ որքան ալ ճնշենք մարդոց կեանքն ու սէրերու պատմութիւնը, պիտի գտնենք կ'ամ կիրքը որ կը տառապեցնէ, կամ սէրը որ կը զոհաբերուի եւ կը կոչուի աստուածային, — բայց աստուածային՝ ըստ մարդկային չափանիշներու:

Մարդը, ըլլայ գերին զգայական սիրոյ եւ խոյանայ ամէնէն խօլական, ամէնէն կատաղի կիրքերուն ազդեցութենէն դէպի մահ կամ ըլլայ յօժար մարդկութեան սիրուն տառապելու եւ զոհուելու, Աստուածացընող սէրը չէ ճանչցած եւ ինքզինքը միայն կը պատրէ խորհելով թէ սիրով կը նմանի Աստուծոյ:

Ինչպէս իր հանճարն ստեղծած է զմայլելի գեղեցկութիւններ՝ բարին վրայ թէ կտաւին, այնպէս ալ իր սիրտը՝ մարտիրոսներու եւ առաքեալներու, սիրահարներու, սուրբերու եւ արքունիներու մէջ սիրոյ անհունէն երկնայինին գոլէրը միայն դրած է: Մարիամ Մագդաղենացիէն Թայիս, Իփիկէնիէն Փէտրա, Տէզտէմօնայէն Ժիւլիէթ, սիրոյ կատաղութիւնը եւ սիրոյ երկնային հեշտանքը յայտնուած են մարդոց, բայց միայն իբրեւ փայլակ կամ հարուածող շանթ: Գորովն իսկ, այն մեղմ, հանդարտիկ, խաղաղ բայց ինչքա՜ն ջերմ, կենսատու, յաւերժական գորովը սեղմ ու սահմանափակ է, եւ ամէն վայրկեան ենթակայ դաժան կեանքի մը հարուածներուն տակ ընկնելու:

Ժիւլիէթ կ'ըսէ սիրահարին·— Առատասրտութիւնս այնքան անսահման է որքան ծովը· սէրս անոր չափ խորունկ, որովհետեւ երկուքին ալ անհուն են, որքա՜ն շատ տամ ձեզի, այնքան եւ աւելին ունիմ:

Այսպէս անսահման է սէրը բայց կատարեալ չէ· կը յարդի, սիրտ մը կ'ոռոգէ ու կը բեղմնաւորէ· բայց շուրջը ամայութիւն է· միայն ծաղիկ մըն է բուսեր, անդին դաշտեր կան, աշխարհ մը կայ որ զուրկ մնացեր է անոր կենսատու ներկայէն:

Բայց, կէօթէի հերոսին նման սիրոյ այս յարձանքին մէջ խոյանալով եւ հոն մխրճելով է որ, բոլոր մարդիկ պիտի լայնցնեն իրենց էութիւնը մինչեւ որ անիկա կարենայ պարփակել ամբողջ տիեզերքը, սրտին գորովը տարածելով համակ ստեղծագործութեան իրերուն՝ երկինքի թռչուններուն եւ աստղերուն, ալիքին եւ ակին, շողին, ծառին ու ծաղկին, երկրի անասուններուն, մարդուն եւ ընդհանուր մարդկութեան վրայ:

Հին գաղափարը, թէ ամէն ինչ ստեղծուած է մարդուն համար, թէ մարդը գերիշխան է ստեղծագործութեան բոլոր արարածներուն վրայ որոնք պէտք է ծառայեն իրեն, մարդ էակն ա՛յնքան երկար դարեր լե-

ցուց իր կարեւորութեան հպարտութեամբը որ, ինքզինքը փոխանակ եղբայր զգալու քոլոր անոնց որոնք Աստուծոյ շունչովը կոչուած են կեանքի, շնչաւոր ու անշունչ բաներուն հետ վարուեցաւ իբրեւ անոնց տէրն ու իշխանը: Մարդը կարծեց թէ ինք միայն օժտուած էր իմացականութեամբ եւ զգացումով, հետեւաբար ան-ինկա իրմէ դուրս ոչինչ կրցաւ սիրել:

Սէրը կար մեղուին ու մրջիւնին մէջ եւ զանոնք ընկերական կազմակերպութեամբ օժտած էր երբ դեռ մարդիկ գոյութիւն իսկ չունէին: Բայց մարդը շարունակեց մրջիւնը կոխոտել իր գոռոզութեան մէջ եւ քնաւ չ'անդրադառնալ թէ ֆաղաքակրթութիւնը զոր ստեղծած է եւ որով կը պարծի՝ միայն իրեն օգուտ ունի ու մրջիւնին կը թուի ոճրագործ բարբարոսութիւն: Ոչ ալ մարդ իմաստութիւնն ունեցաւ մտածելու թէ իր միտքն ու զարգացումը կը պարտէր կեանքի բարեբախտ պայմաններուն միայն· թէ իմացականութիւնն ալ կը բխէր կեանքէն որուն աւիւնը կը հոսի քոլոր ապրող բաներուն մէջ, հետեւաբար ինչ որ յաւերժական էր եւ արժէքաւոր՝ մտքէն աւելի, կեանքն էր որ կրնար, օր մը, փոխուած պայմաններու տակ, մրջիւնը գերիշխան դարձնել անհետացող մարդուն վրայ՝ պատժելով անոր մէջ հպարտութիւնը:

Զգալ միութիւնը տիեզերքին, ունենալ անոր չափ լայն սիրտ մը եւ սիրել այնքան մարդկութիւնը որքան քոլոր ապրող բաները, անոնցմէ բարձրանալ մի՛միայն շնորհիւ աշխարհը սիրող սէրին, արդէն հաղորդուիլ չէ՞ կատարելութեան հետ: Սիրոյ կատարելութիւնը այս տեսակ համայնապարփակ զգայնութենէ մը պիտի քխի, զգայնութենէ մը որ մինչ կը յորդի, թուչունէն որուն վրայ կը գուրգուրայ, ծաղիկէն՝ զոր կը սիրէ, կենդանիներէն որոնց հետ կ'ապրի եւ որոնց վրայ կը տարածէ իր հոգածութիւնը, պիտի ստանայ իր հոգին հանոյքով լեցնող բերկրանք, այնպէս որ, բանի իր

սէրը դառնայ անհուն՝ այնքան տիեզերքի անհունութիւնը պիտի ցոլանայ մարդկային սրտին մէջ:

Երբ այս տեսակ սէր մը կը գրաւէ մարդուն սիրտը, զայն դաշտի մանուշակին պէս խոնարհեցնելով, զայն ողողելով բարութեամբ մը որ առտուան վճիտ ցօղին պէս իր կենսատու շունչը կը սփռէ ստեղծագործութեան վրայ, ի՛նչ հրաշքներ չեն կատարուիր մարդկային կեանքին մէջ:

Բայց ասիկա իտէալ մըն է, սիրոյ այս կատարելութիւնը, եւ մարդիկ, այս իտէալն ալ պիտի իրագործեն ապրելով իրենց բնազդներուն եւ զգացումներուն համեմատ, իրենց կիրքերէն եւ սէրէն մղուած, մինչեւ որ սիրելով տառապին եւ զգան գութը, սիրելով տիեզերքին միութիւնը եւ ապրող բաներու ազգակցութիւնն ու համանմանութիւնը, ինչպէս նաեւ մարդկային եղբայրութիւնը, բարձր ու անհասանելի երկինքներուն նայելով պիտի չիրագործուին, այլ շնորհիւ ապրուած կեանքին եւ անկէ բխող ճշմարտութեանց: Կը բաւէ որ սէրը առաջնորդ տանք այդ կեանքին: Ամէնէն ամուլ կեանքը առանց սէրի ապրուածն է· ամէնէն անյոյս կեանքը այն՝ որ ոչ ստեղծող բուռն սէրին կատաղի մոլեգնութիւնը ճանչցած է, ոչ ալ մեղմ գորովին խաղաղ երջանկութիւնն ըմբոշխնած:

Միակ կեանքը զոր կ'արժէ ապրիլ, սիրոյ արեւին տակ փթթող կեանքն է եւ որքան ատեն որ արեւը չէ մարած, կեանքը իր մէջ պիտի պահէ կատարելութեան սերմերը:

Շելլի կ'երգէ·—

Աղբիւրները գետին
Եւ գետերն ովկիանին կը խառնուին·
Երկնից հովերն յաւէտ իրարու
Քաղցր յուզմամբ կը խառնուին·
Բոլոր բաներն օրէնքով մ'աստուածային

էութեան մէջ իրարու կը շաղուին·
Եւ ինչո՞ւ ըսու էութեանդ
Իմիները չի միանայ:

Ֆիզիքական սէրը, որուն կրճոտ անմաքրութիւնը, որուն բռնութիւնը, խօլականութիւնը, մոլեգնութիւնը, կը դատապարտենք, «Աստուածային օբէնքով» մը կեանքի մէջ դարձած է միութեան հզօրագոյն զօրութիւնը, անպարտելի, անեանձ եւ անմահ: «Մեր երիտասարդութեան օրերը մեր փառքի օրերն են» կ'ըսէ Պայրընը: Այն ատեն է որ գեղեցկութիւնը կը ծնի սէր, եւ սէրը կը փոթորկէ կեանքն ահաւոր յուզումներովն անսահման ու խորունկ ովկիանոսի մը որուն ալիքներուն յանձնուած սիրողը կը ծփայ իր էութեան տարերքուն վրայ, անգիտակից աշխարհի գոյութեան, անհոգ իր ճակատագրին եւ կոյր, ինչպէս սէրը ներկայացուած է, բայց սիրոյ կուրութիւնը չ'տեսնելու համար է ինչ որ զինք չի հետաքրքրեր, մինչ հոգւոյն ամբողջ ջահը կեդրոնացուած է սիրուած էակին վրայ, զոր սիրահարն իր փառքին ու փթթումին մէջ յստակօրէն կը տեսնէ: Սէրը կիրք մըն է այն ատեն, բայց ի՜նչ հեշտալի կիրք, եւ մեզմէ ո՞րը կեանքն ապրելու արժանի պիտի նկատէր առանց սիրոյ յիմարութեան որ համբոյրի մը մէջ կեանքի յաւերժութիւնը կը դնէ եւ թեթեւ սրտով մը, անհո՛գ սրտով մը կը ժպտի մահուան որ սոսկում չունի սիրողին համար:

Օրինեա՛լ ըլլայ Րօմէօն եւ Ժիւլիէթը միացնող սէրը· անիկա մեծագոյն իրականութիւնն է եւ հզօրագոյն ստեղծագործող զօրութիւնը կեանքի մէջ: Մարդը որ, մանաւանդ երիտասարդութեան օրերուն, իր սրտին տրոփիւնը կը տեսնէ երկինքի աստղերուն աղու աչքերուն մէջ, որ իր սէրին բոյրը կը գտնէ ծաղիկին ցօղոտ կուրծքին մէջ, աստղը, ծաղիկը, ալիքը որ կը յուզուի, երկինքը որ կը ժպտի, հովերն ու ամպերը որ կը խոռվին, ամբողջ տիեզերքը կը սիրէ իր սիրած էակին

մէջ եւ այսպէս կը հաղորդուի տիեզերքին հետ: Սէրը կատարելութեան ազդակն է որովհետեւ էակները միացնող աստուածային օբէնքին զօրութիւնն է որ կը ստեղծագործէ:

Մեր երիտասարդութեան օրերը մեր վառքի օրերն են որովհետեւ մեր էութիւնը զգայուն ճնար մըն է եւ գեղեցկին հպումէն կը թրթռայ երկնային նուագով: Սէրը կեանք է այն ատեն· առանց անոր կ'զգանք թէ՝ ոչ երկիրը ծաղիկ մը պիտի բուսցնէր ոչ ալ մեր սիրտը ազնուր զգացում մը պիտի ծնէր: Բարութիւնը կը քնի այս սէրէն, նուիրումն անոր շունչն է· Ճաշակութիւնը դիւցազնական հոգի մը կ'ստանայ անկէ, գեղեցկութիւնը սիրուած կնոջ դէմքէն կը շողայ եւ աշխարհը կը գեղեցկացնէ, ու երբ մեր էութիւնը կը խառնենք սիրուհիի մ'էութեան, երկու միացուած սրտերու զօրութեան մէջ կը գտնենք՝ կեանքը գեղեցկութեամբ պճնելու, հոգին ազնուութեամբ օծելու, հեշտանքով ստեղծելու եւ ստեղծելով աստուածանալու կարողութիւնը:

Րընան կ'ըսէ· «Ան միայն ամէնէն շատ ապրած է որ իր հոգիովը, իր սրտովը եւ իր գործերովն աւելի շատ պաշտած է»:

Բոլոր մարդիկ կը սիրեն սիրահարները· անոնք կ'ապրին երբ միայն պահիկ մ'ապրած ըլլան սիրելով այն խորունկ, ճշմարիտ, մաքուր եւ անկեղծ սիրովը որ սիրուած էակին վրայ կեդրոնացած՝ կը գտուի, կը դառնայ վճիտ ինչպէս գոհար մը եւ ինչպէս անուշ ջուրը խորունկ ակերու մէջ:

Րօմէօ, թէեւ ապրած ըլլայ ծաղկի մը կեանքն, աւելի լաւ ապրած է քան այն որ չի պաշտեր իր բոլոր սրտովն ու հոգիովը: Այս կիրքը որ այրող ու սպառող հուր մը կը դարձնէ սէրը, զգայական ըլլայ թէ հոգեկան, աստուածային կիրք մըն է քանի որ կը ներ-

կըրտի ստեղծելու: Անիկա պէտք է խոյանայ, փոթորկի, յուզուի, տառապի, խոցուի: Բանի տառապի, այնքան կ'ստանայ վիշտին ծնող իմաստութիւնը· կը սորվի ողորմիլ, գթալ, ըլլալ արդար, սիրել ազատութիւնն ու բարութիւնը եւ ծառայել մարդկութեան: Եթէ գիղեցկութիւնը չհրապուրէր, ի՞նչպէս պիտի արքնանար սիրտը: Մեր զգայարանքները կեանքի, հրճուանքի եւ լոյսի աղբիւրներ են: Անոնք պէտք է որ հրճուին: Կեանքը ոչինչ կ'արժէ առանց սիրոյ երջանկութեան, առանց սրտին վայելքներուն· հարկ է պաշտել ապրելու համար· պէտք է ապրիլ պաշտելով ինչ որ կը սիրենք, այն կեանքին համար, այն երիտասարդութեան, այն կորովին, այն առուգութեան, այն հաւատքին, յոյսին, բաջութեան եւ բոլոր ներշնչումներուն համար որոնք սէրէն կը բխին: Գեղեցիկ կին մը հանոյքներու աւազան մըն է եւ կեանքի անսպառ աղբիւր եւ մենք պէտք է գտնենք այդ կինը եւ սիրենք ու պաշտենք զայն, պաշտենք անոր լուսաշող մարմինը, անոր հոգին, անոր էութիւնը, տալով անոր մեր լաւագոյնը առատօրէն, անկեղծօրէն, անհաշիւ, մեր շունչը խառնելով անոր բուրմունքաւէտ շունչին, մեր հոգին կորսնցնելով անոր էութեան մէջ, ստեղծելու համար, կեանքը գեղեցկացընելու համար, ապրելու ուժը բազմապատկելու եւ կատարելագործելու ներշնչումը ոգեւորելու համար:

Կենսապաշտութիւնը էական է կեանք ստեղծելու համար եւ սիրոյ մէջ անկեղծ ըլլալ, սիրոյ մէջ նշմարտութիւնը փնտռել եւ անոր համաձայն ապրիլ, առանց ազդուելու կեղծիքէն որ սիրելը մեղք կը նկատէ եւ մարմնապաշտութիւնը յանցանք, մեր սէրը պիտի զտէ եւ մաքրէ որպէս զի սիրենք ազատօրէն եւ մաքրութեամբ, առանց մեր հոգին եւ զգայարանքները թաթխելու լորճուկ կիրքերու մէջ, որովհետեւ ինչպէս կան խաթարուած գեղեցկութիւններ, այնպէս ալ կան եղծուած սէրեր:

Այո', սէրը պէտք է որ կեդրոնանայ եւ իր բորբ լոյսերը արձէ մէկ էակի մը վրայ· մարդ այն ատեն իրապէս, անկեղծ ու նշմարիտ սէրով կը սիրէ երբ կը սիրէ մէկ էակ մը, եւ զայն կը սիրէ խօլականօրէն, անձին լման զոհաբերութեամբը, կորսնցնելով իր էութիւնը զայն աւելի ուժեղ ու կենսունակ գտնելու համար իր պաշտած էակին հետ անմահական միութեան մէջ: Եթէ տառապի այս սէրէն, տառապանքը բարի է եւ զայն կը մղէ ըլլալ ինչ որ պէտք է ըլլալ եւ ընել ինչ որ պէտք է ընել: Եթէ կը մեռնի անկէ, ինչպէս Շէյքսպիրի Հերոսն ու Հերոսուհին մեռան, աշխարհի հոչակած պիտի ըլլայ ազնուր ու բնական սէրին, աստուածային սէրին որ էակները կը միացնէ եւ զանոնք կատարելութեան կը մղէ, բարութիւնը, գեղեցկութիւնը, վսեմութիւնը եւ անմահութիւնը: Սիրոյ կիրքն արեւն է որ կը հաստուցնէ միւրգը կեանքի եւ որքան բորբ շողայ արեւն այնքան խաղցր կ'ըլլայ միւրգին հիւթը: Սիրոյ հուրն այն հրաշալի բոցն է որով աւանդական մորենին կը վառէր բայց չէր հատներ:

Անիկա չի նշանակեր անշուշտ թէ մարդիկ բոլորն ալ կրնան Ռոմէօներ ըլլալ, ոչ ալ պէտք է տխուր վէրթէրներու նման մահը փնտռել: Բազմաթիւ են այն մատաղ կեանքերը որ զարթնող երիտասարդութեան սեմին վրայ, սիրոյ վայրագ կիրքէն գերուած՝ անոր վըշտին ու տառապանքին տոկալու կորովը չունին: Ռոմէօներն ու վէրթէրները, որոնք միայն զգայացունց ըլլալուն Եսկիդոսի ժամանակէն մինչեւ մեր օրերը հրատարակած են գրողները՝ փոքրամասնութիւն կը կազմեն: Զանոնք կը սիրենք որովհետեւ լիովին անկեղծ են եւ երիտասարդ ըլլալով յիմարական: Կը սիրենք զանոնք մանաւանդ իրենց նշմարիտ սէրին համար որ մաքուր է ու թարմ, եւ որ, իր զգայնական ճեռին տակ իսկ հոգեկանութիւն կը մատնէ: Հեղեղ մըն է այս սէրը եւ ամէն ինչ կը քշէ կը տանի, հուր մըն է որ կը հըր-

դեհէ· անիկա անզուսպ տարրերուն բռնութիւնն ունի եւ ինչպէս անկառավարելի է մրրիկը որ կը կործանէ, այս կիրքն ալ մրրկային է եւ իր հսկայ, իր ահաւոր ու ամեհի ուժովը կը զարմացնէ:

Բայց ոգովհետեւ տարրերային է, բնական է եւ նշմարիտ, պէտէ ինքզինքն յայտնէ ինչպէս որ է, ու երբ կը յայտնէ, ցոյց կուտայ՝ իր կատաղութեան հետ, իր շնորհը, զօրութիւնը, դիւթանքը, հրապոյրը՝ առնիճելու, զուգելու, ստեղծելու ապրելի գեղեցիկը եւ ապրելի կատարեալը: Ի խնդիր կատարելութեան ապրող եւ գործող մարդուն մէջ, անիկա հետեւաբար բարձր նպատակին առաջնորդող յեղափոխական ուժ մըն է եւ կեանքի ապրելի յանդուգն խոյանք մը:

Երիփիտէս·— Կատաղի է սէրին սիրտը, ոսկի՝ ցոլքն իր թռիչքին· երբ կը խոյանայ, բոլորն անոր դիւթանքին կը հնազանդին: Ո՞վ կիպրուհի, հու արբայական գահդ կ'իշխէ բոլորին, — կեանքին համակ՝ որ վայրի է եւ մատղաշ, լերան, ալիքին եւ գետին, ամէն բանի՝ որ կը ծնի երկրէն կամ կը շնչէ բոսոր շողին մէջ, այո՛, եւ մարդկութեան:

* * *

«Աստուածները՝ հոգւոյն խորութիւնը կը գնահատեն եւ ոչ թէ անոր խռովքը, կը սիրեն ջերմեռանդ եւ ոչ թէ անկառավարելի սէրը», կ'ըսէ Ուըրտզուըրթ «Լաստամիա» ոտանաւորին մէջ:

Գորովը որ սիրոյ կիրքին մոլեգնութիւնը չունի, բայց խաղցր ու յաւերժական, տաքուկ ու տեւական սիրով մը կը լեցնէ կեանքը, իր երգիչներն ունեցած չէ: Սիրոյ մէջ մարդիկ կը հրապուրուին զգայացունցէն: Արիստոտէլի պատուէրին հետեւելով տրամադիտը երկու ժամու մէջ պէտք է խտացնէ կեանքի մը պատմութիւնը· հետեւաբար կ'երգէ սիրոյ կիրքն՝ իր բռնութեան ու ամեհի ողբերգականութեան մէջ, իր փայլատակումովն ու շանթերովը, որոնք ուժերնին շուտ կը սպառեն:

Սէրը, որ անթեղեալ հուր մըն է եւ իր ուժը կը պահէ, իր ուժը կ'ապելցնէ բանի գորովը կը խորունկնայ իրարու միաւորուած երկու էակներու մէջ, երբ կը հանգչի զգայարանքներու խռովքը, ապրելի հզօր զօրութիւն մըն է, անհունօրէն ապրելի ազդեցիկ բան զգայական սէրը, մարդուն մէջ ազնուագոյն ոգի մշակելու եւ գայն կատարելութեան առաջնորդելու համար: Այս ջերմեռանդ եւ խոր սէրը հանդարտ եւ յորդ ջուրերուն պէս կը հոսի եւ կեանքի հողը կ'ոռոգէ նոյն զգացմամբ: Անիկա կատարեալ բարին է, որ նշմարտին ու գեղեցկին հետ կը խառնէ ծաղկած նամբաներէն· բոլորն իրեն կ'ընկերանայ անուշահոտ· լոյսը որով սիրողներու էութիւնը շաղուած է, շողով կ'ստեղծէ լուսաւոր էակներ եւ կը տարածուի, միապաղաղ ու հանդարտիկ, բարի գործերու վրայ որոնք կեանքը կը լեցնեն: Այս սէրը շրջմոլիկ հուր մը չէ, որ փողփողի ու ահա՛ ցնդի· անիկա խորանին առջեւ պլպլացող ջահն է որուն լոյսը չ'սպառիր եւ որ սրբութեան, աղօթքի եւ խունկի մէջ հանդարտօրէն կը վառի, մաքուր, վսեմ եւ երկնային բաներու ոգիին խառնուած:

Այս աղու եւ անմահ սիրոյ ծաղկեայ, միակտուր պատմուճանի հիւսուածքին՝ ամէն ժամ, ամէն օր միասին ապրուած կեանքի մը նուիրումն իր մետաքս թելերը խառնած է· տառապանքն անոր տկունութիւնը տուած, վիշտն անոր վառքը մեղմացուցած եւ իմաստութեան խոհերուն խաղցրութիւնը տուած է· անոր ծաղիկները գուրգուրանքին նուրբ մատները քաշած են եւ յաւէտ հսկող հոգածութեան, յաւէտ մտահոգուղ խնամքին, յաւէտ հրահրուող եռանդին անդուլ եւ բարեբար ջանքը գայն դարձուցած է անխախտելի, անմոռնալի, գեղեցիկ՝ յաւերժութեան հանդարտ բայց անկորընչելի գեղեցկութեամբ: Այս սէրը թեթուն եղէգին

պէս է· կարծես ուժ չունի, որովհետեւ հզօր չերեւ–նար· իր զօրութիւնը ներքին կազմութեան, ջիղերու եւ պիրկ մասներու նրբին բայց պողպատեայ զօրութիւնն է· հովերը որ վրայէն կ'անցնին, մրրիկը որ հասակը կը ճկէ, կարկուտը որ կապարով կը կոծէ փափուկ մարմինը, չեն կրնար զայն ընկնել: Անոր ուժը ներքին է եւ իր բարակ մարմնին մէջ կը բնակի աղէտներուն դէմ զրահուած հոգի մը: Եւ, մտածող եղէգ մըն է այս աղուոր ու աղու ամուսնական սէրը. այս տեսական գոր–ծովը: Անիկա աչքն ունի Տէզտէմօնայի որ կ'ըսէ· «Օ–թէլլոյի դէմքն իր մտքին մէջ տեսայ, եւ հոգիս ու բնաւ–տրս նուիրեցի իր քաջարի յատկութիւններուն»: Ասիկա սէր մըն է որ հոգին կը տեսնէ եւ անոր գեղեցկութենէն կը հրապուրուի: Երեւակայութիւնը որ իտէալական գե–ղեցկութիւն կ'ստեղծէ, հոգեկան յատկութիւններէն գրաւուած՝ կը յաղթանակէ զգայարանքներուն եւ սէրն հաստատօրէն կը գետնէ սրտին մէջ: Շէյքսպիրի Ֆրա–յըր Լօրէնսը Րոմէօյի կ'ըսէ· «Երիտասարդներու սէրն իրապէս չի գտնուիր իրենց սրտին, այլ իրենց աչքե–րուն մէջ»: Սիրոյ բուռն կիրքն զգայարանքները կը դիւրէ· բայց սիրոյ գործովը հոգին կը շղթայէ ստեղ–ծագործութեան աշխատանքին: Առաջինը երիտասար–դութեան փառքն է, երկրորդը ամբողջ կեանքն օծող արդար իղձը, օրերու օրհնութիւնը եւ նուիրուող գոր–ծունէութեան ներշնչումը· անիկա պսակն է իր հա–սունութեանն ու լրութեանը մէջ փթթող կեանքին:

Կը ծնի այս գործովը ամուսնական միութենէն· աստղն աւելի բոցը չի փայլիր անոր ծնունդն առած–լու: Ոչինչ կը մատնէ իր աստուածային ուժը· բայց ամէն ցօղոտ համբոյր կենսախայտ ճառագայթի մը վառվռուն արեւը կը դնէ անոր հոգւոյն մէջ· ամէն գուր–գուրանք, ամէն նուիրում, ամէն վաստակ, որոնց կը խառնուին միասին կրուած տառապանքներու յիշա–տակները. այս սէրը կը սնուցանեն եւ կ'ուռճացնեն:

կեանքի տխրութիւններն ու հանոյքները. դառն ու քաղցր ծաղիկներու նման կը լեցուին սիրողներու սըր–տին մէջ եւ սէրը, աւանդական վհուկներու կենսատու հիւթին պէս կ'եռայ ու կ'եփի, կ'եփի ու կ'եռայ մինչեւ որ իր զօրութիւնը գտէ եւ խստացնէ: Եւ ահա՛ զայն ճա–շակելով մարդն ու կինը հսկաներ կը դառնան, Հերգիւ–ղի ուժով: Այն ատեն անոնց գործովին ամբարուած եւ խտացուած զօրութեան դէմ ի՞նչ կը դիմանայ: Մահն իր սուսկումը կը կորսնցնէ և սիրտը բոլոր դիւցազնութիւն–ները. բոլոր գոհաբերութիւնները կ'ապրի: Սակայն ա–նիկա ինքն իր մէջ ամփոփուած է, իր ցաւը չի պոռար, իր ուժը չի փողահարեր· իր հերոսութիւնը ներքին է· դուրս կը խոյանայ սրտէն երբ սէրը զայն կը կանչէ ա–մէն նակատագրական պահու, խորունկ սէր մըն է ասի–կա և մարդոց աչքերէն կը ծածկուի, կ'իջնէ հոգւոյն ալ–քերը, կը մարէ իր ճրագը եւ հոն կը հսկէ, արթուն ա–չալուրջ, երեւոյթովը գաւնունկի մը՝ որ երբ սիրածին կ'սպառնան՝ վագրի բզկտող մագիլներ կը ցուցնէ: Այս գործովը որ երկու սրտերը միացնող սրբազան լու–ծին տակ կը ծնի ու կը զօրանայ, մարդկային կեան–քին հզօրագոյն դիւցազներգութիւնն է, որմէ աստուած–ներն ալ կը դիւրուին, եւ հին Աբրահամդին նման իրենց Ողիմպոսէն կ'իջնան սեղան նստելու համար Ֆիլէմօնի եւ Պօսիսի հետ:

* * *.

Հոգեկան սէրը կատարելութեան ջանք մըն է մա–նաւանդ ամէնէն անկեղծ մթնոլորտին մէջ: Ընտանի–քին մտերմիկ ու տաքուկ ծոցին մէջ հասունցած սէրը, լիովին ազատ է ճնշականութիւններէ, պերճեցում–ներէ, ցոյցերէ, կեղծիքէ եւ սուտէ:

«Ընկերական կեանքի մէջ, կ'ըսէ Էմրսըն, ամէն մարդ քմայք մ'ունի», կարելի չէ ազատօրէն արտա–յայտուիլ առանց զգացում մը վիրաւորելու: Ամէնէն ազատ սրտերն ալ փափուկ տեղ մ'ունին որուն հնար չէ

դպչիլ, առանց ցաւցնելու: Այսպէս չէ ընտանիքին մէջ ուր սէրը ճշմարտութեան բնական վիճակն ունի եւ վերջ է պայմանադրականութենէ: Ազատութիւնն ու ճշմարտութիւնը, այլուր, ա՛յնպէս կաշկանդուած են, որ բարեկամութիւնն իսկ անհնարին իտէալ մը կը թուի: Սիրոյ ապաստանարանը, անբռնաբարելի, ընտանիքը կը մնայ, հակառակ այն բոլոր յոռի ազդեցութեանց որ կ'սպառնան զայն ալ խաթարել:

Անիկա, սրբութիւն սրբոցն է ուր կը մտնենք մեծ հոգիով եւ պայծառ դէմքով: Սէրը՝ իր ներքին արժէքին դիւթանքովը հոն կը տիրէ· անիկա սեթեւեթում չունի· հոգիները հոն մերկ են իրենց ճիւնասպիտակ ճշմարտութեանը մէջ, եւ սիրողները, ծնողները եւ զաւակները, աստուածային օրէնքով մը միացած՝ չեն իսկ մտածեր կեղծել, ծածկել իրենց թերութիւնները, հմայել ադուռր վարուելակերպով, երեւնալ արուեստակեալ: Սրտերը հոն կը յայտնուին ինչպէս որ են իրապէս եւ սէրն ա՛յնքան զօրութիւն կ'ստանայ սիրողներու գեղեցիկ յատկութիւններէն եւ փոխադարձ ճոխութենէն, որքան անոնց տկարութիւններէն եւ թերութիւններէն: Ոչ մէկ տեղ, մարդ այնքան բնականօրէն կ'ապրի եւ կ'արտայայտէ ինքզինքը, որքան կեանքի այս սրբութիւն սրբոցին մէջ· ոչ մէկ տեղ մարդ այնքան մարդկային կ'երեւայ՝ հետեւաբար սիրելի, որքան իր կազմած ընտանիքին գոգը, ուր անդուլ գործունէութիւնը որ ինքնագոհութեան եւ լիակատար ճոխութեան յաւէտ վերաճորոգուող ոգիի մը մէջ տեղի կ'ունենայ եւ մարդկային արժէքը կ'ապացուցանէ, սիրողները կ'առաջնորդէ միշտ լաւագոյն վիճակներու, գանոնք յար պահելով կատարելութեան ճամբուն մէջ: Հպարտութիւնը անհնար է հոս, իր արժէքին գիտակցութենէն բխած կարեւորութիւն մը, որով մարդիկ այլուր կ'ուզեն փայլիլ, յիմարական եւ սին բան մը կ'երեւի գիրար սիրողներու աչքին, որ

սուր է եւ կը թափանցէ, որ տկարութիւնը կը տեսնէ եւ ցուցամոլութեան ու մեծութեան կը ժպտի, ներողամիտ քայլ զգաստացնող ժպիտով մը եւ կ'ըսէ·— Մինչ կը մտնես այս տաճարը, գլուխդ բա՛ց, — հոս խոնարհութիւնը կը հաղորդուի բացարձակ անկեղծութեան հետ եւ սիրտն ինքզինքը ցոյց կուտայ իր հարազատութեան մէջ մերկ:

Ահա՛ այս ճշմարիտ, անկեղծ ու բոլորանուէր սէրն է զոր պէտք է տանիլ ընկերութեան եւ մարդկութեան, իր գրաւիչ մերկութեամբը, եւ հոն դարձնել անդուլ գործունէութեան մղիչ ուժը: Բարեկամութիւն, ընկերասիրութիւն, հայրենասիրութիւն, մարդասիրութիւն, չեմոյ այն անհուն սէրը որ համակ տիեզերքը կրնայ սրտին մէջ գետեղել, մարդկային կեանքի մէջ կ'իրագործուին երբ մարդիկ ընկերութեան եւ մարդկութեան հանդէպ կը վարուին այնպէս ինչպէս իրենց կնոջ եւ զաւակներուն հետ, երբ գործովը սրբազան ծառայութեան եւ բարի գործերու մէջ կը զօրանայ եւ կ'ամրապնդուի, կը խարխուլ սրտերու մէջ այնպէս որ՝ մահն իսկ զայն չի պաղեցներ· երբ՝ մարդկութեան օգտին համար ստանձնուած պարտաւորութիւններէն, կրուած փիշտերէն, զգացուած գոհունակութենէն բղխող գուրգուրանքը խաղցր մեղրովը կը լեցնէ սրտերու բջիջները, սէրին կենսատու սնունդը չամբելով բոլոր ապրողներուն:

Հնա՞ր է ասիկա· կարելի՞ է ընկերը սիրել· կարելի՞ է մարդկութիւնը սիրել ինչպէս կը սիրենք մեր կիներն ու զաւակները· սիրել՝ առատօրէն, տալով առանց հաշուելու, առանց վարձատրութիւն ակնկալելու, տալով մեր սրտին անսպառ ճոխութենէն· սիրել՝ եթէ միչեւ անգամ սիրոյ գործերէն բխի տառապանք՝ առանց հանոյքի· սիրել՝ որպէս զի մարդկութիւնը վերջապէս զգայ այս անհուն սէրը, ընդունի այս անսահման եղբայրսիրութեան աստուածային ընծան, եւ այս կեր-

պով աստուածանալ, արդեօք մի՛շտ երա՞զ պիտի մընայ, պիտի թուի խէա՞լ մը. կատարելութիւն մը ա՛յնքան բարձր, որուն երբեմ չպիտի հասնիմ: Ի՛նչ հոգ· որքան ատեն որ գայն անհուսօրէն բարձր կը տեսնեմ, կը գտնեմ անհասանելի, մեր սրտերն անոր պիտի յարին, մեր երեւակայութիւնը անոր գեղեցկութեան պիտի տայ երկնային շքեղութիւն եւ վսեմութիւն, եւ թերեւս օր մը, մի՛շտ գայն պաշտելով, մեր մէջ պիտի զգանք տիեզերական գիտակցութեան զարթնումը, զոր հիները կը կոչէին Յարութիւն, որ անգամ մըն ալ դըրախտը իրականութիւն պիտի դարձնէ երկրի վրայ:

ԾԱՌԱՅԵԼ

«Մարդիկ մեծ ըլլալ կը նկրտին, զօրութիւն, հարստութիւն, համբաւ կ'ուզեն ունենալ: Անոնք կը խորհին թէ մեծ ըլլալու համար բնութեան մէկ կողմը՝ հաղցրը պէտք է ունենան առանց միւս կողմին՝ որ դառնն է: Սակայն, անխուսափելի երկուութիւն մը կը բաժնէ բնութիւնը, այնպէս որ, ամէն բան կէս մըն է եւ կ'ենթադրէ ուրիշ բան մը զայն ամբողջացնելու համար, ինչպէս՝ ոգին եւ նիւթը»:

Խէալին պայքարը նիւթապաշտութեան դէմ, յաւէրժական պայքար մ'եղած է: Եւ բազմաթիւ են գաղափարապաշտները որոնք կը հալածեն նիւթապաշտութիւնը, հռչակելով հոգեկանին գեղեցկութիւնը նիւթականին վրայ: Էմբրսըն որ վերի չակերտուած տողերը գրած է, մէկն է այն խէալիստներէն որոնք միշտ հաւտացած են թէ այս աշխարհի վրայ ուժ, հարստութիւն, համբաւ եւ մեծութիւն փնտռողներն ենթակայ են բնական օրէնքի մը որ ըմբոշխնուած հաղցրին կը խառնէ կեանքի դառնութիւնը և այսպէս տեսակ մը հաւասարակշռութիւն կը պահէ՝ անխուսափելի արդարութեան մը հակակշռին ենթարկելով բոլորը:

Ինչ որ ալ ըլլայ՝ խէալիստներու համար, հոգեկանին արժէքը, անոնք որ նիւթապաշտօրէն կը միտին մեծ ըլլալ, հաւաքել ուժ եւ հարստութիւն, շատ չեն մտահոգուիր անխուսափելի արդարութեան մը ենթադրական պատիժներով: Ոչ ալ անիրաւօրէն հռչակ, զօրու-

թիւն եւ հարստութիւն հաւաքողները պատժուած կը տեսնենք կեանքի մէջ: Ընդհակառակը, մեծութիւն եւ հարստութիւն, համբաւ եւ զօրութիւն հաւաքել ա՛յնքան բնական եւ բաղձալի դարձած է որ, մարդոց լաւագոյնները իսկ, հոգեկանը գերադասելով հանդերձ, գործնական կեանքի մէջ չեն խորշիր նիւթապաշտներու, մեծերու եւ հարստացածներու յաջողութեան գաղտնիքը փնտռել եւ անոնց մեթոտները իւրացնել: Եթէ այսպէս չըլլար, սէրը պիտի տիրէր գերիշխան, եղբայրսիրութիւն ու մարդասիրութիւն անհնարին կատարելութիւններ ըլլալէ պիտի դադրէին եւ ամէնքը պիտի ճաշակէին տիեզերական սիրոյ սրբազան սեղանէն:

Փորձառութիւնը կը ցուցնէ սակայն, որ մարդիկ իրենց հողեղէն տկարութիւնը կը ճանչնան, եւ մարդկութիւնն ու տիեզերքն իր մէջ պարփակող բոլորանուէր սիրոյ մը կատարելութեան հասնելու իրենէ զիրենէ անկարող զգալով, արդարութեան եւ ծառայութեան կը դիմեն իբրեւ կատարելութեան առաջնորդող երկու գործնական միջոցներու եւ արդարն ու բարին կը փնտռեն գեղեցկին եւ ճշմարտին հետ:

Ծառայել, նուիրուիլ, բարիք գործել եւ արդարութիւն ընել աստիճաններն են կատարելութեան այն երկնաբարձ ճանդուխին որու վրայէն վաղեմի նահապետն հրեշտակներուն երկինք վերելքը տեսաւ:

Եթէ անհնար կը թուի ընկերը սիրել ինչպէս իր անձը եւ մարդկութեան նուիրուիլը մի՛միայն հերոսներու գործ է, անկարելի չէ բնաւ որ ամէն մարդ իւրովսանն ծառայէ իր ընկերոջ, իր ազգին եւ մարդկութեան: Այս տեսակ ծառայութեան մը բաղձանքն ամէն ոք կրնէ իր մէջ, անոր գիտակցի կամ ոչ:

* * *

Անժխտելի իրողութիւն մ'է թէ եսասիրութիւն եւ այլասիրութիւն, անձին սէրը եւ ընկերին սէրը, աւելի

կը բաղխին իրարու՝ հան կը հաշտուին: Անձին սէրը միշտ տիրական է եւ կը գիտուի այն իրաւունքները որ իրեն կուտայ մեր ջատագոված ինքնագլխաւորութեան եւ ինքնապահպանումի ազատութիւնը: Որովհետեւ կ'ըսենք՝ թէ ամէն էակ պէտք է որ արտայայտուի ազատօրէն, անկեղծօրէն, իր մտածման եւ զգացումին համաձայնութեան մէջ, մարդիկ մեր առջեւ կը ցցուին եւ կը պաշտպանեն կեանքն ըմբռնելու եւ ըստ ճահաւոյս ապրելու իրաւունքը: Այսպէս կ'ընէ մանաւանդ երիտասարդութիւնը որ իր կիրքերուն եւ սէրերուն բռնութեան մէջ կը բաղձայ անսանձ մնալ եւ կը զայրանայ բարոյականին դէմ որ իր ազատ ու անկեղծ արտայայտութիւնը կ'ուզէ կաշկանդել:

Ի՞նչ պէտք է ընել: Հա՞րկ է սանձել մտածման, զգացումի եւ ինքնագլխաւորութեան ազատութիւնը երբ մարդ կը նախընտրէ, Միլտոնի նշանաւոր խօսքին հետեւելով՝ իր բնազդներովը, կիրքերովը, իր կամքի ազատութիւնը պաշտպանելով ազատ ապրիլ դժոխքին՝ հան ստրուկ արքայութեան մէջ: Վստահաբար, աւելի նախընտրելի է արտայայտութեան եւ ինքնագլխաւորութեան ազատութիւնը, հան կաշկանդումն այդ ազատութեան· աւելի նախընտրելի է որ, ըստ էմբսընի, բնական օրէնք մը մարդոց ճաշակած հաղցրին խառնէ իր դառնութիւնը եւ զանոնք զգաստացնէ: Եւ կամ, ինչպէս վսեմօրէն կ'ըսէ Սուրբ Օգոստինոս, Աւելի լաւ է որ Աստուած՝ իր գաղտնի յոյսեան մէջ, անպարտասելի նախախնամութեամբ, որոշ պատժական կուրութիւններ տայ անոնց՝ որոնք անսանձ կիրքեր ունին:

Ինքնագլխաւորութեան ազատութիւնը, ապրելու, ըմբռնելու, ուժ, հարստութիւն, համբաւ հաւաքելու ազատութիւնը էական է եւ պէտք չէ որ կապուի, կաշկանդուի մարդոցմէ: Ոչ թէ որովհետեւ անսանձ կիրքերը լաւ են, ոչ թէ որովհետեւ նիւթին եւ մարմնական հանոյքներուն անզուսպ վայելքը բարի է, այլ

աւոր համար որ մարդկային օրէնքները նախ անզօր են զանոնք զսպելու եւ յանախ իրենց նպատակէն անդին կ'անցնին ու չարիք կը պատճառեն: Հարկ է միանգամ ընդ միշտ համոզուիլ որ մարդիկ բարոգներ լսելով չէ որ պիտի դադրին նիւթապաշտ, հանդուրժող եւ նասեր ըլլալէ: Դեղեցկին պէս բարիին ճաշակն ալ մշակուելու է ա՛յնպէս՝ որ մարդիկ ծառայութեան բաղձանքը բնականօրէն զգան եւ ծառայելու սէրէն հրապուրուին, ինչպէս կը հրապուրուին գեղեցիկէն: Անօգուտ է մարդուն ըսել, ինչպէս էմբսըն կ'ուզէ որ ըսենք·— Թէ անխուսափելի օրէնք մը էզ պիտի պատժէ եթէ միայն հարստութիւն եւ զօրութիւն փնտռես, եւ եթէ միայն նիւթը պաշտես, մինչ հոգին կ'անտեսես: էմբսըն եւ Ս· Օգոստինոս ուրիշ բան չեն ըներ այլ եթէ ճամանիլ այն կրօնաւորներուն որոնք միջնէ հիմա ալ այս աշխարհի նիւթապաշտներուն կ'սպառնան վերջին դատաստանի օրուան հուրովն ու չարչարանքով:

Պէտք է ընդհակառակը ըսել մարդոց·— Նիւթապաշտութիւնը բնական է, հետեւաբար ըմբռնելի կեանքը եւ վայելէ աւոր նիւթական բարիքները: Բայց հոգին աւելի կ'արժէ քան նիւթը: Ասոնց միջեւ հակառակութիւն չկայ: Կեանքը իր մարմնական բոլոր ձեւերուն տակ մտածման մը, ոգիի մը արտայայտութիւնն է, մէկը պէտք չէ բաժնել միւսէն երկուքին միջեւ կանգնելով անխոյտակելի պարիսպ մը: Մինչ կ'ապրիս եւ կը վայելես հոխութեան նիւթական բարիքները. յիշէ՛ որ կրնաս նաեւ սիրել, գթալ, բարիք գործել, պաշտել եւ աղօթել: Ոչինչ էզ կ'արգիլէ մեծ ըլլալէ, համբաւ եւ ուժ ստանալէ, կեանքէն ուրախութիւն եւ հրճուանք քաղելէ, բայց եթէ կ'ուզես ճշմարտապէս ապրիլ՝ ապրեցո՛ւր, եթէ կ'ուզես մեծապէս զօրանալ՝ զօրացո՛ւր, եթէ կը բաղձաս իրապէս հարստանալ՝ հարըստացո՛ւր, որովհետեւ ծառայութեան բաղձանքը

հու վերջը է եւ հու ամբողջ հոգիդ դէպի զոհաբերութիւն կը հոսի:

Այո, ամէնէն սմսեղուկ նիւթապաշտը, հասաէրը, բան մը կ'ուզէ տալ իր հարստութենէն, իր սրտէն, իր կարողութենէն: Ամէնէն անճնասէրն իսկ, իր սրտին խորը անորոշ կերպով կ'զգայ թէ ինչ որ ունի աւանդ տրուած է իրեն, թէ՝ իր ուժը, հարստութիւնը, խելքը պէտք է գործածել, շահագործել, հոխացնել, ըմբռնելի, բայց վերջապէս օր մը ժառանգութիւն ձգել ուրիշներուն, օր մը աւանդը վերադարձնել հասարակութեան:

Եւ այսպէս, բոլորն ալ, հարուստ, իմացական, աշխատաւոր, կը բաղձան իրենց ետեւ բան մը թողուլ որպէս վերջանկացնեն ուրիշներ ու օրհնել տան իրենց յիշատակը: Ահա՛ այս բաղձանքն է որ կը մատնէ թէ մարդկային բնութեան մէջ այնքան բնական է սիրելու, որքան ծառայելու զգացումը եւ եթէ մարդիկ աւելի եսասէր ու նիւթապաշտ կը յայտնուին քան այլասէր, պատճառը պակասն է այն ոգիին եւ ազդակներուն որոնք ծառայելու զգացումը կրնան մշակել եւ զօրացընել այնպէս՝ ինչպէս սիրոյ եւ գեղեցկին զգացումը:

* * *

Այս զգացումը կարելի չէ մշակել, սակայն, առանց կեանքը սիրելու: Նիւթը զոր կը համահրենք, եւ որուն պաշտանքը բոլորս ալ ունինք — եթէ միայն անկեղծ ըլլանք մեր ներքին զգացումն արտայայտելու, — նիւթը՝ որուն վրայ մեր միտքն հեշտանքով կը գործէ, զոր մեր զգայարանքները բերկրութեամբ կը շօշափեն, գեղեցիկ է, օգտակար է եւ բարի է· ոչ մէկ գեհենութիւն աւոր պաշտանքին մէջ, եթէ մեր հոգիները գեհենիկ չեն: Հարստութիւն, ստացուածք, տուն, հող ունենալ, կարող ըլլալ առանց ընծայած երջանկութիւնն ըմբռնելնուն, մեր հանդիսներէն քաղելու ուրախութիւն մը, մեր կենսապաշտութենէն ստանալու զուարթ

կենսունակութիւն մը ամբողջ էութեամբ, լայնօրէն, ոոխօրէն, լման ապրելու համար, կա՞յ արդեօք ապրի ճուիրական, ապրի գերագանց, ապրի բարերար բան մը, բան այս կենսապաշտութիւնը, բան այս աղուոր նիւթապաշտութիւնը, զոր մենք հայերս չենք ճանչցած իր լաւագոյն ձեւին մէջ, որովհետեւ չենք ապրած: Հաբբստութիւնը ողողած է մեր մէջ ունեւորները եւ ասոնք կոչած ենք նիւթապաշտ, բայց բանի՞ն ասոնցմէ վայելած է այդ հարստութիւնը ինչպէս ուրիշ ազգերու մարդիկ կը վայելեն: Ասոնք կ'ապրին եւ կ'ապրեցնեն· մեր մէջ ունեւորները աղբատներէն աւելի գէշ կ'ապրին:

Նիւթը սիրել ասով ոոխութիւն ստեղծելու, ասով՝ կեանքն աղուոր բաներով պճնելու համար, մարդոց մէջ ապրելու հաճոյքը խորունկցնող զգացում մըն է, զոր մեր մոռայլ բնութիւնը չէ ճանչցած: Այնքան արցունքով շաղուած է մեր ազգային նկարագիրը, որ, խառնուածքով մոռայլ, կեանքի բոլոր գեղեցկութիւններուն, բոլոր բերկրանքներուն անմասն կ'ապրինք, կարծես հաճոյք զգալով մեր հոգերէն եւ սիրով մտածելով սեւ ճակատագրի մը դառնութիւններուն: Հազիւ հասունցած, տխրութիւնը գերբ որդ կը սողոսկի մեր մէջ ու կ'սկսի կրծել եւ փտութիւն ձգել· մեր կորովին եւ ուժին տոկունութեան մէջ իսկ կ'զգանք կեանքի պարտասանքը որ երիտասարդ ուսերը կը կքէ, կը ջլատէ եւ կը ծերացնէ: Եւ դեռ կը խորհինք թէ կ'ապրինք, կը հաւտանք՝ թէ այսպէս ապրիլը լաւ է, եւ յիմար բռմանք-իզմով մը գրաւուած կը համահրենք ուժը, հարստութիւնը, մեծութիւնը, համբաւը, ամէն ինչ որ կեանքը մեզի կուտայ որպէս զի աւելի առատ եւ աւելի կենսախայտ ապրինք:

Երբ կը ճայինք օտար կեանքին վրայ, ի՛նչ հրաշալի կը թուի անիկա, ի՛նչ-ինչ լուսաւոր օտարներու դէմքերը մեր մութ դէմքին հով, ինչ-ինչ թեթեւ ու զուարթ

անոնց սրտերը մեր տխուր եւ ծանր սրտերուն դէմ: Մեծութիւնը անոնցն է, հարստութիւն, զօրութիւն, կենսունակութիւն, անոնց յաւերժական երիտասարդութիւն տանող աղբիւրներ են: Կ'ապրին, բայց նաեւ կ'ապրեցնեն: Որովհետեւ կը սիրեն կեանքն, ա ն ո ն ք կը զարգացնեն գրականութիւնը, կը հիմնեն փառաւոր մատենադարաններ· կը կանգնեն շքեղ թատրոններ, կը բաջալերեն արուեստները եւ իրենց հարստութեամբ կ'արտադրեն գեղեցկութիւն եւ բերկրանք: Կ'ապրին իրենց առոյգ եւ հսկայ հասակին աղուոր շուքը ձգելով երկար տարիներու վրայ, հաստաբուն եւ կանաչազարդ կաղնիներու նման:

Նիւթականը պէտք է սիրել՝ մեր վրայէն թօթափելով այն ճգնաւորական հոգեպաշտութիւնը որ կենսատու հաճոյքներէն խրտչելով տխրութենէն կ'ախորժի: Հարստութիւնը եւ զօրութիւնը երբեք արգելքներ չեն որ մարդ այս աշխարհը վերածէ երկինքի մը, որովհետեւ մինչ անոնք կը սատարեն մեր երջանկութեան, մինչ անոնք մեզի կը հայթայթեն ուրախութիւն, հաճոյքներ եւ կենսաբաշխ բերկրանք, մեր հոգիները ապատորէն եւ աւելի մեծ եռանդով կրնան սիրել եւ պաշտել:

Անխելք գաղափարապաշտութիւն մ'է ուրեմն անոնցը որ իրենց անկարողութեան մէջ իմացական իտէալներէն կը կառուցանեն փղոսկրեայ աշտարակներ եւ անոնց մէջ կղզիացած բարձրէն կը նային այս աշխարհի բախտաւորներուն վրայ, անգոսնելով լաւ ապրողները: Իտէալիստ կամ ոչ, մարդոց բոլորն ալ կ'ուզեն մեծ ըլլալ, բոլորն ալ կը բաղձան ունենալ ուժ, հարստութիւն եւ համբաւ, ուստի, ինչո՞ւ նիւթապաշտութիւնն անգոսնելու այս կեղծիքը եւ այս մաքրակրօնութիւնը: Ցայտնենք՝ թէ կը փափաքինք մեծ ըլլալ եւ մեր ոոխութեան շնորհիւ ապրիլ լեցուն կեանք մը, բայց աշխատելով որ ամբարուած ուժն ու հարբս-

տութիւնը ծառայեն բոլորին երջանկութեան: Հաթուստն այլեւս չ'բաւականանայ իր սեղանին վիշրաճիներէն տալով, այլ տայ ապրեցնելու համար, տայ՝ ինչ որ շահագործելով բազմապատկած է՝ հանրութեան, ազգին, ոչ թէ իր մահէն վերջ անուն մը ձգելու, ադուռը յիշատակ մը յաւերժացնելու, այլ իր ապրած պահուն ծառայելու համար, զգալով որ երբ այսպէս կը սիրէ ու կը զոհէ, իր մէջ հոգին ու մարմինը կը գըտնեն այն լման միութիւնն ու կատարելութիւնը զոր մարդիկ յիմարաբար կը փնտռեն երբ իրենց բնութեան մէջ հոգեկանը կը լքեն իսկ նիւթականը կը փայփայեն:

* * *

Կը ծառայէ միայն ան որ կը նուիրէ իր դրամը, իր հոգածութիւնը եւ իր կարողութիւնները: Ծառայութեան սէրը սրտէն պէտք է հոսի բնական յորդումով, առանց ճիգի, ինչպէս ջուրը ակէն: Ծառայել՝ նուիրուիլ է յօժարակամ, եւ զոհողութեան սէրը կը բխի կատարելութեան բաղձանքէն: Եթէ կայ ոեւէ անձնասիրութիւն այլասիրութեան մէջ, կը ծնի այն անձնական զգայնութենէն զոր թշուառութիւնն ու տառապանքին վիշտը մեր մէջ կը զրգռեն եւ մենք կ'զգածուինք զրկուածներու ցաւը մեր մսին ու ոսկորին վրայ զգալով: Եթէ ընկերս թշուառ է, կ'երեւակայեմ թէ կրնամ ես ալ թշուառ ըլլալ· ինչո՞ւ ուրեմն չ'արգիլեմ անոր տառապանքը որուն կոտտումն զգալ կուտայ զըթացող հոգին: Գութն ու համակրութիւնը կը ծնին մեր սրտերուն մէջ որովհետեւ բոլորս ալ տառապողներ ենք եւ չկայ մարդ մը որ փիզիքական կամ բարոյական ահարկու թշուառութենէն իր շրթանց վրայ պահած չ'ըլլայ դառն ճաշակ մը: Անոնք որ տառապած են աւելի առատօրէն, աւելի անկեղծօրէն կը ծառայեն չարիքը մեղմելու համար, անոնք որ խէալի մը կամ դատի մը համար կը պայքարին, աւելի խանդով կը ծառայեն, աւելի սիրով կը զոհաբերեն եւ ծառա-

յութիւնը, ասոնց համար հոգեկան հրճուանքի այնքան վճիտ ու կենսատու աղբիւր մը կը դառնայ, որքան սէրը, եւ անոր պէս կ'առաջնորդէ կատարելութեան: Այս նուիրումը, այս բարեգործութիւնը մեծագոյն հարստութիւնն է զոր մարդ կրնայ կտակել իր ազգին կամ համայնքին, յիշատակը վառ պահելու եւ անունն օրհնել տալու համար: Ոչինչ կը մնայ մեր ետեւ բացի բարիքէն զոր կը գործենք: Հարստութիւնը կը փնաանայ· իմացականութիւնը, որքան ալ արտադրէ հանճարեղ գործեր, հոլովուող ժամանակին հետ իր ազդեցութիւնն ու արժէքը կը կորսնցնէ· համբաւը ժայռի վրայ ալ հիմնուած ըլլայ, ամուլ արժէք մըն է· ուժն իր կարեւորութիւնը կ'ստանայ միմիայն զայն նկատգրին մէջ կրող անհատականութենէն որուն հետ կը կորսուի· միակ անկորնչելին բարիքն է զոր մարդ կը գործէ, ծառայութիւնն է որով մարդ կը բեղմնաւորէ կեանքը· սերմին նման զոր կը ցանենք պարարտ եւ բարեբեր հողին մէջ, բարի գործն արդիւնք կուտայ եւ հանդարտ լճի մը ծոցը նետուած խիճի կտորին պէս կ'ստեղծէ ծփուն շրջանակ մը որ հետզհետէ ուրիշներ կազմելով կը տարածուի լայնալիճ:

Ինչպէս դաշտի ծաղիկները, մարդկային կեանքերը, իմացականութիւններն ու սրտերն ալ միայն կը բեղմնաւորեն սրտէ սիրտ փոխադրելով բարիքի ազդեցութիւնը· ոչինչ այնքան փոխանցիկ է ինչքան բարի գործի մը առած յուզումը զոր շատ դիւրութեամբ կարելի է ուղղել, ինչպէս գետի մը անուշ ջուրը, սըրտերու խոպան դաշտերն ոռոգող ջրանցքներու մէջ: Եթէ նիւթապաշտները կը մոռնան այս յուզման գոյութիւնը, պատճառը փնտռելու է այլասիրութիւնը մշակելու մարդկային անկարողութեան եւ ոչ թէ սրտերու չորութեան մէջ: Հաղաքակրթութեան յառաջացման հետ, մարդիկ կորսնցուցած են իրենց ներքին անկեղծութիւնը, իրենց խոհալներն ու զգացումները եւ

լիովին լման սրտի մշակոյթը: Պատճառը խստապահանջ կեանքի մը հետզհետէ անհրաժեշտ դարձող պէտքերն են զրոս հայթայթելու համար ամէն մարդ հարկադրուած է իտէալական բարոյականի մը բարձր ըսկզբունքներն անտեսել եւ խտիր չի դնել նիւթական յաջողութեան համար գործածուած միջոցներուն միջեւ:

Այնպիսի տնտեսական կացութիւն մ'ստեղծուած է որ ընկերութիւնը կը պահանջէ ամէն անհատէ կա՛մ յաջողիլ, կամ կորսուիլ: Վա՛յ անոր որ մեղմ խառնուածքի մը եւ զգրովի սիրտ մ'ունի· վա՛յ անոր որ օժտուած վառ երեւակայութեամբ եւ զգայուն հոգիով՝ կը բաղձայ տեսլական կեանքի եւ իտէալական գործունէութեան, կը սիրէ իմացական կեանքի զբաղումները եւ չի կրնար պայքարիլ միջավայրին նիւթական ազդեցութեանց դէմ: Եթէ իյնայ, ինչպէս միշտ կը պատահի, ի՞նչ պիտի ակնկալէ ընկերութենէն, կա՛մ անտարբերութիւն, կա՛մ ծամահրանք եւ կամ բարեգործութեան մը նպաստները որոնք աւելի կը նուաստացնեն, աւելի կը վարկաբեկեն:

Ինչ որ կեանքը, — մարմին եւ հոգի միասին, — կ'ապահովէ, քշուառութիւնն է, զրկանքն է, ապրելու համար անհրաժեշտ եղող բաներուն պակասն է եւ ոչ թէ նիւթին պաշտանքը:

Ահաւոր չափազանցութիւնը հոգիին, բարոյականը, մարդուն բոլոր ազնիւ զգացումները կը մեռցնէ, զայն կը դարձնէ սովաման անասուն մը զոր սարսափը եւ անապահովութիւնը կը հետապնդեն· քշուառութեան ահը կը գալարի սրտին խորը եւ անյուսութեան անդունդ մը կը բացուի մթագնած աչքերուն առջեւ: Մըղձաւանջը զրկանքն է՝ ընկերութեան մը մէջ, ուր մարդիկ ուժն ու հարստութիւնը կը գործածեն տկարները շահագործելու եւ ուր, ոչ ոք կը մտածէ տնտեսական արդարութիւն հաստատել, ամէն մարդու հայթայթե-

լու համար աշխատութիւն, որպէս զի բոլորն ալ վայելեն, առանց կամ նուազ չափով, կեանքին բարիքները եւ ուրախութիւնը:

Կը հաստատենք որ տնտեսական արդարութիւնը գոյութիւն չունի· զրկուածները շատ են, անգործներն ու քշուառները լէգէոններ կը կազմեն եւ ընկերութեան մէջ անոնք որ ուժ ու հարստութիւն ունին, տակաւին չեն կրցած ըմբռնել թէ «անխուսափելի երկուութիւն մը կը բաժնէ բնութիւնը», թէ՝ հոգեկանը պէտք չէ անջատել նիւթականէն, թէ անհնար է մէկ կողմէն անսահման ճոխութիւն, միւս կողմէն արտաքնոցային քշուառութիւն, անգործութիւն եւ զրկանք: Որբանոցները, հիւանդանոցները, աղքատանոցները, մատենադարանները, թատրոնները, արուեստի եւ լուսաւորութեան համար ծախսուած գումարները չեն, որքան ալ առատօրէն նուիրուին, որ պիտի զօրեն ընկերութեան մէջ հաստատելու հաւասարակշռութիւն մը հարստութեան եւ քշուառութեան միջեւ: Միակ եւ մեծագոյն բարեգործութիւնը, միակ եւ տեւական ծառայութիւնը տնտեսական արդարութեան հաստատութիւնն է, անգործութեան ջնջումը որպէս զի վերջանայ այս մարդկային ահաւոր ողբերգութիւնը որ զրկուածներուն եւ տկարներուն կեանքը մղձաւանջի վերածած է:

Ծառայութիւնն իսկ որ բարեգործութեան ձեւին տակ կը մատուցուի, վնասակար ծառայութիւն մըն է· գթութիւնը, այս պայմաններուն տակ սիրտը չի զօրացըներ, հետեւաբար, ընկերութիւնը որ տնտեսական արդարութեան չգոյութենէն բարեգործութեան ազդակներն ստեղծած է, ո՛չ կրնայ պարծենալ չարիքը հիմնապէս դարմանելու մասին, ոչ ալ կրնայ իրագործել նկարագրի այն լրութիւնը որուն կ'ակնարկէ էմըրսըն երբ կ'ըսէ թէ մարդիկ լման կեանք մը չեն ապրիր երբ իրենց բնութեան մէջ նիւթին զգացումը կը զօրացընեն, մինչ հոգեկանը կը մեռցնեն:

Իրական ծառայութիւնը, իրական բարեգործութիւնը այն չէ որ ողորմութիւն կուտայ, երբեմն անկեղծօրէն գթալով, երբեմն անորակելի նկատումներէ մղուած, այլ այն՝ որ ազգակիցը կ'ստիպէ աշխատիլ բաղձացողին տալու գործ, զայն ոտքի կանգնելու եւ ընելու ինչ որ հարկ է՝ որպէս զի անգործութենէ ծնած թշուառութիւնը վերջանայ: Ձկայ ասկէ աւելի մեծ ծառայութիւն եւ սրտերը մշակուելու են այս ծառայութեան գգացումովը: Հարուստն իր դրամը, իմացականն իր տաղանդը, բոլորն իրենց աշխատութիւնն ու զոհողութիւնները կեդրոնացնելու են այս արդարութեան հիմնական հաստատութեան եւ ընդարձակ տիրապետութեան վրայ: Նիւթապաշտութիւնը չարիք դարձած է այսօր, որովհետեւ մարդիկ մոռցած են թէ արդարութիւնը, մանաւանդ տնտեսական արդարութիւնը պէտք է որ մարդոց մէջ հաստատէ փիզիքական եւ հոգեկան կեանքի հաւասարակշռուած վիճակ մը, անոնց մէջ ստեղծելու համար մարմնի եւ հոգիի ներդաշնակ միութիւն մը, լման կատարելութիւն մը որ անհնար պիտի ըլլայ, որքան ատեն որ տնտեսական անարդարութիւնը կը տիրէ: Մարդկային հսկայ զանգուածները կը տառապին այս անարդարութենէն եւ իրենց լայնածաւալ տառապանքին դէմ, անհատական ծառայութիւններն ու բարեգործութիւնները չեն կրնար չարիքը կասեցնել որովհետեւ անզօր են զայն արտադրող պատճառները վերցնելու:

Այս տեսակ մարդկային դատերու համար մղուած պայքարն է լաւագոյն ծառայութիւնը, ազնուագոյն ընթրումը, որ կեանքը ատելի դարձնելու, հարստութիւնը շահագործման եւ բռնութեան ազդակ նկատելու տեղ, զանոնք սիրելի եւ բաղձալի պիտի ընծայէ մարդկութեան:

* * *

Անոնք որ կը պայքարին եւ կը նուիրեն իրենց բոլոր կարողութիւնները, ժամանակ ու խելք կը յատկացընեն մարդկային մեծ հարցերու լուծման, անոնք՝ անկեղծօրէն կը սիրեն իրենց պաշտպանած դատը, կը խանդավառուին անով եւ վերջապէս յաղթանակը կը տանին: Ասոնց բարեգործութիւնը պտղաբեր, ասոնց սէրը գթառատ, ասոնց գոհաբերութիւնը խնկուած կ'ըլլայ· մարդկութեան իրական բարերարներն են ասոնք եւ իրենց գործը, պանծացնելով իրենց անթառամ յիշատակը, յաւիտենականութեան համար կ'ապրի: Եթէ մարդկային երջանկութեան եւ ընկերական հաստատութեան դատը պիտի յաղթանակէ, այս յաղթութիւնը տանողները պիտի ըլլան անոնք որ մեծ դատերու խանդավառութիւնն ունենալով ասոնց ծնունդ տուող բարձր նպատակներուն պիտի յառին յամառութեամբ եւ յարատեւութեամբ, անկեղծօրէն եւ բոլորանուէր անշահախնդրութեամբ: Երբ մարդիկ միայն իրենց դրամը կուտան, առանց իրենց հոգին դնելու նպատակին մէջ, բարեգործ չեն, ոչ հաւատքը եւ ոչ ալ սէրն ունին իրենց կատարած գործին: Իրական գոհողները, իրենց համայնքին, ազգին եւ մարդկութեան կամ իրենց ճանաչներուն գերագոյն բարիքը կամեցողները՝ խաչակիրներու ոգին պէտք է դնեն իրենց կատարած գործին մէջ եւ նուիրեն ուրախութեամբ, հեշտանքով, լման անձնուրացութեամբ, ոչ թէ առերեսս ընկերասէր, հայրենասէր եւ մարդասէր երեւնալով:

Ըլլայ ֆաղաքական ազատութեան թէ տնտեսական արդարութեան եւ անոր վրայ հիմնուած մարդկային երջանկութեան համար, պայքարը, զինուորութիւնը, անյողդողդ ջանքը եւ հաւատարիմ ծառայութիւնը էական են: Եթէ կրնաս եղբայրասիրութեան համար նուիրուիլ, եթէ ֆու մէջդ կ'զգաս տառապելու եւ զոհուելու զօրութիւնը, եթէ ունիս կամքը յաղթելու եւ օգտակար հանդիսանալու դատիդ, այն ատեն, գնա՛ ծա-

խէ ինչ որ ունիս եւ հետեւէ Աստուծոյ որդւոյն: Բայց եթէ չունիս հաւատք, սէր կամ նախանձախնդրութիւն գործելու, յաջողելու եւ նպատակիդ օգտակար ըլլալու համար, պահէ՛ հու ստացուածդ ալ, դրամդ ալ: Անոնք բարիք չեն կրնար յառաջացնել առանձինն: Ծառայութիւնը սէր է եւ սէրը գին չունի· բարեգործութիւնը գութ է եւ գթութիւնը դրամով չի գնուիր: Զգացումը պէտք է որ բարձր նպատակով յուզուած սրտէն ծորդող մեղրն ըլլայ· պէտք է ըլլայ բալասանը որ կը բուժէ· պէտք է ըլլայ երգը որ կը թովէ, ըլլայ խունկը որ կը բարձրանայ մեծ նպատակէն խանդավառուած սրտին բուրվառէն:

Ծառայութիւնը նմանապէս բարձրագոյն, աստուածային արդարութիւն մը փնտռել է երկրի վրայ: Նուիրման լաւագոյն կերպը հետեւիլ է այն հրաշալի պատուէրին որ կ'ըսէ· «Զամենայն զոր միանգամ կամիցիք թէ արասցեն ձեզ մարդիք, այնպէս եւ դուք արարէք նոցա, զի այս իսկ են օրէնքն եւ մարգարէք»:

Բարիքը գոր կ'ակնկալենք, պէտք է նախ առատօրէն տալ, որովհետեւ մեր ունեցածէն տալը չունեցողին արդարութիւն ընել է: Ինչ որ ունինք՝ մեզի տրուած է, ոչ թէ որովհետեւ կրցած ենք զայն շահիլ եւ անոր արժանի ըլլալ, այլ որովհետեւ բնութիւնը բարի է եւ առատասիրտ, ու կուտայ իր սրտին նոխութենէն, առանց հաշուելու: Նոյնպէս եւ մենք պէտք է որ տանք մեր հոգիներու լեցուն շտեմարանէն, եւ տալով գործադրենք արդարութիւն մը, որ արգիլելով ատելութիւնը, անիրաւութիւնը, նախանձը, ընչաքաղցութիւնն ու թշնամութիւնը, մեր սեղանիներուն շուրջ կը հաւաքէ մարդկութիւնը: Այս արդարութեան սէրը կ'ըսէ իւրաքանչիւրին· «Երբ անձդ փառաւորելով կ'ըսես·— ա՛րդ, անձն իմ, կե՛ր, արբ եւ ուրախ լեր, — ջանա՛ հացդ բաժնել, եւ պիտի տեսնես որ աստուածային հրաշքով մը բազմացած՝ անիկա պիտի կերակրէ եւ ու-

թախացնէ բազմութիւնները: Կը բաղձաս երջանկութեան՝ երջանկացուր եւ հու տակառներուդ ջուրը գինիի պիտի փոխուի: Այսպէս ապրէ եւ ապրեցուր, ըմպէ կեանքի հեշտանքէն եւ մարդասիրութիւն հոսեցուր· լուա՛ մարդոց ոտքերը որպէս զի անոնք ալ արդար իւղով օծեն հու ոտքերդ, երկրի վրայ խալեղու համար հսկաներու պէս· զօրացիր, մարմնով եւ հոգւով եւ զօրացուր բոլորն ալ մինչեւ որ երկիրը գրաւուի աստուածներու նմանող մարդոց սերունդով մը, որ կարենայ մարտնչիլ հրեշտակներու հետ եւ յաղթել անոնց: Հրնուէ՛ եւ թող ապրելու բերկրանքը շատրուանի մը պէս սրտէդ վեր ցետուելով գերբ լոյսի շող մը, բիւր ճառագայթներով վրադ փշրուի եւ հոգիդ ողողէ, որպէս զի հու ճոխութենդ մէջ կեանքէն չի ձանձրանաս հանոյք ըմբռշխնելու անկարողութենդ մէջ եւ որպէս զի ուրախութիւնն ու երջանկութիւնը զոր կեանքէն կը խաղես սնուցանեն միտդ եւ զօրացնեն կամքդ՝ մարդոց գերագոյն բարիքին ծառայութեանը մէջ:

Կեանքը ջահերու արշաւ մըն է: Ծառայել կը նշանակէ մեր լոյսը տանիլ ուրիշի մը, մինչեւ որ բոլոր ապրողներն իրենց ձեռքերուն մէջ կրեն վառուած ջահը:

Կը վագենք, կը պայքարինք լոյսը չի մարած փոխանցելու համար:

Ի՞նչ հոգ թէ պարտասած կ'իյնանք, հանգրուան հասնելով, կը բաւէ որ ջահը բոցավառ արդէն փոխանցած ենք մեր արշաւի ընկերոջ:

ՊԵՏ ԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ГСС Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм.ССР
Ա. ԿՄ. Ա. Մասհանոց

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0152224